

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών "Βυζαντινές Σπουδές"

Κατεύθυνση: Βυζαντινή Αρχαιολογία

Μαρία Γκίνα

Η Μονή Βουτσάς Γρεβενιτίου (1680) και
τα μετόχια της.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

ΣΕ ΌΣΟΥΣ ΠΙΣΤΕΥΟΥΝ...

Εικόνα Εξωφύλλου: Λεπτομέρεια Παράστασης Δέησης Από Τη Μονή Αγίου Νικολάου
Μετσόβου (προσωπικό αρχείο)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία έχει ως θέμα τη μελέτη ενός σημαντικού μοναστηριακού συγκροτήματος, της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Βουτσάς, η οποία βρίσκεται στο Γρεβενίτι, στο δυτικό Ζαγόρι. Η Μονή στο σύνολό της παραμένει αδημοσίευτη έως και σήμερα. Σκοπός ήταν μια συνοπτική παρουσίαση του μοναστηριακού συγκροτήματος, αλλά ταυτόχρονα και σφαιρική, αξιοποιώντας τόσο τις ιστορικές, όσο και τις επιγραφικές μαρτυρίες. Δεν παραλείφθηκε η αναφορά και του τοιχογραφικού διακόσμου του καθολικού.

Η Μονή έχει συνολικά 12 μετόχια, τα οποία επίσης παρουσιάζονται μεμονωμένα, ανά κεφάλαιο, με αναφορές στην ιστορία τους, την αρχιτεκτονική, τις επιγραφές και τον διάκοσμο, αν σώζονται. Στις περιπτώσεις, όπου δεν μας διασώζονται επιγραφικές μαρτυρίες, η χρονολόγηση γίνεται κατά προσέγγιση και σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Αρχικά η εισαγωγή παρουσιάζει συνοπτικά τη Μονή Βουτσάς και δίνονται ορισμένες ιστορικές πληροφορίες για το Ζαγόρι και το Μέτσοβο, όπου διατηρούνται τα μετόχια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά τη Μονή Βουτσάς. Τα υπόλοιπα κεφάλαια αφορούν ένα μετόχι και η παρουσίασή τους γίνεται με κριτήριο τη χρονολόγηση. Ακολουθούν ορισμένες γενικές συμπερασματικές παρατηρήσεις. Στο τέλος ακολουθούν κατάλογος με τις επιγραφές ή/και τις επιγραφικές μαρτυρίες των μοναστηριών, συγκεντρωτικοί πίνακες με τα μνημεία και τελευταία η αγγλική περίληψη. Οι επιγραφές μεταγράφονται ορθογραφημένες.

Δυστυχώς, η πρόσβαση σε αρκετά, από τα υπό εξέταση μοναστήρια δεν κατέστη δυνατή. Σε αυτές τις περιπτώσεις έγινε αποκλειστικά χρήση της βιβλιογραφίας και όπου ήταν δυνατό, κάνουμε προσωπικές παρατηρήσεις. Ορισμένα από τα μνημεία είναι αδημοσίευτα και αποθησαυρισμένα. Σε αυτές τις περιπτώσεις έχουμε προχωρήσει σε εκτενή έρευνα και παρουσιάζονται τα συμπεράσματά μας, βασιζόμενοι σε προσωπικές παρατηρήσεις.

Η παρούσα εργασία υποβάλλεται ως διπλωματική εργασία στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Βυζαντινών Σπουδών, του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επόπτη καθηγητή μου Δρ. Χρήστο Σταυράκο, για την καθοδήγηση, τη βοήθεια, την εμπιστοσύνη του.

Βαθιά ευγνωμοσύνη οφείλω να εκφράσω και στη Δρ. Κατερίνα Κοντοπανάγου για την έμπνευσή της.

Η παρούσα έρευνα δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την άδεια του Αρχιμανδρίτη Μετσόβου κ.κ. Σεραφείμ Καχριμάνη, τον οποίο και ευγνωμονώ για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, στην ανάληψη αυτού του θέματος, όταν ο ίδιος τόσα χρόνια απρόσκοπτα παλεύει για τη διατήρηση και ανάδειξη του θρησκευτικού πλούτου του Μετσόβου και της γύρω περιοχής. Ευγνωμοσύνη εκφράζω και στον αρχιμανδρίτη κ.κ. Σπυρίδωνα Τόπη. Ήταν εκεί σε κάθε μου κάλυμμα.

Ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον καλό μου φίλο Ηλία Πινακούλια, για όλα όσα μου προσέφερε και στον καλό μου φίλο και συμφοιτητή, Ιάκωβο. Μεγάλο ευχαριστώ στους υπεύθυνους του Λαογραφικού Μουσείου Τσανάκα Μετσόβο, κα. Ελισάβετ και κ. Γ. Μέτσιο, καθώς και στην κ. Ελένη Μισαρλή, υπεύθυνη της δημοτικής βιβλιοθήκης Μετσόβου για την παροχή υλικού. Ευχαριστώ επίσης τη μοναχή Θέκλα, η οποία διαβιώνει στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσοβου, καθώς και τον κ. Δημήτρη, ακοίμητο φύλακα της Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και όλους μου τους φίλους. Όλους όσους ήταν εκεί και πίστεψαν σε εμένα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ.....	5
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	22
Η ΜΟΝΗ ΒΟΥΤΣΑΣ (ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ), ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ 1680	33
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙ 1414/1689.....	48
Η ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ, ΒΙΤΣΑ 1632;.....	62
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΣΚΑΜΝΕΛΙ 1662/1717.....	68
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ, ΒΡΥΣΟΧΩΡΙ 1667.....	78
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΣΚΑΜΝΕΛΙ 1683;.....	84
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ ΤΕΛΗ 16 ^{ΟΥ} -ΜΕΣΑ 17 ^{ΟΥ} ΑΙ.....	90
Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΔΟΒΡΙΝΟΒΟΥ), ΗΛΙΟΧΩΡΙ 17 ^{ΟΣ} ΑΙ.;.....	94
Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΜΕΤΣΟΒΟ 1702.....	97
Η ΜΟΝΗ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ, ΑΝΘΟΧΩΡΙ 1707.....	111
Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ΜΕΤΣΟΒΟ 1754.....	125
Η ΜΟΝΗ ΒΙΣΣΙΚΟΥ, ΚΑΛΩΤΑΣ 1787.....	140
Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ΜΑΚΡΙΝΟ 1792.....	149
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	158
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ.....	170
ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ.....	175
ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ – ENGLISH SUMMARY.....	177

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΑΔ

Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΔΧΑΕ

Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΕΒΣ

Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΗΕ

Ηπειρωτική Εστία

Η. Ετ.

Ηπειρωτική Εταιρεία

ΗΗ

Ηπειρωτικό Ημερολόγιο

ΗΧ

Ηπειρωτικά Χρονικά

Τζ. Χρ.

Τζουμερκιώτικα Χρονικά

ΟΔΒ

Oxford Dictionary of Byzantium

ΤΙΒ

Tambula Imperii Byzantini

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Εκκλησία

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Η εκκλησία των Ιωαννίνων, *HX* 3 (1928), 3-49.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς, Ὅτι χρονικά σημειώματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν πόλιν ἰδία τῶν ἰωαννίνων, εἰς μονὰς αὐτῆς καὶ τὰς ἐπαρχίας αὐτῆς, *HX* 4 (1929), 1-54.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Περιγραφή Ηπείρου

Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Περιγραφή της Ηπείρου εἰς μέρη τρία, 3 τόμοι, Ἰωάννινα 1984.

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μονή του Βίκου

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς τοῦ Βίκου στο Μονοδέντρι τῆς Ηπείρου. 8ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης. Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις εἰσηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων. Ἀθήνα 1988, 29-30.

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση τῆς Μονῆς τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς στο Μονοδέντρι τῆς Ηπείρου (1414), *ΔΧΑΕ* 24 (2003), 231-242.

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οἱ τοιχογραφίες

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ἔτους 1414 στὴ Μονή τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς τοῦ Βίκου στο Ζαγόρι τῆς Ηπείρου, Ἀθήνα 2017.

ΒΕΛΕΝΗΣ. Χρονολογικά συστήματα

Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, Χρονολογικά συστήματα σε ἐπιγραφές καὶ χειρόγραφα Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν χρόνων, *Πρακτικά τοῦ Στ' Διεθνούς Συμποσίου Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας* (Δράμα 2003), Β', Ἀθήνα 2008, 659-679.

ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις

Κ. ΒΛΑΧΟΣ, Επιγραφές και ενθυμήσεις από τις ιερές μονές της περιοχής του Μετσόβου, *Η. Ετ.* 202 (1990), 355-372.

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Ιστορικά

Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Ιστορικά και τοπογραφικά του μεσαιωνικού κάστρου των Ιωαννίνων. Αθήνα 1986.

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Χρονικά

Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Χρονικά της Μεσαιωνικής και Τουρκοκρατούμενης Ηπείρου, Ιωάννινα 1962.

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Χρονικό των Ιωαννίνων

Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Το Χρονικόν των Ιωαννίνων κατ' ανέκδοτον δημόδη επιτομήν, Αθήνα 1965.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - Α. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ (επιμ.), Τα Βυζαντινά Μνημεία της Ηπείρου, Ιωάννινα 2008.

ΓΑΡΙΔΗΣ, Μεταβυζαντινή ζωγραφική

Μ. ΓΑΡΙΔΗΣ, Μεταβυζαντινή ζωγραφική (1450-1600). Η εντοίχια ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στον ορθόδοξο κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία, Αθήνα 2007.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, *ΗΧ* 12 (1937), 11-103.

ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετζόβου

Φ. ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Ο αγροτικός κόσμος των Βλάχων της Πίνδου «Χώρα Μετζόβου» (18^{ος}-19^{ος} αι.), Θεσσαλονίκη 2019.

ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πορτρέτα κοσμικών δωρητών

Ν. ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πορτρέτα κοσμικών δωρητών στην εντοίχια ζωγραφική του Αγίου Όρους (14^{ος}-αρχές 16^{ου} αι.). Η ιστορική και ιδεολογική διάσταση της εικονογραφίας του ορθόδοξου ηγεμόνα στο αθωνικό περιβάλλον, αδημ. διδακτορική διατριβή, Βόλος 2012.

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες

Ευ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες των Ελλήνων ζωγράφων και των έργων τους (1450-1850), Αθήνα 2008.

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Καστοριά

Ευ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12^{ος}-16^{ος} αι.). Ιστορία-τέχνη-επιγραφές, Αθήνα 1997.

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Υπογραφές ζωγράφων

Ευ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Υπογραφές Μεταβυζαντινών Ζωγράφων. Ανίχνευση προσωπικών και καλλιτεχνικών μαρτυριών, ΔΧΑΕ 22 (2001), 129-134.

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι

Ευ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ- Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι μετά Άλωση (1450-1830), Β', Αθήνα 1997.

ΈΞΑΡΧΟΣ, Βρυσοχώρι

Ν. ΈΞΑΡΧΟΣ, Το Βρυσοχώρι (Ζαγορίου). Ιστορία, Λαογραφία, Ήθη, Έθιμα, Ιωάννινα 1975.

ΈΞΑΡΧΟΣ, Ντομπρίνοβο

Ν. ΈΞΑΡΧΟΣ, Το Ντομπρίνοβο, Αθήνα 1990.

ΉΠΕΙΡΟΣ

Ηπειρος. Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος}-20^{ος} αι., Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορία Ιωάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985, Ιωάννινα 1987.

ΚΑΛΟΠΙΣΗ-BERTH, Οι ζωγράφοι

Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-BERTH, Οι ζωγράφοι στην ύστερη βυζαντινή κοινωνία. Η μαρτυρία των επιγραφών, στο *ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ*, 121-159.

ΚΑΛΟΠΙΣΗ-BERTH - ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ, Πολύγλωσσο λεξικό

Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-BERTH, Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου, Πολύγλωσσο εικονογραφημένο λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, Ηράκλειο 2010.

ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια

Δ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Τα μοναστήρια της Ηπείρου, τόμος Α', Αθήνα 1996.

ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή

π. Σωτήριος ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου Μετσόβου: Ιστορία, αρχιτεκτονική, ζωγραφική, αδημ. διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2022.

ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων

Α. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Η Μονή Πατέρων και η ζωγραφική του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα στην περιοχή της Ζίτσας Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.

ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Μοναστήρια

Σπ. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Τα μοναστήρια της Ελλάδος. Οδηγός, Ιστορία, Θησαυροί, Βιβλιογραφία, Αθήνα 1999.

ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Πασαλίκι

Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στη τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913), Αθήνα 2003.

ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Άγιος Γεώργιος

Κ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Άγιος Γεώργιος Κουρέντων Ιωαννίνων (1774). Έργο Καπεσοβιτών ζωγράφων, Αθήνα 2021.

ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Μονή Βύλιζας

Κ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Οι τοιχογραφίες της Μονής Βύλιζας: παράλληλες και αποκλίνουσες τάσεις στη ζωγραφική της Ηπείρου τον 18^ο αιώνα, στο *Η ιερά Μονή Βύλιζας στον τόπο και στον χρόνο. Πρακτικά Συνεδρίου* (επιμ. Κ. Κωνσταντινίδης, Η. Νέσσερης), Ιωάννινα 2014, 15-32.

ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Τέχνη Κατσάνων

Κ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Η τέχνη των Κατσάνων ζωγράφων τον 18^ο αιώνα: οι εικονογραφικές τους προτιμήσεις, στο *Κατσανοχώρια: Ιστορία-Αρχαιολογία-Μνημεία*, Επιστημονική ημερίδα, Κωστήτσι Κατσανοχωριών 27 Ιουλίου 2013, υπό δημοσίευση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Ομάδες ζωγράφων

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Ομάδες ζωγράφων στην Ήπειρο την όψιμη τουρκοκρατία στο *Ήπειρος*, 241-252.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Καπεσοβίτες

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Καπεσοβίτες ζωγράφοι, στο *Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής, Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη* (επιμ. Ευ. Δρακοπούλου), Αθήνα 2002, 213-252.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Καπέσοβο της Ηπείρου. Συμβολή στη μελέτη της θρησκευτικής ζωγραφικής στην Ήπειρο το 18^ο και α' μισό του 19^{ου} αιώνα, Αθήνα 2001.

ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα

Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, Ιωάννινα 1971.

ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα

Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ηπειρωτικά Μελετήματα, Β', Ιωάννινα 1971.

ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ'

Μ. ΛΕΟΝΤΕΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ' (668-685): ο τελευταίος πρωτοβυζαντινός αυτοκράτορας, Αθήνα 2006.

ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια

Ευ. ΜΑΚΡΗΣ, Τα Ζαγοροχωρια. Ιστορική αναδρομή- τουριστική περιήγηση, Ιωάννινα 1996.

ΜΑΚΡΗΣ, Χιοναδίτες Ζωγράφοι

Κ. ΜΑΚΡΗΣ, Χιοναδίτες ζωγράφοι: 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονάδες της Ηπείρου, Αθήνα 1981.

ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση

Γρ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση των επιγραφών των Καπεσοβιτών ζωγράφων, *HX* 37 (2003), 299-316.

ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η δραστηριότητα των Κατσάνων

Γρ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η δραστηριότητα των Κατσάνων ζωγράφων στα Τζουμέρκα, *Τζ. Χρ.* 14 (2013), 182-201.

ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ-ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ-ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Δυαδική αντίθεση

Χ. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Στ. ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ, Ι. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Η δυαδική αντίθεση παραδείσου και κόλασης. Το δαιμονικό στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη και τον λαϊκό πολιτισμό, Αθήνα 2022.

ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος της αγιότητας

Χ. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Ο «Τόπος της αγιότητας» και οι εικόνες του. Παραδείγματα ανάγνωσης της τοπικής ιστορίας της Ηπείρου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, Ιωάννινα 2007.

ΜΕΣΣΗΣ, Ναοί αθωνικού τύπου

Β. ΜΕΣΣΗΣ, Ναοί αθωνικού τύπου, αδημ. διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010.

ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία

ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Η Παναγία του Μετσόβου, Ιωάννινα 2005.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα

Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής: Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών, Θεσσαλονίκη 1977.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική Μονογραφία

Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική μονογραφία περί της εν Ηπείρω χώρας Βεζήτσης (Βίτσας-Μονοδενδρίου-Ζαγορίου), Ιωάννινα 1939.

ΝΙΚΟΛΙΑ, Μονή Σέλτσου

Δ. ΝΙΚΟΛΙΑ, Οι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Σέλτσου (1697) και η μνημειακή ζωγραφική στην Άρτα στα τέλη του 17^{ου} και στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, Ιωάννινα 2018.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό

Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, Ιωάννινα 1991.

ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Θεσμός

Μ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ο θεσμός της Πατριαρχικής Εξαρχίας (14ος-19ος αι.), Αθήνα 1995.

ΠΑΪΣΙΟΣ, Κατάστιχον

π. Γ. ΠΑΪΣΙΟΣ, Το κατάστιχον της ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου, α ψ λ στ = 1736, *ΗΕ* 25 (1954), 475-480.

ΠΑΪΣΙΟΣ, Χρονικά σημειώματα

π. Γ. ΠΑΪΣΙΟΣ, Χρονικά σημειώματα από την ιεράν Μονήν Αγ. Νικολάου Σκαμνελίου, *ΗΕ* 95 (1960), 198-203.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ – ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Πολύγλωσσο λεξικό

Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ, Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Πολύγλωσσο εικονογραφημένο λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, Ηράκλειο 2010.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί

Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} – αρχές 20^{ου} αι.), Ιωάννινα 1995.

ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες

Τρ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες στην επαρχία Μετσόβου, στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*, Μέτσοβο 28-30 Ιουνίου 1991, Αθήνα 1993, 291-386.

ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους

Ν. ΠΕΤΤΑΣ, Τοιχογραφικός διάκοσμος της Μονής Αγίου Νικολάου του Όρους (Τζιώρας) Ιωαννίνων (1663), αδημ. διδακτορική διατριβή, Αθήνα-Ιωάννινα 2009.

ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, Επιγραφές

Η. ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, Βυζαντινές και μεταβυζαντινές επιγραφές ναών και μονών του Ζαγορίου (15^{ος}-17^{ος} αι.), αδημ. διπλωματική εργασία, Ιωάννινα 2015.

ΠΙΟΜΠΙΝΟΣ, Αγιογράφοι

Φ. ΠΙΟΜΠΙΝΟΣ, Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821, Αθήνα 1984.

ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας

Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Χώρας Μετζόβου των ετών 1708-1907, Αθήνα 1982.

ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών

Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών. Μείζονες και ελάσσονες ευεργέτες Μετσόβου, 3 τόμοι, Μέτσοβο-Αθήνα 2004.

ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Σημειωματάρι

Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Το σημειωματάρι ενός Μετσοβίτη 1871-1943, Αθήνα 1972.

ΡΑΪΟΣ, Ειδήσεις για τη Μονή Βουτσάς

Δ. ΡΑΪΟΣ, Ειδήσεις για τη Μονή Βουτσάς. Το μοναχολόγιο του ηγούμενου Αγαθάγγελου και άλλες σημειώσεις κατά μεταγραφή Λέανδρου Βρανούση, *Ηπειρωτικά Γράμματα*, περ. Β', τεύχος 13 (2006), 91-114.

ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή

Δ. ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή Βουτσάς. Παράδοση, Ιστορία, Βιβλιοθήκη, Ναοδομία, Ιστορήση, Κειμήλια, Ιωάννινα 2019.

ΡΟΚΟΥ, Αγροτικός κόσμος

Β. ΡΟΚΟΥ, Αγροτικός κόσμος και τεχνικές ομάδες. Το Μέτσοβο στην Τουρκοκρατία, στο *ΗΠΕΙΡΟΣ*, 271-276.

ΡΟΚΟΥ, Συμβολή

Β. ΡΟΚΟΥ, Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού. Το παράδειγμα του Μετσόβου, αδημ. διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983.

ΣΑΜΑΡΑΣ, Ανθοχώρι

Χρ. ΣΑΜΑΡΑΣ, Το Ανθοχώρι Μετσόβου, αναδρομή στο παρελθόν, Ανθιώρι, Δερεβεντίστα, Ανθοχώρι, Αθήνα 1979.

ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ, Σταύρωση

Ε. ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ, Η παράσταση της Σταύρωσης στη Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου. Η καταγωγή και εξέλιξη του εικονογραφικού τύπου, Δ' Συνέδριο Μετσοβίτικων Σπουδών, υπό δημοσίευση (διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.academia.edu/> τελευταία πρόσβαση 13.06.24).

ΣΑΡΡΟΣ, Ενθυμήσεις

Δ. ΣΑΡΡΟΣ, Ηπειρωτικά ενθυμήσεις ή χρονικά σημειώματα και επιγραφάι, *HX* 12 (1937), 104-132.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Μονή Πέτρας

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Οι Τοιχογραφίες του Καθολικού της Μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων τον 17ο αιώνα, Βόλος 2012.

ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος

Τ. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος των εκκλησιών στον ηπειρωτικό χώρο κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο και οι τεχνίτες του ξύλου, Ιωάννινα 2008.

ΣΙΟΥΛΗΣ, Προσγόλι

Τρ. ΣΙΟΥΛΗΣ, Πορσγόλι-Παλαιοχώρι-Μικρό Περιστέρι. Οι τοιχογραφίες του ναού Αγίου Αθανασίου και ο αγιογράφος Ιωάννης (1680-1690), *HX* 34 (2000), 91-126.

ΣΙΟΥΛΗΣ, Πρωτότυπο τέμπλο

Τρ. ΣΙΟΥΛΗΣ Το πρωτότυπο και μοναδικό τέμπλο του ναού της Μονής Αγίας Τριάδας Βρυσοχωρίου (Λεσινίτσας), Ζαγορίου, *HX* 36 (2002), 75-92.

ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Τα ονόματα Μετσοβιτών στο κατάστιχο της Μονής του Κόκκινου Λιθαρίου 1700-1769 (έκδοση καταστίχου, 1700-1863), στο *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*, Μέτσοβο 29-31 Αυγούστου 1997 (επιμ. Τρ. Παπαζήσης), Αθήνα 2000, 485-556.

ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών 18^{ου} αι.

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Τα ονόματα των Μετσοβιτών του 18^{ου} αιώνα, στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών* (επιμ. Τρ. Παπαζήσης), Αθήνα 1993, 57-86.

ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Η κτητορική επιγραφή

Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Η κτητορική επιγραφή της Αγίας Παρασκευής στο Μονοδένδρι Ζαγορίου (1414-1415): Μια ερμηνεία. 36^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων. Αθήνα 2016, 97-98.

ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ

ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ, επιμ. Μ. Βασιλάκη, Ηράκλειο 1997.

ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί

Α. ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι, Αθήνα 1991.

ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον

Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον Ιεράς Μονής Κόκκινου Λιθαρίου εν τη Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου, στο *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*, Μέτσοβο 9-11 Σεπτεμβρίου 1994 (επιμ. Τρ. Παπαζήσης), Αθήνα 1997.

ΤΡΙΤΟΣ, Μετσοβίτικα

Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Μετσοβίτικα, Ιωάννινα 2017.

ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία

Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924): η θρησκευτική-εθνική και κοινωνική της προσφορά, Ιωάννινα 1990.

ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι

Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι της Κόκκινης Πέτρας Ανθοχωρίου Μετσόβου (Κιάτρα Ρόσια), Ιωάννινα 1984^B.

ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια

Θ. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια από την περιοχή του Γράμμου κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα. Ζωγράφοι από το Λινοτόπι, τη Γράμμοστα, τη Ζέρμα και το Μπουρπουτσικό, αδημ. διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013.

ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική

Κ. ΤΣΕΦΟΣ, Μοναστηριακή αρχιτεκτονική στο Ζαγόρι της Ηπείρου (1430-1913), αδημ. διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2001.

ΤΣΕΦΟΣ, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου

Κ. ΤΣΕΦΟΣ, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στο Γρεβενίτι Ζαγορίου, σε σχέση με το καθολικό της γειτονικής Μονής Βουτσάς, *HX* 36 (2002), 109-136.

ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά

Ευ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά. Κέντρο ζωγραφικής την εποχή των Παλαιολόγων (1360-1450), Θεσσαλονίκη 2016.

ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι

Μ. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας Βρυσοχωρίου, ιστορία-τέχνη, Ιωάννινα 2002.

ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική

Α. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική των φορητών εικόνων στην περιοχή του Ζαγορίου της Ηπείρου 15^{ος}-17^{ος} αιώνας, Αθήνα 2019.

ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκανμέλι

Ο. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκανμέλι: συμβολή στην ιστορία του, ήθη, έθιμα, παραδόσεις, Ιωάννινα 1988.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), Α', Αθήνα 1987

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-Ευ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), Β', Αθήνα 1997.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική

Ι. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Η εντοίχια θρησκευτική ζωγραφική του 16^{ου} και 17^{ου} αι. στο Δυτικό Ζαγόρι, Αθήνα 2009.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Πρώτες παρατηρήσεις

I. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Πρώτες παρατηρήσεις στην εντοίχια θρησκευτική ζωγραφική του 17^{ου} αιώνα στην περιοχή των Κατσανοχωρίων και των Τζουμέρκων, *Δωδώνη* 36-37 (2007-08), 111–146.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία

I. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία και ζωγράφοι του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα στην Ήπειρο και τη νότια Αλβανία, *Δωδώνη* 36-37 (2007-2008), 295-332.

CHOULIARAS, Painters' status

I. CHOULIARAS, Painters' cultural and professional status as revealed by the monumental inscriptions of Epirus (16th-17th c.), στο *Inscriptions in the byzantine and post-byzantine history and history of art. Proceedings of the international symposium "Inscriptions: their contribution to the byzantine and post-Byzantine history and history of art (Ioannina, June 26-27 August 2015)"* (επιμ. Ch. Stavrakos), Wiesbaden 2016, 79-94.

EPIRUS REVISITED

Epirus revisited. New perceptions of its history and material culture (επιμ. Ch. Stavrakos) *BYZANTIOΣ. Studies in Byzantine History and Civilization* 16, Βέλγιο 2020.

KALOPISSI-VERTI, Collective patterns

S. KALOPISSI-VERTI, Collective patterns of patronage in the late Byzantine village: The evidence of church inscriptions, στο *Donation et donateurs dans le monde byzantine*, *Realites Byzantines* 14 (επιμ. J.M. Spieser, E. Yota), Βέλγιο 2012.

KALOPISSI-VERTI, Church foundations

S. KALOPISSI-VERTI, Church foundations by entire villages (13th-16th C.). A short note, *Zbornik Radova Vizantinoloskog Instituta* in honor of Goiko Subotić 44 (2007), 333-340.

KALOPISSI-VERTI, Patronage and artistic production

S. KALOPISSI-VERTI, Patronage and artistic production in Byzantium during the Palaiologan period, στο *Byzantium: Faith and power (1261-1557). Perspectives on late byzantine art and culture* (επιμ. S. T. Brooks), Νέα Υόρκη 2006, 76-97.

KONTOPANAGOU, Prophet Elijah

K. KONTOPANAGOU, The monastery of the Prophet Elijah in Paidonia, Ioannina: An unknown work of the painters from Kapesovo, *ΔΧΑΕ* 33 (2012), 199-212.

KONTOPANAGOU, The artistic identity

K. KONTOPANAGOU, The artistic identity of a group of “provincial painters in Epirus during the final phase of Post-Byzantine painting”, *Δωδώνη* 48 (2021), 203-216.

KONTOPANAGOU, The Christian monuments

K. KONTOPANAGOU, The Christian monuments of Epirus in the 17th and 18th century: creating the artistic, social, and economic profile, στο *Epirus Revisited*, 185-202.

KONTOPANAGOU, The Kapesovite workshop

K. KONTOPANAGOU, The Kapesovite painters’ workshop and Saint George church of Negades, Βερολίνο 2021.

KONTOPANAGOU-GKINA, Virgin Galaktotrophousa

K. KONTOPANAGOU- M. GKINA, Virgin Galaktotrophousa the “Episkepsis”: a wall-painting at the catholicon of the Monastery of St. Nicholas at Metsovo, Ioannina (1702), στο *Art and Society, Art Readings. Thematic peer-reviewed annual in art studies*, v. I, II, 2022, I. Old Art, Σόφια 2023, 199-220.

KONTOPANAGOU-KOUTSOY-TSAKMAKI, Remarks

K. KONTOPANAGOU, V. KOUTSOY, F. TSAKMAKI, Remarks on the anonymous collective sponsorship in post-byzantine Epirus (Greece): The case of an eighteenth-century painting workshop, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 25, I (2021), 57-75.

NICOL, Despotate

D. NICOL, The despotate of Epirus, 1267-1479: a contribution to the history of Greece on the Middle ages, Κέιμπριτζ-Νέα Υόρκη 2010^B.

RHOBY, Byzantinische Epigramme

A. RHOBY, Byzantinische Epigramme auf Fresken und Mosaiken, τόμος 1, Βιέννη 2009.

SMYRLIS, La fortune

K. SMYRLIS, La fortune des Grands Monasterères Byzantines (fin du Xe – milieu du XIVe siècle), Παρίσι 2006.

SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallinia

P. SOUSTAL – J. KODER, Nikopolis und Kephallinia, *TIB* 3, Βιέννη 2004^B.

STAVRAKOS-LIAKOS, Post-Byzantine inscriptions

Ch. STAVRAKOS-D. LIAKOS, Post-Byzantine inscriptions, traditions and legends: Authentic or fabricated?, στο *Studies in Byzantine Epigraphy* 1 (2022), 251-267.

STAVRAKOS, Donor inscriptions

Ch. STAVRAKOS, The Donor Inscriptions of Panagia Molybdoskepastos and Saint Paraskevi of Vikos in Epirus, στο (επίμ. Jordanov – Zhekova – Todorov – Georgieva) *Proceedings of the International Symposium, Dedicated to the Centennial of the Dr. Vassil Haralanov*, Held in Shumen in September the 13th-15th 2007, Shumen 2008, 249-258.

STAVRAKOS, Donors, patrons and benefactors

Ch. STAVRAKOS, Donors, patrons and benefactors in medieval Epirus between the great empires: a society in change or continuity?, στο *Eclecticism in Late Medieval Visual Culture at the Crossroads of the Latin, Greek, and Slavic Traditions, Sense, Matter and Medium* 6, Βερολίνο, Βοστώνη 2022, 291-314

STAVRAKOS, Molybdoskepastos

Chr. STAVRAKOS, The sixteenth century donor inscriptions in the Monastery of the Dormition of the Virgin (Theotokos Molybdoskepastos): the legend of the emperor Constantine IV as founder of monasteries in Epirus, Wien 2013.

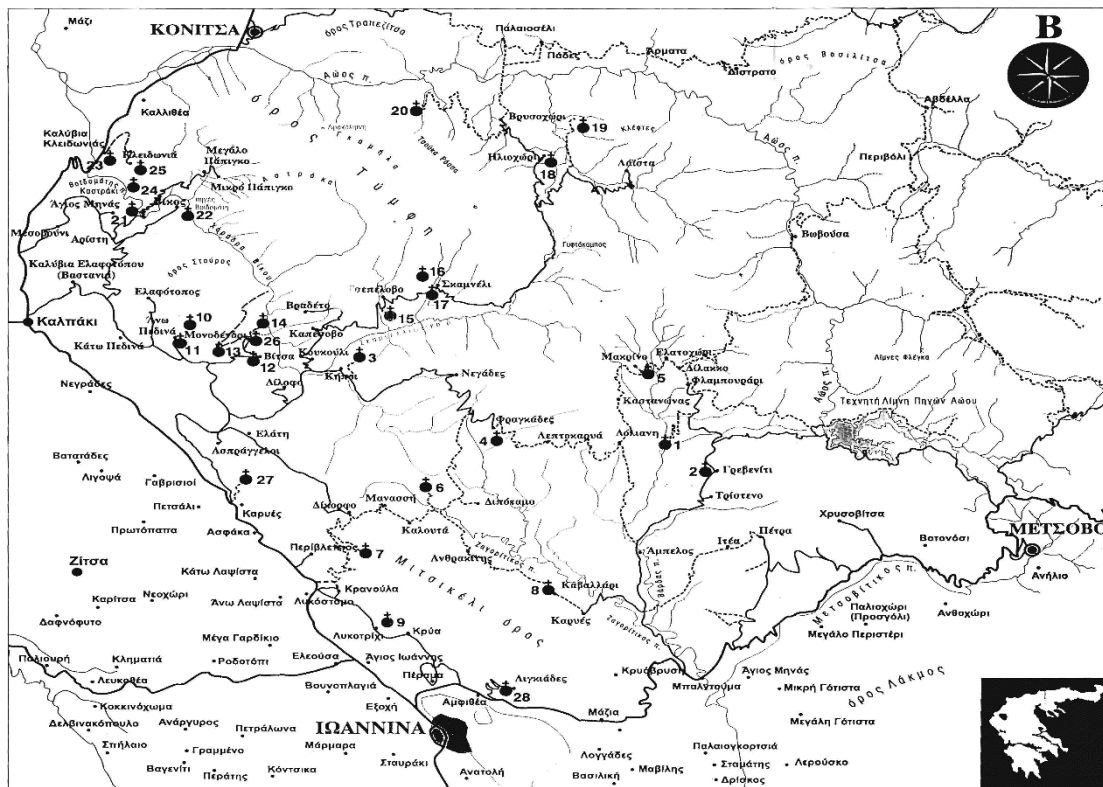
STAVRAKOS, The profile of donors

Ch. STAVRAKOS, The profile of donors in Christian monuments of Epirus (5th-18th c.), στο *Inscriptions in the byzantine and post-byzantine history and history of art. Proceedings of the international symposium "Inscriptions: their contribution to the byzantine and post-Byzantine history and history of art (Ioannina, June 26-27 August 2015)"* (επιμ. Ch. Stavrakos), Wiesbaden 2016, 41-52.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θρύλος της Μονής Βουτσάς

Η Μονή Βουτσάς βρίσκεται στο χωριό Γρεβενίτι, στο ανατολικό Ζαγόρι (**Χάρτης 1**).¹ Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα από τα μοναστήρια της Ηπείρου, τα οποία έχουν συνδεθεί με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' Παγωγνάτο (668-686). Σύμφωνα με θρύλους και προφορικές παραδόσεις, ο αυτοκράτορας φαίνεται να ίδρυσε κάποια μοναστήρια, καθώς επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη, από τη Σικελία.

Χάρτης 1. Λεπτομέρεια του χάρτη της Ηπείρου όπου διαγράφονται τα Ζαγοροχώρια, τα Ιωάννινα και το Μέτσοβο (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, χάρτης 1)

Η μέχρι τώρα αρχαιολογική έρευνα δεν έχει επιβεβαιώσει την αναγωγή κάποιου μοναστηριού στα χρόνια του Κωνσταντίνου. Ο πραγματικός λόγος γύρω από την παράδοση αυτή, οφείλεται στους απαγορευτικούς, για ανέγερση ναών των απίστων, νόμους της οθωμανικής διοίκησης. Οι Χριστιανοί μπορούσαν μόνο να αποσπάσουν άδεια για ανακαίνιση ή επισκευή κάποιου ναού ή Μονής, αλλά όχι

¹ Αναλυτικά για τη Μονή Βουτσάς στο αντίστοιχο κεφάλαιο, σελ. 31.

για εκ βάθρων ίδρυση. Σε αρκετές περιπτώσεις όμως, οι καλές σχέσεις μεταξύ των Χριστιανών κατοίκων και των Οθωμανών οδηγούσαν σε «εικονικές» άδειες ανακαινίσεων ναών, οι οποίοι δεν υπήρχαν ποτέ.

Υπό τις συνθήκες αυτές, αναπτύχθηκαν θρύλοι και παραδόσεις, ώστε να επιτρέπεται στους Χριστιανούς η ίδρυση ναών και μονών και η άσκηση των θρησκευτικών τους δικαιωμάτων.

Τα μετόχια

Η ιστορία της Μονής Βουτσάς, αν και δεν μπορεί να ξεκινάει τον 7^ο αιώνα με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' Πωγωνάτο, σίγουρα έχει τις βάσεις της στον τελευταίο αιώνα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αλλεπάλληλες ερημώσεις, καταστροφές, ανακαινίσεις, εκ νέου επανδρώσεις με μοναχούς συστήνουν την πραγματική της ιστορία.

Η Μονή θα είχε σίγουρα μεγάλο πλούτο, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα κειμήλια, που μέχρι και σήμερα έχουν διασωθεί.² Ωστόσο, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για το εάν η Βουτσά διατηρούσε μετόχια ή εξαρτήσεις νωρίτερα του 20^{ου} αιώνα. Τα μετόχια, τα οποία μέχρι και σήμερα διατηρεί η Μονή Βουτσάς, είναι σε σύνολο 12. Όλα υπάγονται σε αυτήν με Προεδρικά Διατάγματα και Φ.Ε.Κ. σε διάστημα δύο ετών, από το 1930³ και δεν ιδρύθηκαν εξαρχής. Ήταν αρχικά ανεξάρτητες εκκλησιαστικές δομές⁴ και βρίσκονται στους δήμους Ζαγορίου (**Χάρτης 2**) και στον δήμο Μετσόβου (**Χάρτης 3**).

Αρχικά να σημειώσουμε ότι με τον όρο μετόχι εννοείται ένα κτήμα, το οποίο θεσμικά ανήκει σε ένα μεγάλο μοναστήρι και μέσα σε αυτό βρίσκεται ένα άλλο μοναστήρι ή/και αγροτόπια, τα οποία καλλιεργούνται από τους μοναχούς.⁵ Άλλωστε η βάση του μοναστηριακού πλούτου, ήδη από την βυζαντινή εποχή,

² ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 417-440.

³ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 142 και εξής.

⁴ Συνθήκη που ίσχυε από τη βυζαντινή εποχή, καθώς ένα μοναστήρι ιδρύεται ως ανεξάρτητη εκκλησιαστική δομή και συγχωνεύεται με μία μεγαλύτερη αργότερα, SMYRLIS, La fortune, 119.

⁵ Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μετόχιον, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια 8, Αθήνα 1997, 1097.

ήταν η ακίνητη περιουσία,⁶ η οποία περιλάμβανε εκτός από μετόχια, χωράφια, μύλους, αμπέλια, αλυκές, ποτάμια ή άλλες αλιευτικές εγκαταστάσεις⁷ και ο σκοπός ήταν η παροχή στο κυρίως μοναστήρι όλων των απαραίτητων αγαθών και ειδών για την εξυπηρέτηση των μοναχών και την κάλυψη αναγκών.⁸

Γνωστά παραδείγματα μετοχιών, που ιδρύονται εξ αρχής από μια Μονή και δεν συγχωνεύονται με αυτή αργότερα, είναι οι περιπτώσεις των αθωνικών ή αγιορείτικων μετοχιών, τα οποία όμως συστήνουν ένα πολύπλοκο και σύνθετο θέμα.⁹ Στην περίπτωση του Αγίου Όρους, τα μετόχια ιδρύονταν εκτός του Άθω, ώστε να μπορούν να καλύπτουν τις βασικές τους ανάγκες, με δεδομένο την εδαφική μορφολογία, που δυσχέραινε την κάλυψη των αναγκών επιβίωσης,¹⁰ ενώ συχνά εξυπηρετούσαν και διοικητικούς σκοπούς για την περιουσία των μοναστηριών στη Θεσσαλονίκη και τις γύρω περιοχές.¹¹

Στην επίσημη ιστοσελίδα της Μητροπόλεως Ιωαννίνων,¹² στο λήμμα της Μονής Βουτσάς αναφέρονται συνολικά 14 μετόχια. Στην πραγματικότητα τρία από αυτά δεν είναι μετόχια. Πρόκειται για τη Μονή Αγίου Μήνα Βίτσας Ζαγορίου,¹³ για την Κοίμηση Θεοτόκου Φραγκάδων Ζαγορίου¹⁴ και για τη Μονή Αγίας Τριάδας

⁶ SMYRLIS, La fortune, 116.

⁷ Περιλάμβανε επίσης κήπους, ελαιώνες, βοσκοτόπια, δάση, λιμάνια, λίμνες. SMYRLIS, La fortune, 117-119.

⁸ SMYRLIS, La fortune, 117. Για τους τρόπους απόκτησης των της ακίνητης περιουσίας βλ. SMYRLIS, La fortune, 132 και εξής.

⁹ Δ. ΤΣΑΚΙΡΗ, Τα Αθωνικά μετόχια και η συμβολή τους στην πνευματική και οικονομική ανάπτυξη των αγιορείτικων μονών και της τοπικής κοινωνίας, αδημ. διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2022, 10-11.

¹⁰ Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Δημιουργώντας την οικονομική και πνευματική ενδοχώρα του Αγίου Όρους: μηχανισμοί συγκροτήσεως μετοχιών (ένα δοκίμιο), στο Η εξακτίνωση του Αγίου Όρους στον ορθόδοξο κόσμο: τα μετόχια, Πρακτικά Θ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2015, 21.

¹¹ SMYRLIS, La fortune, 120.

¹² <https://imioanninon.gr/> (τελευταία πρόσβαση 6.6.24).

¹³ ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί, σποραδικά.

¹⁴ Μοναστήρι ή ναό αφιερωμένο στην Κοίμηση Θεοτόκου δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε.

Λαΐστας Ζαγορίου.¹⁵ Επίσης δεν αναγράφεται ο Άγιος Νικόλαος Σκαμνελίου Ζαγορίου,¹⁶ ο οποίος όμως είναι μετόχι.¹⁷

Αναφορικά και σύμφωνα με τη χρονολόγησή τους, τα μετόχια της Μονής Βουτσάς είναι:

- I. Μονή Αγίας Παρασκευής, Μονοδένδρι (κεντρικό Ζαγόρι)
- II. Μονή Προφήτη Ηλία, Βίτσα (κεντρικό Ζαγόρι)
- III. Μονή Αγίας Παρασκευής, Σκαμνέλι (κεντρικό Ζαγόρι)
- IV. Μονή Αγίας Τριάδας, Βρυσοχώρι (κεντρικό Ζαγόρι)
- V. Μονή Αγίου Νικολάου, Σκαμνέλι (κεντρικό Ζαγόρι)
- VI. Μονή Αγίου Νικολάου, Φραγκάδες (κεντρικό Ζαγόρι)
- VII. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου (Μονή Δοβρινόβου), Ηλιοχώρι (κεντρικό Ζαγόρι)
- VIII. Μονή Αγίου Νικολάου, Μέτσοβο
- IX. Μονή Ζωοδόχου Πηγής, Ανθοχώρι Μετσόβου
- X. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μέτσοβο
- XI. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Καλωτάς (κεντρικό Ζαγόρι)
- XII. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μακρίνο (ανατολικό Ζαγόρι)

Η γεωγραφική κατανομή των μετοχίων

Ζαγόρι

Αρκετά από τα μετόχια της Μονής Βουτσάς βρίσκονται στο Ζαγόρι (**Χάρτης 2**).¹⁸ Το Ζαγόρι σήμερα χωρίζεται σε τρεις δήμους, το ανατολικό, το κεντρικό και το δυτικό. Αναλυτικά κάθε δήμος περιλαμβάνει τους εξής οικισμούς:¹⁹ **A. Ανατολικό Ζαγόρι:** 1. Βωβούσα, 2. Γρεβενίτι, 3. Ελατοχώρι (πρ.

¹⁵ Η συγκεκριμένη Μονή αναγράφεται επίσης και στη μονογραφία του Ραΐου για την Μονή Βουτσάς, ΡΑΪΟΣ, *Ιερά Μονή*, 143, 149-150.

¹⁶ Για αυτό το μνημείο βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο.

¹⁷ Τις επισημάνσεις οφείλω στον αρχιμανδρίτη κ. Σπυρίδωνα Τόπη, κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας.

¹⁸ Βλ. και Πίνακες 1,2 με την γεωγραφική διασπορά των μνημείων στις Συμπερασματικές Παρατηρήσεις.

¹⁹ ΤΣΕΦΟΣ, *Αρχιτεκτονική*, 13.

Τσερνέσι), 4. Καστανώνας (πρ. Δραγάρι), 5. Μακρίνο, 6. Δόλιανη, 7. Τρίστενο (πρ. Ντρεστένικο), 8. Φλαμπουράρι. **Β. Κεντρικό Ζαγόρι:** 1. Ανθρακίτης (πρ. Καμνιά), 2. Ασπράγγελοι (πρ. Δοβρά), 3. Βίτσα (πρ. Βεζίτσα - Πάνω, Μεσαία, Κάτω), 4. Βραδέτο. 5. Βρυσοχώρι (πρ. Λεσινίτσα), 6. Δίκορφο (πρ. Τζοντήλα), 7. Δίλοφο (πρ. Σιοπότσελι), 8. Διπόταμο (πρ. Στολοβό) 9. Ελάτη (πρ. Μπούλτση), 10. Ηλιοχώρι (πρ. Ντομπρίνοβο), 11. Καβαλλάρι, 12. Καλωτά, 13. Καπέσοβο, 14. Καρυές, 15. Κήποι (πρ. Μπάγια), 16. Κουκούλι, 17. Λάϊστα, 18. Λεπτοκαρυά (πρ. Λιασκοβέτσι), 19. Λιγκιάδες, 20. Μανασσή, 21. Μονοδένδρι (πρ. Πάνω Βεζίτσα ή Μαναδένδρι), 22. Νεγάδες, 23. Σκαμνέλι, 24. Τσεπέλοβο, 25. Φραγκάδες και **Γ. Δυτικό Ζαγόρι:** . Άγιος Μηνάς, 2. Άνω Πεδινά (πρ. Πάνω Σουδενά), 3. Άνω Ραβένια, 4. Αρίστη (πρ. Αρτσίστα), 5. Βίκος (πρ. Βιτσικό), 6. Γεροπλάτανος (πρ. Αληζότ Τσιφλίκι), 7. Ελαφότοπος (πρ. Τσερβάρι), 8. Κάτω Πεδινά (πρ. Κάτω Σουδενά), 9. Μαυροβούνι, 10. Μεσοβούνι, 11. Πάπιγκο.

Το Ζαγόρι απαντά πρώτη φορά σε χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου το 1321, όπου η ενορία Ζαγορίου αποτελεί μία από τις πέντε ενορίες του θέματος Ιωαννίνων.²⁰ Στην ουσία η ιστορία του Ζαγορίου, ως σύνολο οικισμών, ξεκινάει μετά την οθωμανική κατάκτηση των Ιωαννίνων το 1430. Οι Οθωμανοί επιθυμώντας τον έλεγχο των ορεινών δυσπρόσιτων περιοχών, απονέμουν σε ορισμένους οικισμούς προνόμια,²¹ για να καμφθούν όποιες αντιστάσεις.²² Αυτή η συνένωση ονομάστηκε Βοϊνικόν.²³ Μέχρι το έτος 1460 είχαν προσχωρήσει σχεδόν όλοι οι οικισμοί του Ζαγορίου σε αυτήν την ένωση, η οποία ονομάστηκε Κοινόν ή Βιλαέτι του Ζαγορίου.²⁴ Τα προνόμια διατηρήθηκαν έως το 1868, οπότε και καταργήθηκαν, όπως και η άτυπη αυτή συνένωση.²⁵ Επί της ουσίας, τα προνόμια

²⁰ Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, Α'-Β', Αθήνα 1850, 1857. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Χρονικά, 39. NICOL, The despotate, 220. SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallenia, 278.

²¹ Για τα προνόμια βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 33-37.

²² ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 13—14.

²³ Η συμφωνία έλαβε χώρα ανάμεσα στους Ζαγορίσιους και τον σουλτάνο Μουράτ Β', ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 11.

²⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 11. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί, 21-23. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 14.

²⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 11. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί, 189-226. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 16.

εξασφάλιζαν ορισμένη αυτονομία και έως έναν βαθμό αυτοδιοίκηση των οικισμών, υπό την επίβλεψη του γενικού προεστού και ενός συμβουλίου.²⁶

Συνολικά, αυτές οι συνθήκες οδήγησαν στην αναβάθμιση και άνθιση της ευρύτερης περιοχής. Αρκετοί νέοι οικισμοί δημιουργούνται τώρα και υπάρχει σημαντική δημογραφική ανάπτυξη.²⁷ Ορισμένα από τα προνόμια αφορούσαν και τις θρησκευτικές πρακτικές των Ζαγορισίων.²⁸

Μολονότι απαγορευόταν ρητά η ανέγερση νέων ναών, όπως σημειώσαμε και στην αρχή, επιτρεπόταν μόνο η ανακαίνιση των ήδη ιδρυμένων ναών και μοναστηριών, καθώς και η ελεύθερη άσκηση της πίστης τους.²⁹ Η απαγόρευση εκπορευόταν από τον ισλαμικό νόμο για τους απίστους.³⁰ Υπήρχαν και οι περιπτώσεις, για τις οποίες οι οθωμανικές αρχές εξέδιδαν άδειες για εικονικούς ναούς, που τώρα ανεγείρονται και δεν προϋπήρχαν.³¹ Αυτό μπορεί να εξηγήσει τους θρύλους και τις παραδόσεις, που δημιουργούνται γύρω από ένα «αρχαίο» μοναστήρι,³² όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της Μονής Βουτσάς.³³ Ακόμη και οι φράσεις, που επαναλαμβάνονται και αποτελούν κοινό τόπο στις μεταβυζαντινές επιγραφές «ανιστορήθη» ή «ανακαινίσθη», συμβάλλουν στη διατήρηση αυτής της πεποίθησης περί προϋπαρξής των θρησκευτικών ιδρυμάτων.³⁴

²⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 34. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 11.

²⁷ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 14-15.

²⁸ Κ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, Η νομοθεσία περί ναοδομίας του οθωμανικού κράτους ως παράγοντας διαμόρφωσης της μεταβυζαντινής μοναστηριακής αρχιτεκτονικής πριν τις μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ, στο Β' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου (επιμ. Α. Κόλια-Δερμιτζάκη), Αθήνα 1999, 218-221.

²⁹ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 34.

³⁰ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 20.

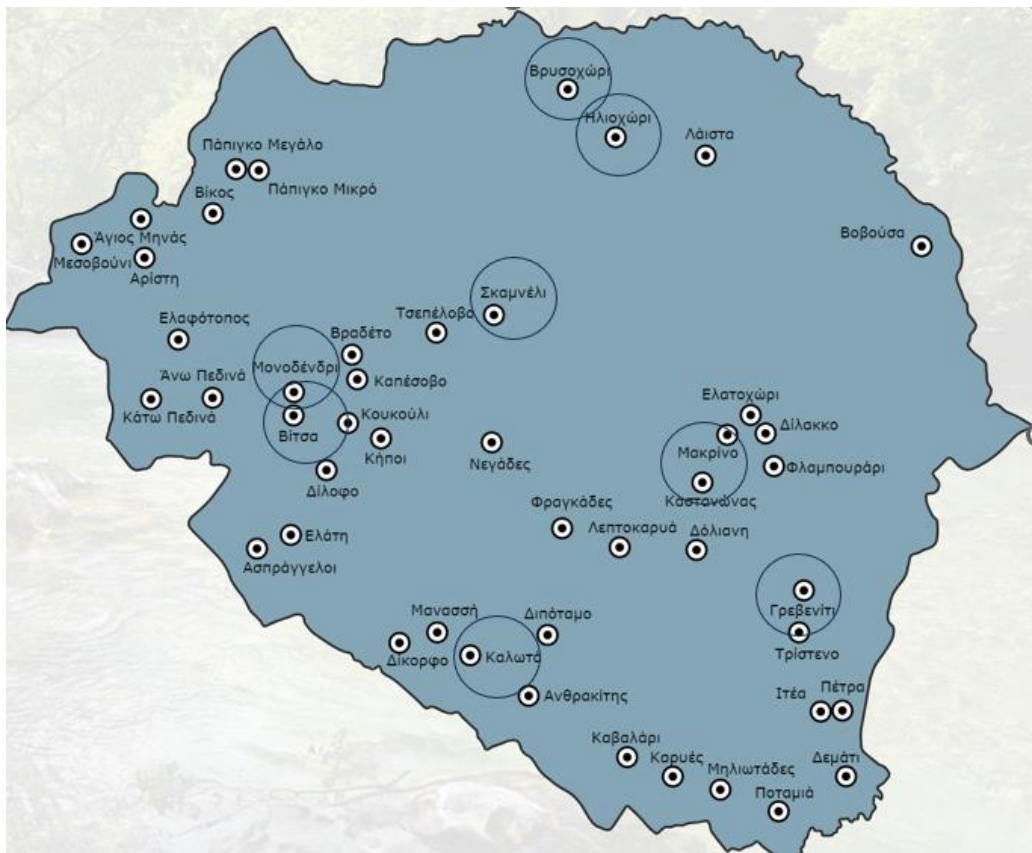
³¹ Σύμφωνα με τον Λαμπρίδη, στην Μονή Λιγκιάδων, οι Οθωμανοί τοποθέτησαν φωτιά, γιατί χτίστηκε χωρίς επίσημη άδεια, ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 50, υπ.1.

³² ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Donor inscriptions, 209-210.

³³ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Donor inscriptions, 199-205, για ορισμένα παραδείγματα, που συνδέονται κυρίως με πρόσωπα της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής ή υψηλών αξιωματούχων.

³⁴ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 20. Στην παρούσα εργασία τις φράσεις αυτές εντοπίζουμε σε αρκετές περιπτώσεις.

Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε την εξής παρατήρηση. Οι νεόδμητοι ναοί και μοναστήρια, που εμφανίζονται τώρα,³⁵ δεν εντάσσονται απαραίτητως στην κατηγορία ναών, για τους οποίους μόλις κάναμε λόγο, αλλά ούτε και χτίζονται εκ βάθρων, βασιζόμενοι σε κάποιον θρύλο ή στην κάλυψη των Οθωμανών. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, υπάρχουν πράγματι περιπτώσεις ναών, που ανακαινίζονται και των οποίων η ιστορία χάνεται πολύ πριν από τις χρονολογίες, που διασώζουν οι επιγραφικές τους μαρτυρίες. Υπάρχουν και περιπτώσεις ναών, των οποίων η αρχιτεκτονική ή ζωγραφική μελέτη υποδεικνύει όντως ύπαρξη παλαιότερου στρώματος.

Χάρτης 2. Χάρτης των Ζαγοροχωριών. Εντός πλαισίου σημειώνονται τα χωριά στα οποία απαντούν μετόχια της Μονής Βουτσάς (<https://izagori.gr/>).

³⁵ Ειδικά για το Δυτικό Ζαγόρι του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα βλ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 18-19. Γενικά για την Ήπειρο από τα τέλη του 16^{ου} έως 17^ο αι. βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 375-391. Για 17^ο έως και αρχές 19^{ου} αι. βλ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Kapesovite workshop, 310-312.

Μέτσοβο

Τα υπόλοιπα μετόχια βρίσκονται στον δήμο Μετσόβου, ο οποίος περιλαμβάνει τρεις δημοτικές ενότητες, του Μετσόβου, της Εγνατίας και της Μηλέας (**Χάρτης 3**). Αναλυτικά οι δημοτικές ενότητες περιλαμβάνουν: **A. Μετσόβου**: Μέτσοβο, Ανήλιο, Ανθοχώρι, Βοτονόσι, **B. Εγνατίας**: Μεγάλη Γότιστα, Μεγάλο Περιστέρι, Μικρή Γότιστα, Μικρό Περιστέρι, Χρυσοβίτσα, Σίτσαινα και **Γ. Μηλέας**: Μηλεά (Μηλιά).³⁶

Η παλαιότερη βιβλιογραφία υποστήριζε ότι το Μέτσοβο μνημονεύεται στο θέμα Νικοπόλεως κατά τον 7^ο αιώνα, αλλά και σε εκστρατεία του Νορμανδού Βοημούνδου Α' της Αντιόχειας κατά της Θεσσαλίας το 1083.³⁷ Οι πληροφορίες δεν έχουν επιβεβαιωθεί και υπάγονται στη σφαίρα του θρύλου και τοπικών δοξασιών³⁸. Η πρώτη ιστορική αναφορά για το Μέτσοβο υπάρχει στο Χρονικό των Ιωαννίνων, το 1380, όπου αναφέρεται ότι ο ηγεμόνας των Ιωαννίνων, Θωμάς Πρελιούμπος, τύφλωσε τον ηγούμενο Μετσόβου, Ησαΐα, *ἀλλὰ καὶ τὸν τιμιώτατον Ἡσαΐαν, τὸν καθηγούμενον τοῦ Μετζόβου, ἐκακοποίησε καὶ οὐκ ἐξέφυγε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας τοῦ τυράννου · δεσμεύσας γὰρ αὐτὸν ὡς κακοῦργον ἐνέθηκεν εἰς κλωβίον, καὶ διὰ φιλαργυρίαν ἐξηγοράσθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ παρὰ θεοφιλῶν ἀνδρῶν εἰς ἄσπρα σ', καὶ πάλιν ὁ τύραννος αὐτοὺς ἐξορύττει καὶ αὐτὸν πιπράσκει*.³⁹ Δυστυχῶς στο συγκεκριμένο κείμενο δεν αναφέρεται το μοναστήρι, του οποίου ἦταν ηγούμενος. Σίγουρο είναι πάντως ότι το Μέτσοβο αποτέλεσε χώρο εγκατάστασης των Βλάχων ἤδη ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ορεινοῦ χώρου, εἶχαν μια συνεχή καὶ ἀδιάσπαστη ἀνάπτυξη ἕως καὶ σήμερα.⁴⁰

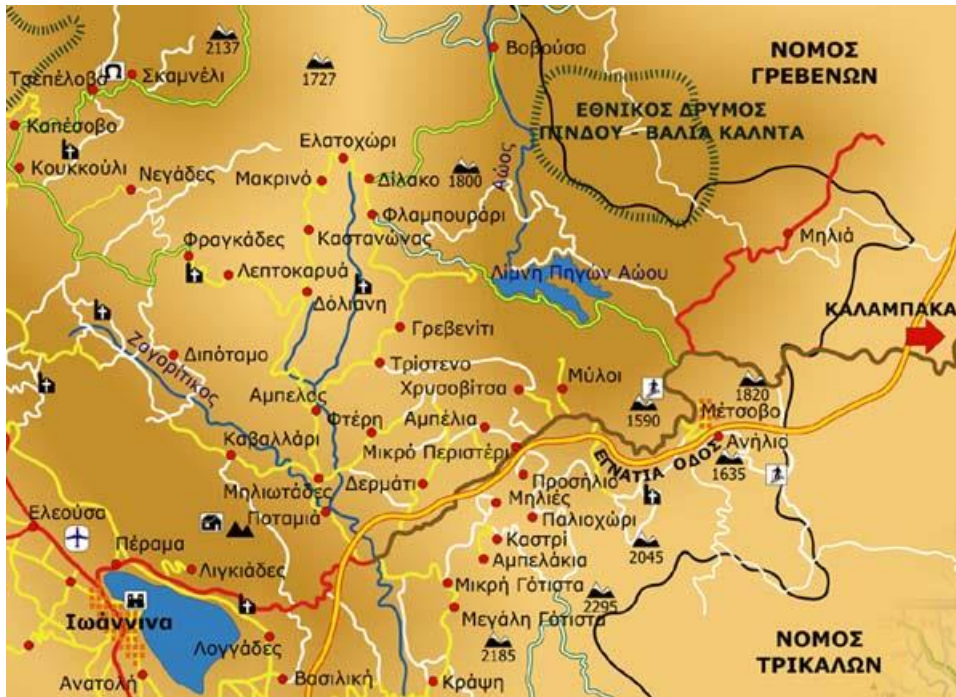
³⁶ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ιστοσελίδα τοῦ Δήμου Μετσόβου, <https://dimosmetsovou.gr/> (τελευταία πρόσβαση 6.6.24).

³⁷ Ε. ΚΟΚΟΛΗΣ, Το μοναστήρι τοῦ Αγίου Νικολάου στο Μέτσοβο, *Αρχαιολογία* 17 (1985), 35-40. Β. ΣΚΑΦΙΔΑΣ, *Ιστορία τοῦ Μετσόβου*, *Ηπειρωτική Εστία* 115 (1961), 965-974. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, *Σημειωματὰρι*, κα'.

³⁸ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Το μοναστήρι τοῦ Αγίου Νικολάου Μετσόβου, *Αρχαιολογία* 19 (1987), 77-79. ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ, *Σταύρωσι*.

³⁹ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Χρονικό των Ιωαννίνων*, 75, 92. SOUSTAL-KODER, *Nikopolis und Kephallinia*, 207. NICOL, *Despotate*, 149. Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Το Μέτσοβο, *ιστορία, αξιοθέατα, σύγχρονη ζωή*, Ιωάννινα 2001, 9 καὶ ὑπ. 3.

⁴⁰ ΔΑΣΟΥΛΑΣ, *Χώρα Μετζόβου*, 26.

Χάρτης 3. Πολιτικός χάρτης όπου φαίνεται το Μέτσοβο, τα Ιωάννινα και τμήμα του Ζαγορίου (<https://dimosmetsovou.gr/>)

Το Μέτσοβο είχε αποσπάσει προνόμια από τον σουλτάνο Μουράτ Β', λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής του θέσης, ανάμεσα στο όρος Ζυγός, που συνέδεε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία (Τρίκαλα και Γρεβενά).⁴¹ Ο Ζυγός ή αλλιώς Κατάρα ήταν ένας από τους πιο καίριους οδικούς άξονες Ηπείρου-Θεσσαλίας, από τα Ιωάννινα και το όρος Μιτσικέλι, στον Δρίσκο⁴² και έπειτα στην κοιλάδα του Μετσόβου και έπειτα στον Ζυγό, για να φτάσει κανείς στα Τρίκαλα. Μια διακλάδωση στα βόρεια του περάσματος της Κατάρας οδηγεί στο μικρό χωριό Κρανιά και από εκεί στα Γρεβενά.⁴³

Φαίνεται να ήταν τμήμα δερβενιού (στρατιωτική φύλαξη) με αντάλλαγμα φορολογικές απαλλαγές⁴⁴. Τα προνόμια ανανεώνονταν συνεχώς και μάλιστα θεωρείται, ότι για να αποφεύγονται οι αυθαιρεσίες των τοπικών αρχόντων, μετά

⁴¹ ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Πασαλίκι, 36. Ο Δασούλας δεν θεωρεί απόλυτα έγκυρη την πληροφορία αυτή, αλλά την εντάσσει στην ευρύτερη οθωμανική πολιτική στις καίριους οδικούς κόμβους της Ηπείρου, ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετσόβου, 146.

⁴² SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallinia, 146.

⁴³ SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallinia, 89-90.

⁴⁴ ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετσόβου, 137 και εξής. ΡΟΚΟΥ, Αγροτικός κόσμος, 272. ΤΡΙΤΟΣ, Μετσοβίτικα, 13-14. Ο ΊΔΙΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία, 35 και εξής.

το 1480, το δερβένι υπάχθηκε στη δικαιοδοσία της Βαλιδέ Σουλτάνας, δηλαδή της μητέρας του Σουλτάνου.⁴⁵ Στη δικαιοδοσία πέρασαν, εκτός από το Μέτσοβο, οι Καλαρύτες, το Συρράκο, αλλά και ορισμένοι άλλοι οικισμοί, οι οποίοι ονομάστηκαν συνολικά Μαλακάσιοι.⁴⁶

Περί τα μέσα του 17^{ου} αι. φαίνεται το Μέτσοβο να χάνει ορισμένα από τα προνόμια που απολάμβανε και περνάει κρίση. Το 1648 τίθεται εκτός της δικαιοδοσίας της σουλτανομήτορος και η δικαιοδοσία είσπραξης φόρου αναλήφθηκε από τους σπαχήδες.⁴⁷ Για μια δεκαετία η περιοχή παραμένει σε κακή κατάσταση έως το 1659.⁴⁸

Τότε ιδρύεται η πατριαρχική εξουχία, με επίσημο αυτοκρατορικό φερμάνι.⁴⁹ Ο οικισμός του Μετσόβου, μαζί με τα χωριά Μαλακάσι, Ανήλιο, Μηλιά, Βοτονόσι, Παλαιά Κουτσούφλιανη (Πλατάνιστος) και Δερβενδίστα (σήμερα Ανθοχώρι), αποτέλεσαν ένα είδος αυτόνομης «ομοσπονδίας», υπό την εποπτεία μποσταντζή⁵⁰. Τα προνόμια καταργήθηκαν το 1795, επί του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, ενώ η εξουχία διατηρήθηκε έως το 1924.⁵¹

Έχει αναπτυχθεί μάλιστα μια παράδοση, η οποία διατηρείται έως και σήμερα. Υπεύθυνος για την απόσπαση των προνομίων και της εξασφάλισης της εύνοιας του σουλτάνου θεωρείται ένας αρχιτσέλιγκας του Μετσόβου, ο Κυριάκος Φλόκας.

Ο Φλόκας, μεγάλος κτηνοτρόφος της εποχής, διαβιώνει το καλοκαίρι στο Μέτσοβο, ενώ τον χειμώνα περνάει στη Θεσσαλία και συγκεκριμένα στο χωριό Νεοχώρι Τρικάλων, όπου διατηρούσε το χειμερινό του ποιμνοστάσιο. Υποτίθεται ότι διέσωσε από βέβαιο θάνατο έναν αξιωματούχο του σουλτάνου στα Τρίκαλα

⁴⁵ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 38.

⁴⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Μαλακασιακάν, Μετσόβον και Σεράκου, 26.

⁴⁷ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Α' 61. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 39.

⁴⁸ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 39.

⁴⁹ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 39. Για τον θεσμό της πατριαρχικής εξουχίας γενικά βλ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Θεσμός και για το Μέτσοβο ειδικά σελ. 199 και εξής.

⁵⁰ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 40-41.

⁵¹ ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετσόβου, 141. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξουχία, 45. Για τα διασωθέντα φερμάνια βλ. Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Τα σωζόμενα φερμάνια των προνομίων του Μετσόβου, στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών*, Μέτσοβο 28-30 Ιουνίου 1991 (επίμ. Τρ. Παπαζήσης), Αθήνα 1993, 397-414.

και ως αντάλλαγμα εκείνος του προσέφερε φιλοξενία στην Κωνσταντινούπολη για δύο μήνες, πλουσιοπάροχα δώρα, αλλά και το πολυπόθητο σουλτανικό φερμάνι.⁵²

Υπάρχουν μάλιστα αναφορές, σύμφωνα με τις οποίες, ο εκάστοτε ηγούμενος της Μονής Βουτσάς είχε την εξαρχική εποπτεία των βλαχοχωριών της περιοχής, μέχρι την ίδρυση της εξαρχίας στο Μέτσοβο τον 17^ο αιώνα.⁵³ Η πληροφορία δεν έχει ωστόσο επιβεβαιωθεί ιστορικά.⁵⁴

⁵² ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Β' 262-263. Ο ΊΔΙΟΣ, Σημειωματάρι, κστ-κζ. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία, 40, υπ. 22.

⁵³ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Περιγραφή, Γ, 70.

⁵⁴ ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετζόβου, 95.

Η ΜΟΝΗ ΒΟΥΤΣΑΣ (ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ), ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ (1680)⁵⁵

Εικόνα 1. Άποψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (<https://www.im-votsas.gr/>)

Η Μονή Βουτσάς⁵⁶ (εικ.1) είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρίσκεται στο Γρεβενίτι,⁵⁷ στο Ανατολικό Ζαγόρι⁵⁸. Η σημερινή μορφή του μοναστηριακού συγκροτήματος, ακολουθεί το κλειστό περίκεντρο σχήμα⁵⁹ και είναι αποτέλεσμα διαδοχικών επεμβάσεων, από την ανέγερση του καθολικού έως

⁵⁵ Όλες οι εικόνες προέρχονται από την ιστοσελίδα <https://www.im-votsas.gr/> (τελευταία πρόσβαση 10.6.24). Σε διαφορετική περίπτωση, η προέλευση της φωτογραφίας αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

⁵⁶ Αναφέρεται και ως Βοτσά ή Βοτζά αντιγράφοντας το όνομα από το ομώνυμο χωριό, που ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι υπήρχε ήδη εκεί, επί εποχής του Κωνσταντίνου Δ', ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 383. Περαιτέρω βιβλιογραφία για το τοπωνύμιο Βοτσά και την ενδεχόμενη εξάρτηση του από το βλάχικο μπότσα βλ. ΡΑΪΟΣ, Τοπωνυμικά Ι, Δωδώνη: Φιλολογία, 19 (1990), 239-240. Βλ. επίσης ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετζόβου, 94-95. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Μοναστήρια, 8.

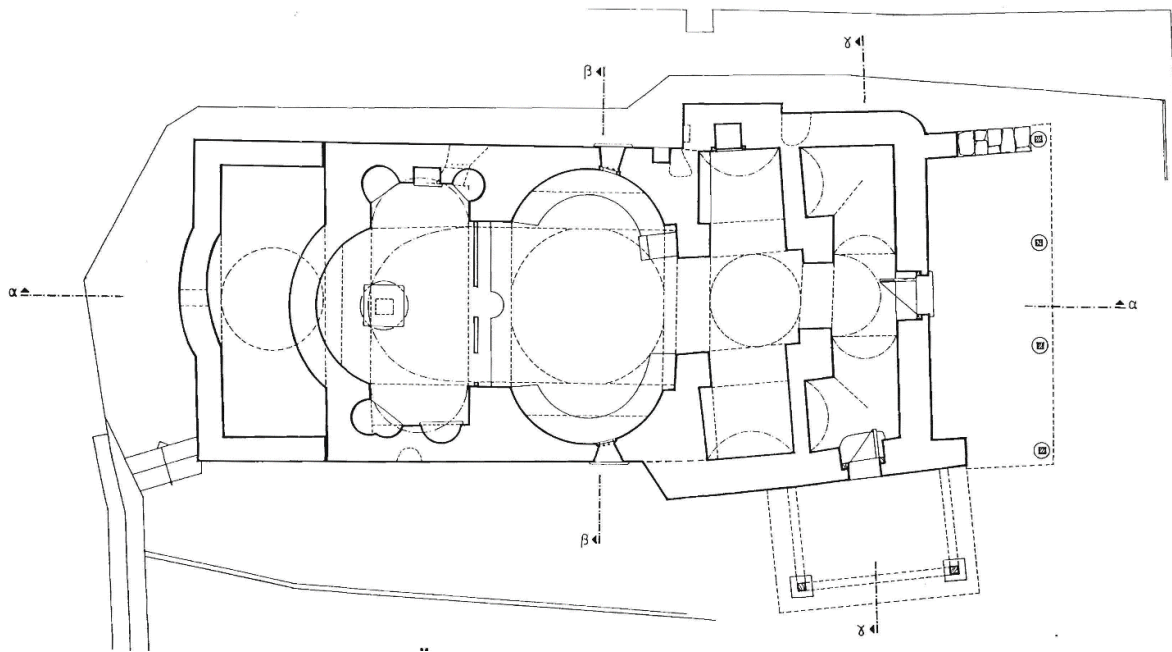
⁵⁷ Για την ακρίβεια βρίσκεται στα όρια των χωριών Γρεβενίτι-Δόλιανη-Φλαμπουράρι, ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 41. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική 24. Για το Γρεβενίτι συνοπτικά βλ. ΡΑΪΟΣ, Το Ολοκαύτωμα του Γρεβενιτίου, Ηπειρωτικά Γράμματα, περ. Β', τεύχος 8, 2005 171-188. ΤΣΕΦΟΣ, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, 109-111. Για το τοπωνύμιο Γρεβενίτι βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 113-114. Για το σημερινό Γρεβενίτι βλ. Στ. ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ, Γρεβενίτι 1961: Σκιαγράφηση μιας τοπικής ορεινής κοινωνίας, στο ΉΠΕΙΡΟΣ, 211-226.

⁵⁸ Για το Δυτικό Ζαγόρι βλ. ενδεικτικά ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 3-5. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 15-19.

⁵⁹ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 26

και σήμερα. Ονομάζεται και Παναγία Πωγωνιάτισσα, συνδεόμενη έτσι με την περιοχή της Πωγωνιανής και κατ' επέκταση με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' Πωγωνάτο και την οικοδομική του δραστηριότητά του⁶⁰, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια.

Η μετάβαση στη καθολικό γίνεται μέσω του διαβατικού και βρίσκεται εντός του περιβόλου, που περικλείει και τα υπόλοιπα κτίσματα, όπως το ηγουμενείο, ξενώνες, αποθήκες, μαγειρείο, κελιά κ.α.⁶¹

Εικόνα 2. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 8)

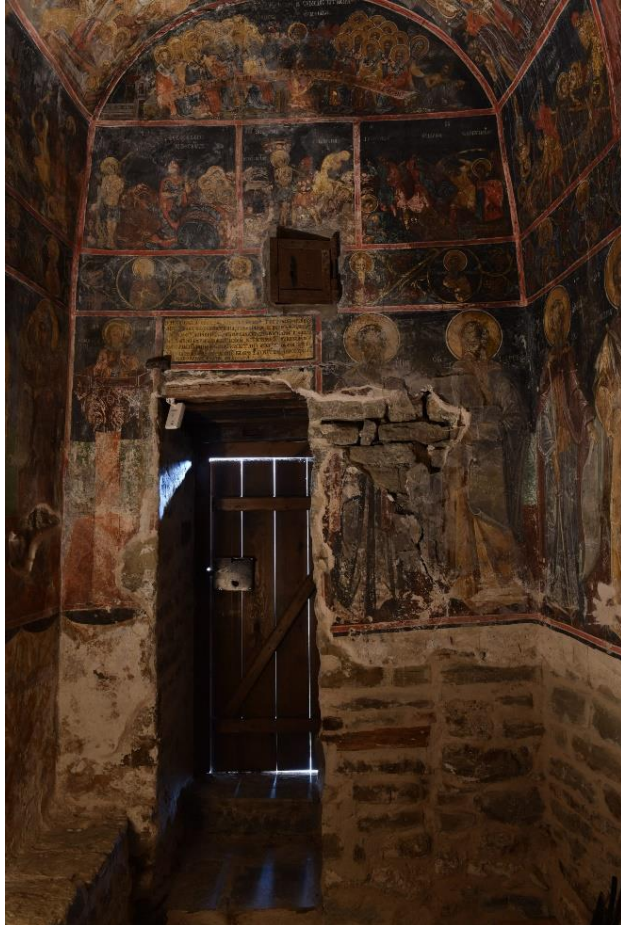
Το καθολικό στην παλαιότερη βιβλιογραφία χαρακτηριζόταν εσφαλμένα ως τρίκογχο αθωνικού τύπου.⁶² Η νεότερη βιβλιογραφία εντάσσει τη Μονή Βουτσάς στον αρχιτεκτονικό τύπο του μονόχωρου ναού, καλυπτόμενου με φουρνικό και με πλευρικές κόγχες (χοροί) (**εικ.2**), που αναπτύσσονται στο πάχος των τοίχων του

⁶⁰ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια 385. STAVRAKOS, Molybdoskepastos 182-183. Ο ΊΔΙΟΣ, The donor inscriptions, 251. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ-ΚΟΥΤΣΟΥ-TSAKMAKI, Remarks 60-61. Στη Μονή Μολυβδοσκεπάστου υπάρχει και τοιχογραφία της Θεοτόκου, που φέρει το συγκεκριμένο προσωνύμιο. Βλ για αυτό STAVRAKOS, Molybdoskepastos 139-140.

⁶¹ Ειδικά για την αρχιτεκτονική τόσο του καθολικού όσο και του μοναστηριακού συγκροτήματος βλ. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική 24-37. Για το τέμπλο του καθολικού βλ. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος 37-42.

⁶² ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική 32. Ο ΊΔΙΟΣ, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, 113.

κυρίως ναού και δεν εξέχουν εξωτερικά, δημιουργώντας έτσι τετράγωνη κάτοψη.⁶³ Από τα ανατολικά προς δυτικά, διατάσσεται αρχιτεκτονικά με την κρύπτη και αψίδα εξωτερικά, το ιερό, που στεγάζεται με ημιπαραβολικό θόλο, τον κυρίως ναό που στεγάζεται με ημισφαιρικό θόλο (φουρνικό), τον εσωνάρθηκα (λιτή), ο οποίος στεγάζεται με τρούλο και ένας ακόμη νάρθηκας (εξωνάρθηκας), που στεγάζεται με ημικυλινδρικούς θόλους.⁶⁴ Σήμερα όλο το καθολικό στεγάζεται με

Εικόνα 3. Άποψη του δυτικού τοίχου του εξωνάρθηκα (<https://www.im-votsas.gr/>)

δίוריχτη στέγη.

Σύμφωνα με την παράδοση, η Μονή ιδρύθηκε το 672, από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' Παυγανάτο, ενώ επέστρεφε από εκστρατεία, που έλαβε χώρα στη Σικελία το 668.⁶⁵ Δεν έχουν γίνει ανασκαφές, ούτε υπάρχουν τεκμήρια που θα χρονολογούσαν το κτίσμα στον 7^ο αι. Εάν δεχτούμε ωστόσο την ύπαρξη Μονής ήδη πριν τον 15^ο αι., τότε η ιστορία της μας είναι άγνωστη έως και το 1430, οπότε σύμφωνα με τον Λαμπρίδη,⁶⁶ υπέστη μεγάλες καταστροφές από τουρκικά στρατεύματα με επί κεφαλής τον Καρα-Σινάν Πασά.⁶⁷ Από την επέλαση, διασώθηκε τμήμα του συγκροτήματος,

⁶³ Πρόκειται για τον αρχιτεκτονικό τύπο-όρο που εισήγαγε στη διδακτορική του διατριβή ο Μέσσης, θεωρώντας μη δόκιμη την ένταξη των ναών αυτών στην κατηγορία των αθωνικών, απλώς επειδή υπάρχουν πλευρικές κόγχες, ενώ απουσιάζει στον πυρήνα του ναού η σταυρική διάταξη. ΜΕΣΣΗΣ, Ναοί Αθωνικού τύπου, 354. Για τους αθωνικούς τρίκογχους ναούς βλ. το λήμμα από το λεξικό των ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ – ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Πολύγλωσσο λεξικό, 378.

⁶⁴ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική 29-32.

⁶⁵ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ', 79-84. Για το θέμα αυτό βλ. και προσεχώς, στην υποενοότητα της επιγραφής της Μονής.

⁶⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ηπειρωτικά Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 47-48.

⁶⁷ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 137.

το οποίο ερήμωσε για 70 χρόνια, μέχρι και την επανεγκατάσταση νέων μοναχών (αρχές 16^{ου} αι.), οι οποίοι πιθανότατα το ανακαίνισαν.⁶⁸ Δεν αποκλείεται η ταύτιση των διασωθέντων τμημάτων του καθολικού με τη σημερινή λιτή και τον νάρθηκα. Από την αρχιτεκτονική μελέτη του κτίσματος και της τοιχοδομίας προκύπτει η παλαιότητα, αλλά και συνοχή αυτών των δύο τμημάτων, ενώ η σημερινή στέγαση της λιτής με τρούλο ίσως να οφείλεται στο γεγονός πως πριν, στη θέση της να ήταν ο κυρίως ναός, που θα στεγαζόταν επίσης με τρούλο, διαφορετικής όμως διάταξης.⁶⁹

Επιπροσθέτως, ίχνη παλαιότερης επιτοίχιας διακόσμησης έχουν διασωθεί σε ορισμένα σημεία του καθολικού, αλλά δεν μπορούν με ασφάλεια να χρονολογηθούν, λόγω της κατάστασης διατήρησης και του νεότερου στρώματος που τα επικάλυψε.⁷⁰

Η Μονή ανακαινίζεται ξανά με βάση τη διασωθείσα επιγραφή το 1680, ενώ τμήμα της τοιχογράφησης στον εξωτερικό δυτικό τοίχο διασώζει επιγραφή με χρονολογία 1697. Στο διάστημα αυτό θα μπορούσε να έχει ανεγερθεί ο σημερινός κυρίως ναός και το ιερό και να καλυφθούν εξωτερικά ενιαία με τη λιτή και τον νάρθηκα με δίוריχη στέγη.⁷¹

Η ιστορία της Μονής συνεχίζει με περιόδους ακμής αλλά και δυσμένειας, σύμφωνα με πληροφορίες που αντλούνται από το Μοναχολόγιο, που συνέταξε το 1884 ο τότε ηγούμενος της Μονής, Αγαθάγγελος⁷² και το Περιουσιολόγιο που συμπληρώθηκε περί το 1900.⁷³ Η Μονή πυρπολείται από τους Γερμανούς δύο φορές τον Οκτώβρη του 1943 και καταστρέφεται σημαντικά.⁷⁴ Μένει ερημωμένη

⁶⁸ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 138-139.

⁶⁹ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική 36-37.

⁷⁰ Για τον διάκοσμο βλ. προσεχώς στην υποενοότητα του διακόσμου.

⁷¹ ΤΣΕΦΟΣ Αρχιτεκτονική 37.

⁷² ΡΑΪΟΣ, Ειδήσεις για τη Μονή Βουτσάς, 91-114.

⁷³ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 154-171.

⁷⁴ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 215-216.

έως και το 1995, έτος κατά το οποίο ο αρχιμανδρίτης Σεραφείμ Καχριμάνης ξεκινά την εκ νέου επάνδρωση και ανακαίνιση⁷⁵.

Η Μονή ήταν ιδιαίτερας πλούσια, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα κειμήλια αλλά και από την βιβλιοθήκη που διέθετε⁷⁶. Δυστυχώς η τελευταία κάηκε κατά την πυρπόληση από τους Γερμανούς, αλλά ένα σημαντικό της μέρος είχε καταλογογραφηθεί από τον αείμνηστο φιλόλογο και ιστοριοδίφη Λέανδρο Βρανούση.⁷⁷ Προβληματισμός στην έρευνα επικρατεί και για την αχειροποίητη εικόνα της Παναγίας της Χρυσοβίτσας, η οποία σύμφωνα με την παράδοση φυλασσόταν τον 15^ο αι. στη Μονή Βουτσάς και σήμερα φυλάσσεται στο μοναστήρι του ομώνυμου χωριού.⁷⁸

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Εικόνα 4. Η επιγραφή (Ράϊος, Μονή Βουτσάς, πίνακας 1)

⁷⁵ Για νεότερες πληροφορίες και τη σύγχρονη ιστορία της Μονής οφείλονται ευχαριστίες στον Αρχιμανδρίτη κ.κ. Σεραφείμ Καχριμάνη και τη συντροφιά του.

⁷⁶ Για την παράδοση του Χρυσοκώδικα της Μονής βλ. Δ. ΡΑΪΟΣ, Χειρόγραφα και σκιές χειρόγραφων από το Ανατολικό Ζαγόρι, Ηπειρωτικά Γράμματα, περ. Β', τεύχος 9, 2006, 265-314, κυρίως 274-277.

⁷⁷ Ο ίδιος δεν ολοκλήρωσε την καταλογογράφηση, ούτε δημοσίευσε ποτέ τα σημειώματα του. Ορισμένο από το έργο του γίνεται γνωστό κατόπιν της δημοσίευσης του Δ. Ράϊου. Βλ. σχετικά ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 227 κ.ε.

⁷⁸ Για την εικόνα βλ. ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 127-136, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Χρυσοβίτσας και την πρόσφατη συντήρηση των τοιχογραφιών χρήσιμος είναι ο ακόλουθος σύνδεσμος http://www.aeinaes.gr/el/restoration_studies/?nid=927 (τελευταία πρόσβαση 7.02.24). Βλ. επίσης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων, 106-107. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ-ΚΟΥΤΣΟΥ-TSAKMAKI, Remarks, 69.

Η επιγραφή (εικ.3, 4) έχει 7 στίχους, με μαύρα γράμματα σε κίτρινο βάθος και περικλείεται από μαύρο και κόκκινο πλαίσιο. Περιλαμβάνει κατά βάση κεφαλαία γράμματα και συντομογραφίες. Βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του εξωνάρθηκα (λιτή), επάνω από τη σημερινή είσοδο (εικ. 3). Έχει δημοσιευθεί⁷⁹ και μεταγράφεται ως εξής⁸⁰:

+ Ἠγέρθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τ(ῆς) Μεταστάσεως Κυρί(ας) Θεοτόκου // δι' ἀναλώματος τοῦ εὐσεβεστατοῦ κ(αὶ) αἰδῆμου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Ὑπογονάτου // ἀνάκ(αι)νισθ(έν) κ(αὶ) ἱστοριθ(έν) παρὰ τινός ἐλαχίστου τῶν ἱστοριογραφ(ων) ἐκ τῆς ἀνωθ(εν) // κοιμένης) κόμης) Γρεβαινίτη Ἀθανασίῳ ἱερεῖ κ(αὶ) τ(ῶν) αὐτοῦ ἱερο(μονά)χ(ων) κὺρ Νικοδήμου // κ(αὶ) κὺρ Ἀννανίου Δανιήλ ἱεροδιακόνου κ(αὶ) τ(ῶν) λιπ(ῶν) ἀρχιερατεύοντος τοῦ π(ᾶν)- // ἱεροτάτου αὐθ[έν]τος δε[σ]πότης κ(αὶ) μητροπολίτου τ(ῆς) ἀγιωτάτ(ῆς) μητροπόλεως Ἰωαννιν(ῶν) // [τῶ] κυρίῳ κύρ Κλήμεντα ἐν ἔτη Α Χ Π.

1: + ἡγέρθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τ(ῆς) Μεταστάσεως Κυρί(ας) Θεοτόκου = σύμφωνα με την επιγραφή ο ναός χτίστηκε και αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου⁸¹. Η φράση ἡγέρθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς είναι αρκετά συχνή σε μεταβυζαντινές κτιτορικές επιγραφές⁸².

2: δι' ἀναλώματος εὐσεβεστατοῦ κ(αὶ) αἰδῆμου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Ὑπογονάτου = Σύμφωνα με την επιγραφή πρώτος κτίτορας της Μονής είναι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ'⁸³ Πωγωνάτος⁸⁴.

⁷⁹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια 382. ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 86-87. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος Διάκοσμος 37. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Molybdoskepastos 181-182. ΤΣΕΦΟΣ Αρχιτεκτονική 25.

⁸⁰ Στην παρούσα μελέτη, η μεταγραφή της επιγραφής έχει βασιστεί τη μονογραφία του Χρ. Σταυράκου. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Molybdoskepastos, 181.

⁸¹ Εδώ αναγράφεται η Μετάσταση της Θεοτόκου και όχι η Κοίμηση. Μετάσταση ονομάζεται η εορτή κατά την οποία η Θεοτόκος αναλαμβάνεται στην ουράνια βασιλεία, από τον Υιό της, αμέσως μετά την Κοίμηση της.

⁸² ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Molybdoskepastos, 124.

⁸³ Για τον αυτοκράτορα βλ. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ'. ODB 1, 500-501.

⁸⁴ Διαφορετικό προσωνύμιο έχει ο αυτοκράτορας στη Μολυβδοσκέπαστη, όπου επιγράφεται ως Μπωγωνάτος, ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Molybdoskepastos 123-124, 126-127, 133, 186.

Σχετικά με την παρουσία του Κωνσταντίνου Δ' Παυωνάτου στην Ήπειρο, θεωρείται ότι ο αυτοκράτορας συμμετείχε σε μια εκστρατεία στη Σικελία το 668, η οποία ωστόσο από ερευνητές αμφισβητείται.⁸⁵ Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη και περνώντας από αρκετές περιοχές της Ηπείρου, ίδρυσε μοναστήρια.⁸⁶ Αυτά είναι, εκτός της Μονής Βουτσάς, η Παναγία Μολυβδοσκεπάστη, κοντά στο ομώνυμο χωριό⁸⁷, η Κοίμηση της Θεοτόκου στη Ζέρμα⁸⁸, ένα παρεκκλήσι στη Λεπτοκαρυά⁸⁹, ο Άγιος Νικόλαος ή αλλιώς η Μονή Υψηλής Πέτρας στο Αργυρόκαστρο⁹⁰, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Κλειδωνιά⁹¹ και τέλος ένα μνημείο εκτός Ηπείρου, ο Άγιος Ισίδωρος στη Χίο⁹².

Ανεξαρτήτως από το εάν έλαβε ή όχι χώρα η εκστρατεία, η προσπάθεια των ντόπιων Ηπειρωτών να συνδέσουν το όνομα ενός αυτοκράτορα ή μεγάλου αριστοκράτη με ένα μοναστήρι της περιοχής τους, προκύπτει από την ανάγκη να αναδειχθεί ο τόπος και η σημασία του, σε ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πλαίσια.⁹³ Η δημιουργία του θρύλου για τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς δημιουργήθηκε, αλλά η ευρεία

⁸⁵ Η Λεοντσίνη αμφισβητεί την εκστρατεία ως γεγονός (ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ', 80-83), ο Βρανούσης αμφισβητεί την παρουσία του αυτοκράτορα στην εκστρατεία (ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Χρονικά, 168, υπ. 1), ενώ ο Τριανταφυλλόπουλος θεωρεί τη σικελική εκστρατεία ως μεταγενέστερη παράδοση (Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Εκκλησιαστικά μνημεία στη Κλειδωνιά Κονίτσης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 19 (1975), 7-120). Ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζει η άποψη του Ιωάννη Παπαβρανούση, πατέρα του ιστοριοδίφη Λέανδρου Βρανούση, ο οποίος μάλιστα επισκέφθηκε τη Μονή πριν την πυρπόληση των Γερμανών. Σε χειρόγραφο σημείωμά του, δημοσιευμένο από τον Δ. Ράϊο, εικάζει ότι η σύνδεση της Μονής με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο προκύπτει από μια γέφυρα πλησίον του χωριού που ονομάζεται Κούρτη. Σύμφωνα με τον Ι. Παπαβρανούση, η λέξη κούρτη είναι λατινογενής και οι Βυζαντινοί τη χρησιμοποιούσαν περιγράφοντας το ανάκτορο. Δεν αποκλείει να διέμενε κάποιος βυζαντινός αξιωματούχος στην εκεί περιοχή κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Δ' και να ίδρυσε το μοναστήρι, προκύπτοντας έτσι εύλογα η σύνδεση. (ΡΑΪΟΣ, Ειδήσεις για τη Μονή Βουτσάς, 94-95).

⁸⁶ STAVRAKOS, The donor inscriptions, 251.

⁸⁷ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 477-488. STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 121-155. STAVRAKOS-LIAKOS, Post-Byzantine inscriptions, 252-253. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία, 305.

⁸⁸ STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 190-192.

⁸⁹ Σε θέση που ο αυτοκράτορας είχε ανεγείρει ένα εικόνισμα, STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 196-197.

⁹⁰ STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 192-196.

⁹¹ STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 188, 190.

⁹² STAVRAKOS, Molybdoskepastos, 198-199.

⁹³ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Κωνσταντίνος Δ', 259-261. STAVRAKOS-LIAKOS, Post-Byzantine inscriptions, 259.

διάδοσή του, και εκτός Ηπείρου, αντικατοπτρίζει ακριβώς τις παραπάνω συνθήκες.⁹⁴ Επιπροσθέτως, η απαγόρευση ανέγερσης νέων ναών, που όριζαν οι Οθωμανοί για τους Χριστιανούς, δημιουργούσε εικονικές παραδόσεις προγενέστερων μονών, για να δικαιολογήσουν τις “ανασκευές” ή τις “ανακαινίσεις”.⁹⁵

3: ανάκ(αι)νισθ(έν) κ(αἰ) ἱστοριθ(έν) παρά
τινός ἐλαχίστου τῶν ἱστοριογραφ(ων) = την περίοδο που η επιγραφή δημιουργείται, η Μονή ανακαινίζεται και διακοσμείται με τοιχογραφίες. Ο όρος ιστοριογράφος συναντάται συχνά και στη βυζαντινή εποχή⁹⁶. Η χορηγία μνημείων από εκκλησιαστικούς άρχοντες και κληρικούς ήταν φαινόμενο συχνό στη βυζαντινή εποχή⁹⁷.

3-4: ἐκ τῆς ανωθ(εν) / κοιμένης κόμ(ης)
Γρεβαινίτη = ο κύριος κτίτορας και ζωγράφος της Μονής κατάγονται από το χωριό Γρεβενίτι⁹⁸, στο οποίο βρίσκεται και η Μονή.⁹⁹

4-5: Αθανασίω ἱερεῖ κ(αἰ) τ(ῶν) αὐτοῦ ἱερο(μονά)χ(ων) κὺρ Νικοδήμου / κ(αἰ) κὺρ Ἀννανίου Δανιὴλ ἱεροδιακόνου κ(αἰ) τ(ῶν) λιπ(ῶν) = τα ονόματα των ζωγράφων είναι ο ηγούμενος Αθανάσιος¹⁰⁰, ο οποίος είναι πιθανότατα και ο αρχιμάστορας

⁹⁴ STAVRAKOS-LIAKOS, Post-Byzantine inscriptions, 259. STAVRAKOS, Donors, patrons and benefactors, 305-306.

⁹⁵ Βλ. και σελ. 89 της παρούσας εργασίας.

⁹⁶ ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι 145. Η ΊΔΙΑ, Painters' information on themselves in late byzantine church inscriptions, στο *L'artista a Bisanzio e nel mondo cristiano-orientale* (επιμ. Μ. Bacci), Πίζα 2008, 65.

⁹⁷ Βλ. ενδεικτικά ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ-ΒΕΡΤΙ, Patronage and artistic production, 86-89.

⁹⁸ Για το Γρεβενίτι βλ. την αρχή του κεφαλαίου.

⁹⁹ Για την κοινωνική θέση των ζωγράφων κατά τον 17^ο αι. βλ. CHOUILIARAS, Painters' status.

¹⁰⁰ Αθανάσιος (3) σύμφωνα με τους καταλόγους του Χατζηδάκη, ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Αλωση, 155. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες, 46. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Christian monuments, 193. ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους, 268-287. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 124-129.

καθώς και οι ιερομόναχοι Νικόδημος¹⁰¹, Ανανίας¹⁰² και ο διάκονος Δανιήλ¹⁰³, οι οποίοι μάλλον λειτούργησαν βοηθητικά και ακολουθούσαν τον πρώτο ζωγράφο¹⁰⁴.

Κατά τη μεταβυζαντινή εποχή, ήταν συχνό φαινόμενο η συν-εργασία ζωγράφων, με κύριο και πρώτο κριτήριο την κοινή καταγωγή και έπειτα τις οικογενειακές σχέσεις ή παραδόσεις.¹⁰⁵ Βασικό στοιχείο, το οποίο διέπει αυτές τις επαγγελματικές σχέσεις, είναι η ιεραρχική κατάταξη. Ξεχωρίζει πάντοτε ο αρχιμάστορας ή δάσκαλος, οι ικανότεροι ζωγράφοι και έπειτα οι μαθητές.¹⁰⁶

Η προσφώνηση κυρ για τους Νικόδημο και Ανανία είναι συχνή στη μεταβυζαντινή εποχή, συναντάται δε και στη βυζαντινή, ενδεικτική για το κοινωνικό κύρος των χορηγών,¹⁰⁷ ενώ για τον Δανιήλ, που είναι κατώτερος στην ιεραρχία δεν χρησιμοποιείται.¹⁰⁸

¹⁰¹ Νικόδημος (4), ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση, 234. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες, 46.

¹⁰² Ανανίας (3), ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση, 164. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες, 46.

¹⁰³ Δανιήλ (8), ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση, 257. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Αναλυτικοί πίνακες, 46.

¹⁰⁴ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 371. Για τις συνθήκες εργασίας και συνεργασίας των ζωγράφων ήδη από τη μεσοβυζαντινή εποχή είναι χρήσιμο το άρθρο των Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ-Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΠΙΔΗ, Μαρτυρίες για την εκπαίδευση των ζωγράφων στη μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή περίοδο, Β' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου, Εισηγήσεις-Ερευνητικά προγράμματα-Περιλήψεις ανακοινώσεων, Αθήνα 2000, 63- 68.

¹⁰⁵ ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ, The artistic identity, 203-204.

¹⁰⁶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Ομάδες ζωγράφων, 242.

¹⁰⁷ ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι 146-147, 156-157. Η ΊΔΙΑ, Collective patterns, 128-129.

¹⁰⁸ Δύο παλαιότεροι ερευνητές αναφέρονται σε εικόνα τέμπλου, που πλέον έχει χαθεί, στην οποία αναφερόταν η χρονολογία 1689 και η επιγραφή «οικτρού τε Ιωάννου εικονογράφου». Καθώς η εικόνα δεν σώζεται, δεν μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα, για το αν θα είχε εργαστεί και ο Ιωάννης στη διακόσμηση του ναού λίγα χρόνια πριν ή απλώς επρόκειτο για εικόνα-δωρεά την οποία είχε φιλοτεχνήσει ο λαϊκός Ιωάννης. Α. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Ηπείρου, Α.Δ. 21 (1966), Β' Χρονικά, 297. ΠΙΟΜΠΙΝΟΣ, Αγιογράφοι, 151-152. Για τον ζωγράφο Ιωάννη βλ. και παρακάτω. Πάντως σε μελέτη έχει υποστηριχθεί ότι ο Ιωάννης πιθανότατα είναι ένας κ(αι) τ(ων) λιπ(ων) της επιγραφής, ευρισκόμενος ακόμη σε επίπεδο μαθητείας, ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 150.

Τα ονόματα των ζωγράφων δεν ταυτίζονται με άλλα έργα εκτός της Μονής Βουτσάς,¹⁰⁹ ωστόσο ο Χατζηδάκης και η Δρακοπούλου ταυτίζουν τον Αθανάσιο της Βουτσάς με τον Αθανάσιο (2)¹¹⁰, γνωστό ζωγράφο της εποχής, για τον οποίο μάλιστα πρότειναν ότι έχει εργαστεί στη Μόσχα, ως 'ικανόν επιστήμονα'.¹¹¹ Είναι σημαντικό όμως ότι από την επιγραφή εικάζεται, ότι ο Αθανάσιος ασκούσε τη τέχνη της ζωγραφικής πετυχημένα, σε σημείο που μπορούσε να αναθέσει ή και να επιβλέπει τις εργασίες των υπόλοιπων κληρικών, που επικουρούσαν στη διακόσμηση.¹¹²

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο Αθανάσιος ηγείτο κατά το β' μισό του 17^{ου} αιώνα¹¹³ μιας ομάδας ζωγράφων, που δραστηριοποιείτο στην ευρύτερη περιοχή του Δυτικού Ζαγορίου, είχες έντονες δυτικές επιδράσεις και αρκετοί ερευνητές έως τώρα έχουν προσπαθήσει να ανιχνεύσουν το "χέρι" τους σε άλλα μνημεία.¹¹⁴

5-7: ἀρχιερατεύοντος τοῦ π(ᾶν)- / ἱεροτάτου ἀνθ[έντος] δεσπότη κ(αὶ) μητροπολίτου τ(ῆς) ἁγιωτάτ(ῆς) μητροπόλεως Ἰωαννιν(ῶν) / [τῶ] κυρίῳ κύρ Κλήμεντα = αρχιεπίσκοπος των Ιωαννίνων ήταν ο Κλήμης. Διετέλεσε από τα έτη 1680-1714/16.¹¹⁵

¹⁰⁹ Παλαιότερα υποστηρίχθηκε ότι ο Αθανάσιος ζωγράφισε και τον ναό Αγίου Δημητρίου στο Γρεβενίτι (1665-1668). ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 67. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 124.

¹¹⁰ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση, 155.

¹¹¹ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Υπογραφές ζωγράφων, 132. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 371 και υπ. 2901. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Σχέσεις Ρωσικής και Ελληνικής τέχνης, στο *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, συλλογικό, Αθήνα 1994.

¹¹² CHOULIARAS, Painters' status, 87.

¹¹³ Για την άνθηση της τέχνης κατά τον 17^ο αι. στα Ζαγοροχώρια βλ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Christian monuments.

¹¹⁴ Για το θέμα αυτό βλ. προσεχώς την υποενηότητα του διακόσμου.

¹¹⁵ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Εκκλησία, 33. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί Κατάλογοι, 68.

7: ἐν ἔτη Α Χ Π = το έτος Α Χ Π αντιστοιχεί στο έτος 1680¹¹⁶ από γεννήσεως του Χριστού και όχι από κτίσεως κόσμου¹¹⁷. Η χρονολογία της επιγραφής ταυτίζεται μάλιστα και με τη χρονολογία του τέμπλου του καθολικού.¹¹⁸

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Όπως μαρτυρείται από την επιγραφή, η διακόσμηση έγινε το 1680¹¹⁹ και ήταν έργο τεσσάρων ζωγράφων. Ωστόσο ίχνη παλαιότερης διακόσμησης συναντώνται κυρίως στον νότιο χορό (εικ.5). Διασώζονται τα κατώτερα μέρη μορφών,

¹¹⁶ Λάθος διάβασαν τη χρονολογία οι ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 76 και ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Μοναστήρια, 8, όπου γράφει 1689.

¹¹⁷ Για τα χρονολογικά συστήματα στο Βυζάντιο και τη μεταβυζαντινή εποχή βλ. ΒΕΛΕΝΗΣ, χρονολογικά συστήματα.

¹¹⁸ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος 37-42.

¹¹⁹ Ο διάκοσμος της Μονής είναι αδημοσίευτος ως συστηματική μελέτη. Ωστόσο η σπουδαιότητα του μοναστηριακού συγκροτήματος και ο εικονογραφικός και καλλιτεχνικός της πλούτος, καθιστούν αναγκαία τη μελέτη και τη δημοσίευση της.

Εικόνα 5. Άποψη προς τον νότιο χορό (<https://www.im-votsas.gr/>)

Εικόνα 6. Άποψη του φουρνικού (<https://www.im-votsas.gr/>)

πιθανότατα αγίων, λόγω της ενδυμασίας τους¹²⁰. Η υψομετρική διαφορά στον διάκοσμο των δύο φάσεων υποδεικνύει ότι το δάπεδο της Μονής ήταν πολύ χαμηλότερο του 1680. Παλαιότερης του 1680 χρονολόγησης είναι επίσης και οι τοιχογραφίες στη λιτή, εκτός του τρούλου (εικ.3). Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, τα συγκεκριμένα τμήματα είναι πρωιμότερα του κυρίως ναού και ίσως να ταυτίζονται με τα μέρη που διεσώθησαν το 1430 από την οθωμανική επέλαση

¹²⁰ Διακρίνονται ίχνη χιτώνων, με διακόσμηση στο περίζωμα.

και να φιλοτεχνηθήκαν στις αρχές του 16^{ου}, όταν το μοναστήρι επανδρώθηκε ξανά.

Η Μονή είναι διακοσμημένη με σκηνές από διάφορους εικονογραφικούς κύκλους, Δωδεκάορτο, Εωθινά, Θαύματα του Χριστού, σκηνές Παλαιάς Διαθήκης, Μηνολόγια, οι οποίοι συχνά συμπτύσσονται με την απεικόνιση πολλών επεισοδίων σε μια σκηνή. Χαρακτηριστικές είναι οι Σκηνές της Σταύρωσης και της Βρεφοκτονίας.¹²¹

Η παρουσία κάποιου ζωγράφου από την Μονή Βουτσάς στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, ή η επιρροή του και σε άλλα σύνολα του β' μισού του 17^{ου} αιώνα¹²², που έχει υποστηριχθεί,¹²³ συμπίπτει με την παρουσία μια ομάδας ζωγράφων, ως

Εικόνα 7. Αποψη του Ιερού Βήματος (<https://www.im-votsas.gr/>)

επί το πλείστον ανώνυμων, με κοινές καταβολές και πρότυπα¹²⁴, που εικονογραφικά και υφολογικά διαφοροποιείται αρκετά από μνημεία του α' μισού του 17^{ου} αιώνα.¹²⁵ Έχει γίνει λόγος για εργαστήριο

Γρεβενιτάτων ζωγράφων, με σημαντικότερο φορέα αυτών τον ηγούμενο της

¹²¹ Αδημοσίευτες.

¹²² Άγιος Νικόλαος Όρους (Τζιώρας), Ιωαννίνων (1663), Κοίμηση Θεοτόκου, Πλαίσια (1664), Άγιος Δημήτριος, Γρεβενίτι (1668), Κοίμηση Καστρίου Πρέβεζας (1670), Μονή Πλάκας Μουχουστίου (1680, 1694), Μονή Σέλτσου Άρτας (1697). Και για επιπλέον μνημεία βλ. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 118-119 και 124 και εξής.

¹²³ ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος της αγιότητας 48-49.

¹²⁴ Σημειώνονται αρκετές δυτικές επιδράσεις στην εικονογραφία, οι οποίες δεν αφομοιώνονται πάντα, ενώ εικονογραφούνται με λεπτομέρειες το βάθος, τα αρχιτεκτονήματα και άλλα διακοσμητικά και δευτερεύοντα στοιχεία, Α. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Η τοιχογραφία στην Ήπειρο τον 17^ο αιώνα, Ηπειρωτικά Γράμματα, περ. Β', τεύχος 13, 419-420.

¹²⁵ ΝΙΚΟΛΙΑ, Μονή Σέλτσου, 312 κ. εξής.

Βουτσάς, Αθανάσιο¹²⁶ και την ίδια την Μονή Βουτσάς, ως το επίκεντρο αυτών των καλλιτεχνικών ζυμώσεων και της ανανεωτική τάσης του β' μισού του 17^{ου} αι.¹²⁷

Στην υπό εξέταση Μονή ξεχωρίζει η απεικόνιση της Ανάστασης του Χριστού με τη δυτικού τύπου Ανάσταση αλλά και με τη βυζαντινή παράσταση της Εις Άδου Καθόδου¹²⁸. Απαντώνται επίσης και οι Οικουμενικές Σύνοδοι¹²⁹. Ωστόσο, εμφανείς είναι ακόμη οι επιδράσεις από την εικονογραφική παράδοση της Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας, όπως με την απεικόνιση των αγίων Γοβδελαά και Δάδα¹³⁰ και οι στρατιωτικοί άγιοι ενδεδυμένοι με πολύχρωμες γούνες (εικ.5).¹³¹

Οι έντονες δυτικές επιδράσεις και οι επιρροές από το μανιερισμό και το μπαρόκ ενδεχομένως να οφείλονται στη διακίνηση νέων προτύπων και χαλκογραφιών από τη Δύση προς την Ήπειρο δια μέσου των Επτανήσων¹³². Εντοπίζονται στις μανιεριστικές κινήσεις των μορφών των σκηνών, στην τάση για διακόσμηση του βάθους, αλλά και γενικότερα των σκηνών με αρχιτεκτονικά ή και φυτικά μοτίβα και στη σύμπτυξη επεισοδίων, που οδηγούν στην αφηγηματική διάρθρωση των επεισοδίων. Τα έντονα χρώματα και κυρίως το βαθύ πορφυρό, που στολίζει τους χιτώνες των μορφών θυμίζει φορητές εικόνες.

Ενδεικτική σκηνή αποτελεί η σκηνή της Σταύρωσης, όπου ιστορείται και η λιποθυμία της Θεοτόκου και αναπτύσσεται με την προσθήκη των επεισοδίων της Ανάβασης στον Σταυρό, την Αποκαθήλωση, τον Επιτάφιο Θρήνο, καθώς και τον Ενταφιασμό (εικ.8). Το βάθος των σκηνών αποτελεί ένα μπλε σκούρο, ενδεικτικό της εποχής, ενώ σποραδικά παρατηρείται διακόσμηση με χρυσά άστρα, όπως στην παράσταση του Παντοκράτορα στο φουρνικό (εικ.6) ή στη Θεοτόκο Υψηλοτέρα

¹²⁶ ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους, 286. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 116 και εξής.

¹²⁷ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 152.

¹²⁸ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 368-369. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος της αγιότητας 45, εικ. 77.

¹²⁹ ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος της αγιότητας 94.

¹³⁰ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 249, 339 και υπ. 2727.

¹³¹ Η χρήση της γούνας ως στοιχείο ενδυμασίας για στρατιωτικούς αγίους θυμίζει τη τέχνη του Φράγγου και Γεώργιου Κονταρή.

¹³² Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ήπειρος και Επτάνησα: διακίνηση στον χώρο της εκκλησιαστικής τέχνης, Ήπειρος, 319-324. Επίσης ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους, 288. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 125.

στην αψίδα του Ιερού¹³³ (εικ.7). Απαντά παράλληλα ένα από τα πιο αγαπητά θέματα της Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας, που μένει ως παρακαταθήκη και σε αρκετούς ναούς του 17^{ου} αιώνα, το θέμα του Ευαγγελιστή Λουκά να ζωγραφίζει την εικόνα της Θεοτόκου.¹³⁴

Οι εξωτερικές τοιχογραφίες στον εξωνάρθηκα είναι μεταγενέστερες και χρονολογούνται το 1697, με ζωγράφο τον Ιωάννη¹³⁵, ο οποίος έχει φιλοτεχνήσει και τις εικόνες του τέμπλου.¹³⁶ Ο Ιωάννης συναντάται νωρίτερα, το 1680, στον ναό Αγίου Αθανασίου, στο Μικρό Περιστέρι Μετσόβου¹³⁷, ενώ η τέχνη και το γραφικό του ιδίωμα ανιχνεύονται στον νότιο τοίχο της Μονής Αγίας Παρασκευής, στο Μονοδένδρι.¹³⁸

Εικόνα 8. Η σκηνή της Σταύρωσης με επιπλέον επεισόδια από τα Πάθη (Πέττας, Άγιος Νικόλαος Όρους, εικ. 274)

¹³³ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 304 και υπ. 2523.

¹³⁴ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 364 και υπ. 2854.

¹³⁵ Έχει υποστηριχθεί ότι είναι επίσης έργο του Αθανασίου ή ότι προσεγγίζει αρκετά τη τέχνη του, ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 126.

¹³⁶ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 130.

¹³⁷ Αδημοσίευτος.

¹³⁸ Βλ. το προσεχές κεφάλαιο για τη Μονή Αγίας Παρασκευής.

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙ, 1414/1689

Εικόνα 1. Πανοραμική άποψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή της Αγίας Παρασκευής Βίκου βρίσκεται σε μικρή απόσταση έξω από το Μονοδένδρι, στο κεντρικό Ζαγόρι, τοποθετημένη επάνω σε μία πλαγιά του φαραγγιού του Βίκου (εικ.1). Το Μονοδένδρι αποτελούσε την άνω από τις τρεις συνοικίες της Βίτσας (Βεζίτσα ή Βεϊτσα).¹³⁹ Ο οικισμός αναπτύχθηκε και εν τέλει αυτονομήθηκε.¹⁴⁰

Από το μοναστηριακό συγκρότημα σώζονται σήμερα¹⁴¹ το καθολικό, ο περίβολος, το ηγουμενείο, βοηθητικοί χώροι και ένα κελί, ίσως έξοδος κινδύνου (εικ.3).¹⁴² Το μοναστήρι είναι το αρχαιότερο της περιοχής¹⁴³ και αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία, καθώς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μαρτυρεί σπουδαίες

¹³⁹ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 93-96. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική Μονογραφία, 7. SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallinia, 125.

¹⁴⁰ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 231. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 36. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 203-205. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 132.

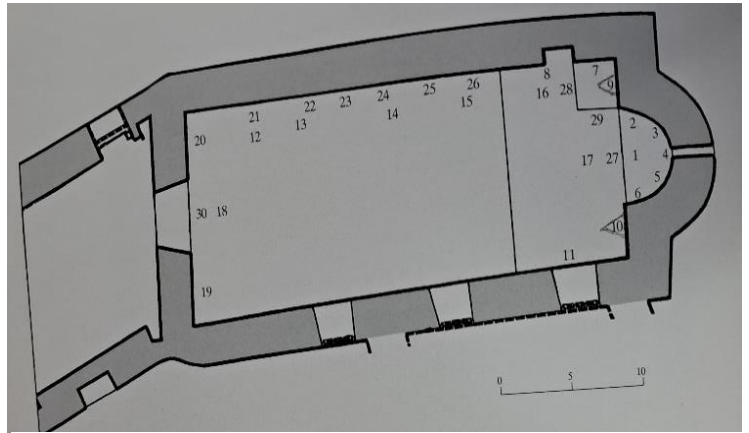
¹⁴¹ Βλ. αναλυτικά ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 135 και εξής.

¹⁴² Ονομάζεται λόντζα, ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 332.

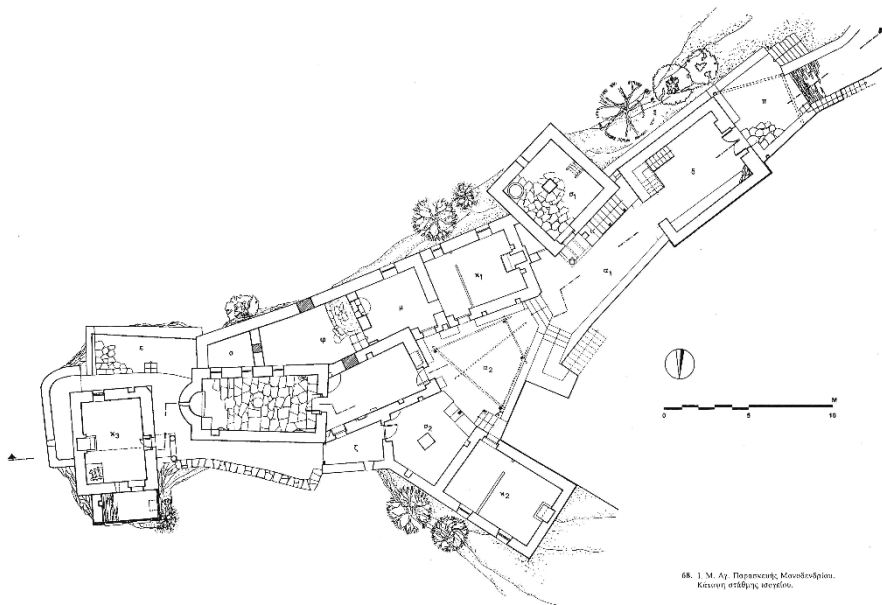
¹⁴³ Η Αγία Παρασκευή και η Κόκκινη Εκκλησία στην Άρτα αποτελούν τα δύο μόνα παραδείγματα βυζαντινής τέχνης στην Ήπειρο, που μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια βάση επιγραφής.

πληροφορίες, τόσο για την ιστορία και την κοινωνία, όσο και την τέχνη της εποχής.¹⁴⁴

Το καθολικό αρχιτεκτονικά ανήκει στον τύπο του μονόχωρου ξυλόστεγου ναού, με ημικυκλική αψίδα και μεταγενέστερο νάρθηκα (εικ.2).¹⁴⁵ Σήμερα καλύπτεται με επίπεδη στέγη, αλλά νωρίτερα, αντίστοιχα και με τα τριγωνικά αετώματα του ναού, φαίνεται να καλυπτόταν με δικλινή στέγη.¹⁴⁶

Εικόνα 2. Κάτοψη του καθολικού. Με τους αριθμούς υποδεικνύονται οι παραστάσεις του 15^{ου} αιώνα (Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Οι τοιχογραφίες)

Εικόνα 3. Κάτοψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 68).

¹⁴⁴ Γενικά για το μνημείο βλ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μονή του Βίκου, 29-30. Η ΊΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες. Η ΊΔΙΑ, Η κτιτορική παράσταση. Η ΊΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Ηπείρου. Μονή Αγίας Παρασκευής. ΑΔ 21 (1966), Χρονικά Β'2, Αθήνα 1968, 304-305, πίν. 310-312. ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 193-198. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Μοναστήρια, 11-12. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική Μονογραφία, 69-72. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Η κτητορική επιγραφή 97-98. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 488-512. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 132-144.

¹⁴⁵ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 19. ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 198. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 332. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 141.

¹⁴⁶ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 19. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 142.

Σύμφωνα με την επιγραφή κτίστηκε τον 15^ο αι., ωστόσο, είτε λόγω ανθρώπινης παρέμβασης, είτε κάποιας φυσικής καταστροφής και σύμφωνα με αντίστοιχη επιγραφή, ο νότιος τοίχος κατασκευάστηκε εκ νέου περί τον 17^ο αι. και ολοκληρώθηκε το 1689.¹⁴⁷

Σχετικά με τον χρόνο υπαγωγή της Μονής ως μετόχι της Μονής Βουτσάς, δεν υπάρχει σαφείς πληροφορίες. Πιθανότατα έγινε την ίδια περίοδο με τη Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσας, λόγω της εγγύτητας των οικισμών.¹⁴⁸

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΈΤΟΥΣ 1414

Εικόνα 4. Η επιγραφή της Μονής (Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Οι τοιχογραφίες)

Η επιγραφή (**εικ.4**) διατηρείται στον δυτικό τοίχο, στο υπέρθυρο του κυρίως ναού.¹⁴⁹ Αποτελείται από τέσσερις στίχους, μαύρου χρώματος επάνω σε λευκό κονίαμα και περικλείεται από πλαίσιο, ζωγραφισμένο με ωχροκίτρινο, μαύρο και κόκκινο περίγραμμα. Έχει δημοσιευτεί¹⁵⁰ και μεταγράφεται ως εξής:

¹⁴⁷ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 194, 198.

¹⁴⁸ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

¹⁴⁹ Τυπική θέση για τις επιγραφές στην Ήπειρο, ιδίως κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Η Μονή της Αγίας Παρασκευής είναι από τα πιο πρώιμα παραδείγματα.

¹⁵⁰ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 233. Η ΊΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες, 27-30. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Ιστορικά, 80. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 329-332 (όπου αναδημοσιεύει τις μεταγραφές προγενέστερων μελετητών). ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 36-38.Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Αγίας Παρασκευής Βίτσας και η χρονολογία της. Ελληνικά 20 (1967), 421-426. Δ. ΣΑΡΡΟΣ, Ηπειρωτικά Ενθυμήσεις ή Χρονικά Σημειώματα και Επιγραφαί. Ηπειρ. Χρον. 12 (1937), 104-132. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Donor

† Ανηγέρθη καὶ ἀνηστορήθη ὁ] ναὸς οὗτος τῆς Ἀγίας
μεγαλομ(άρ)τυ(ρος) (τοῦ) Χ(ριστο)ῦ Παρασκεβῆς · δι' ἐξόδου (τε) κ(αὶ)
πληρόσεως τοῦ εὐ(γε)νεστ(ά)του κυρ(οῦ) Μηχ(α)ήλ βωηβώνδα τοῦ
Θ(ερ)γιανοῦ · // ἦν δέδωκεν ἐν τῷ ναῷ ... κ(αὶ) τῆς γενεᾶς κ(αὶ) ἀδελφότη(η)τ(ος)
αὐτοῦ · κ(αὶ) πάντων ὅλων τῶν
Βεζητζηνῶν κληρονόμων // κτητόρων μηκρῶν κ(αὶ) μηζώνων ἐπὶ τῆς)
βασιλείας τοῦ πανυψιλοτ(ά)τ(ου) δεσπότη ἡμ(ῶν) Καρούλα τοῦ δουκὸς [...]
// ἐν ἔτη ... S^ω [...] (ἰνδικτιων)ος Ζ^{ης} παρεδρεβωντος ἐν τῇ μο(νῇ) ΜΜανουήλ
ἱερέως του Φεγγαροῦδ(η) +

1: † Ανηγέρθη καὶ ἀνηστορήθη ὁ] ναὸς οὗτος τῆς Ἀγίας με(γαλο)μ(άρ)τυ(ρος)
(τοῦ) Χ(ριστο)ῦ Παρασκεβῆς · δι' ἐξόδου (τε) κ(αὶ) πληρόσεως τοῦ
εὐ(γε)νεστ(ά)του κυρ(οῦ) Μηχ(α)ήλ βωηβώνδα τοῦ Θ(ερ)γιανοῦ = Ο πρώτος στίχος
της επιγραφῆς μαρτυρεῖ την ανέγερση του ναοῦ, ο οποίος αφιερώθηκε στην Αγία
Παρασκευή. Για τη λατρεία της συγκεκριμένης Αγίας στην Ἑπειρο δεν ἔχει
υπάρξει κάποια συστηματικὴ μελέτη, ἀλλὰ αξίζει νὰ τονιστεῖ ὅτι ὑπάρχει
πληθώρα ναῶν καὶ μοναστηριῶν, που τὴν τιμοῦν.¹⁵¹

Κτίτορας του μοναστηρίου εἶναι ὁ Μιχαήλ Θεριανός.¹⁵² Σύμφωνα με τὶς λέξεις
ἐξόδου (τε) κ(αὶ) πληρόσεως, ὁ Μιχαήλ παρείχε τοὺς ἀπαραίτητους οικονομικοὺς
πόρους, τόσο γιὰ τὴν ανέγερση καὶ διακόσμηση τῆς Μονῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὸν
εξοπλισμὸ τῆς, με τὰ ἀναγκαῖα, γιὰ τὴ λειτουργία μιᾶς Μονῆς, λειτουργικά σκεύη
κλπ.¹⁵³

inscriptions, 253. Ο ἸΔΙΟΣ, Η κτητορικὴ επιγραφή, 97-98. Ο ἸΔΙΟΣ, Donors, patrons and benefactors, 298. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 132.

¹⁵¹ Για τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορικὴ παράσταση, 231, σπ. 4.

¹⁵² ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, The profile of donors, 50.

¹⁵³ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορικὴ παράσταση, 236. Η ἸΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες, 30. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Η κτητορικὴ επιγραφή, 97-98.

Αποτελούσε μέλος της αριστοκρατικής οικογένειας τω Θεριανών,¹⁵⁴ κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Καρόλου Α' του Δουκός.¹⁵⁵ Αυτό επιβεβαιώνεται από το συνοδευτικό επίθετο εὐ(γε)νεστ(άτ)ου κυρ(οῦ), επίθετο που ήταν σε χρήση κατά την εποχή.¹⁵⁶ Ο Μιχαήλ είναι ο πρώτος Θεριανός, που μαρτυρείται ότι ζούσε στην Ήπειρο, ήταν αρκετά ευκατάστατος, ενώ έχει υποστηριχθεί, ότι ίσως να ήταν τοπάρχης της χώρας του Παπίγκου, στην οποία υπαγόταν η Βίτσα (άλλοτε Βεζίτσα), της οποίας το Μονοδένδρι αποτελούσε οικισμό.¹⁵⁷ Επιπλέον, ο Λαμπρίδης παραδίδει ότι ο Θεριανός και η οικογένεια του, μετοίκησαν στη Βίτσα, από τη Βαστανία (Ελαφότοπος), όπου εκτός από την αναφερόμενη Μονή, είχαν περαιτέρω ανάμειξη με χορηγίες και άλλων εκκλησιών.¹⁵⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τίτλος βοεβόδας. Είναι σέρβικης προέλευσης, και εμφανίστηκε στο κράτος των Νεμανίδων στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, με την ιδιότητα του γενικού αρχηγού του στρατού.¹⁵⁹ Στη Βλαχία και τη Μολδαβία ο βοεβόδας είχε πάρει και τη μορφή τίτλου.¹⁶⁰ Ήταν σε χρήση και στο Δεσποτάτο, όπως μαρτυρεί η επιγραφή. Ήταν σίγουρα προύχοντας της περιοχής, αν όχι τοπάρχης, και ενδεχομένως να ασκούσε κατά βάση στρατιωτικά καθήκοντα.¹⁶¹ Δεν αποκλείεται ο τίτλος να αποδόθηκε στον Μιχαήλ από τον Θωμά Πρελιούμπο,

¹⁵⁴ Θεριανοί αναφέρονται στην Κωνσταντινούπολη, τα Ιόνια Νησιά και την Κρήτη ήδη από τον 14^ο αιώνα, αλλά και έπειτα. Ο Λαμπρίδης έχει υποστηρίξει ότι οι Θεριανοί μετονομάστηκαν αργότερα σε Μίσιοι, γνωστή Γιαννιώτικη οικογένεια, ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 28, υπ. 5. Η ΊΔΙΑ, Η κτιτορική παράσταση, 236, υπ. 30. STAVRAKOS, Donor inscriptions, 255-256. Για την οικογένεια Μίσιου-Μισαίου βλ και Ι. Βλαχοστέργιος, Ο «οίκος» των Μισιαίων: μια διαδρομή πέντε αιώνων, στο Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού συνεδρίου «Ιστορία-Λογισύνη»: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913, Α' (επιμ. Γ. Παπαγεωργίου-Κ. Πέτσος), Ιωάννινα 2015, 315-318.

¹⁵⁵ Για τον Κάρολο Α' Δούκα βλ. παρακάτω.

¹⁵⁶ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 235. Περαιτέρω για το συνοδευτικό επίθετο βλ. STAVRAKOS, Donor inscriptions, 255.

¹⁵⁷ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 28. Η ΊΔΙΑ, Η κτιτορική παράσταση, 236. ΓΑΡΙΔΗΣ, Μεταβυζαντινή ζωγραφική, 173.

¹⁵⁸ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 28. ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 96. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 133.

¹⁵⁹ ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πορτρέτα κοσμικών δωρητών, 89

¹⁶⁰ ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πορτρέτα κοσμικών δωρητών, 215, υπ. 658.

¹⁶¹ Η στρατιωτική του ειδικότητα μπορεί να επιβεβαιωθεί επίσης από τις μορφές των στρατιωτικών αγίων και των αρχαγγέλων, οι οποίοι περιβάλλουν την επιγραφή αλλά και το αντίστοιχο κτιτορικό πορτραίτο, ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 236.

ή ακόμη και από τη σύζυγό του, Μαρία Αγγελίνα Παλαιολογίνα, μετά τον θάνατο του Θωμά.¹⁶²

2: ἦν δέδωκεν ἐν τῷ ναῷ ... κ(αὶ) τῆς γενεᾶς κ(αὶ) ἀδελφότη(η)τ(ος) αὐτοῦ · κ(αὶ) πάντων ὅλων τῶν Βεζητσηνῶν κληρονόμων = Η προσωπική αντωνυμία ἦν, με βάση τους περισσότερους μελετητές, αναφέρεται στη λέξη πληρόσεως. Με βάση τον καθηγητή Χρ. Σταυράκο, ίσως να αναφέρεται στη μικρή κόρη του Μιχαήλ Θεριανού, που συναντάμε στην κτιτορική παράσταση και να συνδέεται άμεσα με την προφορική παράδοση της Μονής.

Σύμφωνα με τον θρύλο,¹⁶³ η κόρη του Μιχαήλ ήταν τυφλή, αλλά θεραπεύτηκε από θαύμα. Για αυτόν τον λόγο, ο πατέρας της αποφάσισε να χορηγήσει το μοναστήρι και να το αφιερώσει στην Αγία Παρασκευή (η οποία είναι προστάτιδα των ματιών και της όρασης). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην παράσταση, η μικρή κόρη κρατάει τον μανδύα του πατέρα της, σαν να προσπαθεί να πορευτεί με υποστήριξη, λόγω της προβληματικής της όρασης. Το όνομα της δεν έχει διασωθεί, είτε λόγω του νεαρού της ηλικίας της, για να τοποθετηθεί στην επιγραφή ή ενδεχομένως να ήταν αβάπτιστη.¹⁶⁴ Στην είσοδο του ναού σήμερα, συναντάμε πινάκιο με την εξής φράση: *προς σωτηρίαν της θυγατρός του, ητις και εμόνασεν το πρώτον ενταύθα*.¹⁶⁵

Οι Βεζητσηνοί, είναι οι κάτοικοι της Βεζίτσας, (Βίτσας), που όπως αναφέρθηκε, μαζί με άλλα χωριά, αποτελούσε τη χώρα του Παπίγκου. Φαίνεται εδώ ξεκάθαρα, ότι στην ανέγερση συμμετείχαν, εκτός της ευρύτερης οικογένειας του Μιχαήλ Θεριανού, μέλη από τον οικισμό επίσης.¹⁶⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αφιέρωση του ναού από τον Μιχαήλ προς τιμήν την Αγίας Παρασκευής, για χάρη όλων των προσώπων της αδελφότητάς του και του

¹⁶² STAVRAKOS, Donor inscriptions, 254-255.

¹⁶³ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 331.

¹⁶⁴ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Η κτιτορική επιγραφή, 97-98, καθώς και στις διαλέξεις του καθηγητή του μαθήματος Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές Επιγραφές, στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. Βυζαντινές Σπουδές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

¹⁶⁵ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 97, υπ. 203.

¹⁶⁶ STAVRAKOS, Donor inscriptions, 254.

οικισμού, υποδεικνύει ακόμη περισσότερο τον σημαντικό ρόλο, που θα κατείχε, στα κοινωνικά, πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα της περιοχής.¹⁶⁷

3: κτητόρων μηκρών κ(αί) μηζώνων ἐπὶ τῇ(ς) βασιλείας τοῦ πανυψιλοτ(ά)τ(ου) δεσπότης ἡμ(ῶν) Καρούλα τοῦ δουκὸς [...] =

Διάκριση των κτιτόρων ενός ναού, σε μικρούς και μεγάλους, συναντάμε και σε άλλες περιπτώσεις της Αχρίδας και της Πελοποννήσου.¹⁶⁸ Μολονότι τα ονόματά τους δεν αναφέρονται, η συμμετοχή τους και μόνο σε ένα τέτοιο έργο, αρκεί, ώστε να διαβεβαιώνονται για την προστασία και σκέπη του Θεού, ως αντάλλαγμα για τις θεοσέβαστες πράξεις τους.¹⁶⁹

Ο Κάρολος Α' Δούκας, ιταλικής καταγωγής, ήταν δούκας της Κεφαλληνίας και «δεσπότης» ηγεμόνας των Ιωαννίνων κατά τα έτη 1411-1429.¹⁷⁰ Η αναγραφή του Καρόλου, ως Καρούλας, στην επιγραφή, συμπίπτει με αναφορές σε χειρόγραφα της εποχής.¹⁷¹

4 ἐν ἔτη ... Σ^ω [...] (ινδικτιων)ος Ζ^{ης} παρεδρέβωντος ἐν τῇ μο(νῇ) ΜΜανουήλ ἱερέως του Φεγγαροῦδ(η) + = το έτος στην επιγραφή έχει καταστραφεί από πτώση του κονιάματος. Το γράμμα Ζ ωστόσο παραπέμπει στην ινδικτιώνα.¹⁷² Πρώτος ο Λαμπρίδης είχε μεταγράψει το έτος 6920 και με μεταγενέστερες μελέτες, αποκαταστάθηκε το έτος από κτίσεως κόσμου 6922 (=1413-1414). Πιθανότατα οι εργασίες να ολοκληρώθηκαν το καλοκαίρι του 1414.¹⁷³

¹⁶⁷ STAVRAKOS, Donors, patrons and benefactors, 301.

¹⁶⁸ Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Επιγραφικές μαρτυρίες από τη βυζαντινή Μάνη, στο *Επιστημονικό συμπόσιο στη μνήμη Νικόλαου Β. Δρανδάκη για τη βυζαντινή Μάνη* (επιμ. Ευ. Ελευθερίου, Αγγ. Μέξια), Σπάρτη 2008-2009, 89-97.

¹⁶⁹ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 30. ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ-ΒΕΡΤΙ, Collective patterns, 135.

¹⁷⁰ Για τον Κάρολο Α' Δούκα βλ. ΝΙΣΟΛ, The despotate, 165-215. Για την οικογένεια των Τόκκων βλ. Ε. Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ο χίλοι στίχοι στην αρχή του Χρονικού των Τόκκων, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983), 177 κ εξής. ΟDB, 2090. G. SCHIRO, Το Χρονικό των Τόκκων. Τα Ιωάννινα κατά τας αρχάς του ΙΕ' αιώνος, *Ιωάννινα* 1965. Βλ. επίσης Β. OSSWALD, The state of Epirus as political laboratory, στο *EPHROS REVISITED*, 30-31.

¹⁷¹ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 29.

¹⁷² ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 27-28.

¹⁷³ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 28.

Η γραφή του ονόματος του ηγουμένου της Μονής Μανουήλ με δύο MM απαντά επίσης στο Χρονικό των Ιωαννίνων,¹⁷⁴ άρα δεν αποτελεί ορθογραφικό λάθος ή αμέλεια του ζωγράφου.

ΚΤΙΤΟΡΙΚΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ

Εικόνα 5. Το κτιτορικό πορτραίτο στον βόρειο τοίχο (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 329)

Η επιγραφή συνοδεύεται από το αντίστοιχο κτιτορικό πορτραίτο (εικ.5) της οικογένειας του Μιχαήλ Θεριανού, στο δυτικό άκρο το βόρειου τοίχου.¹⁷⁵ Αναπαρίστανται σε σειρά, ολόσωμοι και ιστάμενοι, από δυτικά προς ανατολικά, η σύζυγος Θεοδώρα, ως σύνευνος αυτού, ο γιός του Γεώργιος, η μικρή του κόρη, Παρασκευή, σύμφωνα με την παράδοση της Μονής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω

¹⁷⁴ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 233 και υπ. 15. Η ΊΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες, 29.

¹⁷⁵ STAVRAKOS, Donors, patrons, and benefactors, 299-300. Συνοπτικά για το κτιτορικό πορτραίτο βλ. S. KALOPISSI-VERTI, Picturing real children and adolescents in Byzantium. Aspects of their images in dedicatory and funerary contexts, στο *Erforschen – Erkennen – Weitergeben. Gewidmet dem Gedenken an Helmut Buschhausen*. Herausgegeben von Heide Buschhausen und Jadranka Prolović, Λόχμαρ 2021, 197-222. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 501-502.

και πρώτος, να ηγείται, ο πανευγενέστατος¹⁷⁶ Μιχαήλ. Όλες οι μορφές φέρουν τις αντίστοιχες επιγραφές με τα ονόματα και τους συνοδευτικούς τους τίτλους¹⁷⁷. Είναι όλες ιδιαιτέρως προσεγμένες και είναι άξιο ενδιαφέροντος η προσπάθεια του ζωγράφου για την απόδοση των προσωπογραφικών τους χαρακτηριστικών.¹⁷⁸

Εκτός των μορφών, επάνω από τη κεφαλή του Μιχαήλ και του υιού του Γεώργιου, προβάλλει η χείρα του Θεού, σε ένδειξη ευλογίας, μέσα από ακτινωτά ημικύκλια. Είναι όλοι τους ντυμένοι, με πολυτελή ενδύματα, σε ιδιαίτερες αποχρώσεις και εξεζητημένα μοτίβα, πιθανόν δυτικής προέλευσης, όπως το fleur de lis στον μανδύα του Μιχαήλ.¹⁷⁹

Η παρουσία της Θεοδώρας ολοκληρώνει την εικόνα του Μιχαήλ, ως αξιωματούχου, άξιου μέλους της εκκλησιαστικής κοινότητας, που συμπράττει με τους συγχωριανούς του για την ανέγερση της Μονής, αλλά και κυρίως ως άξιου και ικανού οικογενειάρχη. Αν και το όνομα της μας σώζεται μόνο στο πορτραίτο και δεν υπάρχει καμία επιπλέον πληροφορία για την καταγωγή της, η παρουσία μιας γυναίκας σε δωρεά δεν είναι πρωτόγνωρη για την παλαιολόγεια περίοδο, ειδικά για την ύπαιθρο, καθώς την παρουσία του ζεύγους-κτιτόρων συναντάμε και σε άλλα μνημεία.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Το επίθετο πανευγενέστατος συνδέεται με στρατιωτικά καθήκοντα, STAVRAKOS, *Donor inscriptions*, 255.

¹⁷⁷ Για τους τίτλους βλ. Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Η κοινωνία της Ηπείρου στο κράτος του Θεόδωρου Δούκα*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (επιμ. Ευ. Χρυσός), Άρτα 1990, 313-333, ειδικά 317.

¹⁷⁸ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, *Η κτιτορική παράσταση*, 241. Η ΊΔΙΑ, *Οι τοιχογραφίες*, 103-104.

¹⁷⁹ Για το κτιτορικό πορτραίτο λεπτομερώς βλ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, *Η κτιτορική παράσταση*, 237-241. Η ΊΔΙΑ, *Οι τοιχογραφίες*, 96-104.

¹⁸⁰ Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, *Δωρεές γυναικών στην υστεροβυζαντινή περίοδο*, στο *Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη, Ειδικό Θέμα του 26^{ου} Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης* (επιμ. Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσσολου), Αθήνα 2012, 243-256.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΈΤΟΥΣ 1689

Εικόνα 6 Η δεύτερη κτιτορική επιγραφή του 17^{ου} αιώνα (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ.331)

Δεύτερη επιγραφή σώζεται στον νότιο τοίχο, ανάμεσα σε δύο αναχωρητές αγίους, τον Άγιο Αντώνιο και τον Άγιο Ευθύμιο, στο ύψος των ώμων τους (εικ.6). Είναι τετράστιχη, μεγαλογράμματη, με υπόλευκο χρώμα, χωρίς πλαίσιο:

+ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ Ή ΠΑΡΟΥΣΑ ΊΣΤΟ / ΡΙΑ ΔΙΑ ΣΎΝΔΡΟΜΗΣ ΜΑΤΘΑΙΟΥ /
ΊΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ Κ(ΑΙ) ΚΥΡΊΛΛΟΥ ΊΕΡΟΜΟΝ(Α)ΧΟΥ / ΉΝ ΉΤΕΙ ΔΧΠΘ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν μας είναι γνωστός ο λόγος για την ανακαίνιση του νότιου τμήματος του καθολικού. Από την επιγραφή πληροφορούμαστε ότι τα έξοδα κάλυψαν οι ιερομόναχοι της Μονής, Ματθαίος και Κύριλλος, το έτος 1689.¹⁸¹

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

¹⁸¹ Ο μητροπολίτης Αθηναγόρας διαβάζει εσφαλμένα *αχωθ*, αντί για το ορθό *αχπθ*, ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς, 4. Για την επιγραφή βλ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 231. Η ΊΔΙΑ, Οι τοιχογραφίες, 26. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 332. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 514, αρ. 67. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 134. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 489.

Το καθολικό είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες, που χρονολογούνται το 1414 και καλύπτουν το ιερό βήμα, τον βόρειο και τον δυτικό τοίχο (εικ.6).¹⁸² Αυτές, μαζί με τον διάκοσμο της Κόκκινης Εκκλησίας, στο Βουλγαρέλι της Άρτας, αποτελούν τα μοναδικά δείγματα μνημειακής παλαιολόγιας τέχνης στην Ήπειρο, που χρονολογούνται με ακρίβεια.¹⁸³

Εικόνα 7. Αποψη της διακόσμησης του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας (Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Οι τοιχογραφίες)

Εικόνα 8. Λεπτομέρεια των Αποστόλων στη σκηνή της Ανάληψης (Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Οι τοιχογραφίες)

Στο ιερό βήμα (εικ. 7) διατηρούνται η Θεοτόκος Πλατυτέρα και συλλειτουργούντες ιεράρχες, ενώ στο βόρειο άκρο του ανατολικού τοίχου έχει απεικονιστεί ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και αντιστοίχως η Γέννηση στο νότιο άκρο.¹⁸⁴ Στο ιερό βρίσκεται επίσης η Ανάσταση και η σκηνή της Ανάληψης (εικ. 8) στο ανατολικό αέτωμα.¹⁸⁵ Η ευαγγελική διήγηση του 1414 θα συνεχιζόταν στον νότιο τοίχο, που ανακατασκευάστηκε. Ο υπόλοιπος διάκοσμος του 15^{ου} αι.

¹⁸² ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία, 303. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ- ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Η κτιτορική παράσταση, 232-233. Τσιγαρίδας, Καστοριά, 489-493.

¹⁸³ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Donor inscriptions, 253. Για την Κόκκινη Εκκλησία στην Άρτα βλ. ενδεικτικά Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η Κόκκινη Εκκλησία στο Βουλγαρέλι της Άρτας, στοιχεία από τη νεότερη έρευνα, ΗΧ 42 (2008), 323-345. Ν. ΚΑΠΩΝΗΣ, Η ναοδομική αρχιτεκτονική του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων (1204-1318), αδημ. διδακτορική διατριβή, Αθήναι 2005.

¹⁸⁴ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 20-23.

¹⁸⁵ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 23-23.

συνεχίζει στον δυτικό τοίχο με την Κοίμηση της Θεοτόκου και ολόσωμες παραστάσεις των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ.¹⁸⁶

Στον βόρειο τοίχο αναπαρίστανται, εκτός της κτιτορικής παράστασης, για τη οποία έγινε ήδη λόγος, ο Χριστός Ελκόμενος, η Σταύρωση, ο Ενταφιασμός και ο Λίθος.¹⁸⁷ Η κατώτερη ζώνη φέρει ολόσωμους αγίους.¹⁸⁸

Η εικονογραφική και τεχνοτροπική εξέταση του διακόσμου, υποδεικνύει ικανό ζωγράφο, που έχει μαθητεύσει στην Ήπειρο και έχει αντλήσει πρότυπα από μνημεία του δεσποτάτου, αλλά και βορειότερα, εξοικειωμένος με πρότυπα μνημείων της Καστοριάς,¹⁸⁹ και κυρίως του Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη.¹⁹⁰ Ωστόσο, οι επιμέρους διαφορές, κυρίως δε στο πλάσιμο των μορφών, η απόδοση προσωπογραφικών χαρακτηριστικών, αλλά και η άντληση δυτικότροπων προτύπων, δεν αφήνουν περιθώρια, σύμφωνα με τη μελετήτρια του διακόσμου, να συνδέσουμε τον ζωγράφο της Μονής, με ζωγράφο από την Καστοριά.¹⁹¹

Αντιθέτως, η προέλευση του ζωγράφου, μολονότι δεν μας έχει σωθεί η υπογραφή του, πρέπει να ανιχνευθεί στα Ιωάννινα, καθώς ο βοεβόδας και μέλος της αριστοκρατίας, Μιχαήλ, θα είχε καλέσει στο απομακρυσμένο μοναστήρι έναν άξιο και γνωστό ζωγράφο της εποχής, για να αναλάβει τη διακόσμηση.¹⁹²

¹⁸⁶ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 23.

¹⁸⁷ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 22-23.

¹⁸⁸ Βλ. αναλυτικά ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 22, το προοπτικό ανάπτυγμα.

¹⁸⁹ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 133-134. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 506.

¹⁹⁰ Για τον Άγιο Αθανάσιο του Μουζάκη βλ. ενδεικτικά Ν. ΠΑΖΑΡΑΣ, Οι τοιχογραφίες του Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη και η ένταξή τους στη μνημειακή ζωγραφική της Καστοριάς και της ευρύτερης περιοχής (Καστοριά, μείζων Μακεδονία, Β. Ήπειρος), αδημ. διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013.

¹⁹¹ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 134.

¹⁹² ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 139-140. Ο Ευ. Τσιγαρίδας εντάσσει στο ευρύτερο καλλιτεχνικό τοπίο της Καστοριάς και τον ζωγράφο της Αγίας Παρασκευής, ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 511-513.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η διακόσμηση του νότιου τοίχου χρονολογείται το 1689 (εικ. 9, 10).¹⁹³ Έχουν φιλοτεχνηθεί οι σκηνές του Ευαγγελισμού, η Γέννηση, η Υπαπαντή, η Βάπτιση, η Έγερση του Λαζάρου, η Βαϊοφόρος και η Μεταμόρφωση. Στην κατώτερη ζώνη απεικονίζονται ξανά ολόσωμοι άγιοι και αγίες.¹⁹⁴ Η τέχνη του νότιου τοίχου, στην τελευταία δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, έχει συσχετιστεί με το καλλιτεχνικό ρεύμα, που κυριαρχεί στην Ήπειρο, με την ένταξη δυτικότροπων στοιχείων και της σταδιακής απομάκρυνσης από τα στεγανά των αρχών του ίδιου αιώνα.¹⁹⁵

Εικόνα 9. Η Γέννηση (Φιλίδου, Η ζωγραφική, εικ. 96δ)

Εικόνα 10. Η Βάπτιση (Φιλίδου, Η ζωγραφική, εικ. 96ε)

Από τη μελετήτρια Ανθή Φιλίδου, ο διάκοσμος του 1689, αποδίδεται στον γνωστό ζωγράφο της εποχής, Ιωάννη,¹⁹⁶ που υπογράφει στην εξωτερική τοιχογραφία της Μονής Βουτσάς¹⁹⁷, καθώς και στον ναό του Αγίου Αθανασίου στο Μικρό Περιστέρι Μετσόβου (1680).¹⁹⁸ Τοιχογραφίες σώζονται και στον ανατολικό τοίχο του

¹⁹³ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 194.

¹⁹⁴ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Οι τοιχογραφίες, 26. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 507.

¹⁹⁵ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 70. ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους, 306.

¹⁹⁶ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 134-135.

¹⁹⁷ Για τη Μονή Βουτσάς βλ. σελ. 33 της παρούσας εργασίας.

¹⁹⁸ Αδημοσίευτος. Βλ. ενδεικτικά ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική 123-124. ΣΙΟΥΛΗΣ, Προσόλι. Βλ. επίσης το κεφάλαιο για τη Μονή Βουτσάς της παρούσας εργασίας, σελ. 33.

νάρθηκα, αποσπασματικά και όχι σε πολύ καλή κατάσταση. Η χρονολόγησή τους παραμένει προβληματική.¹⁹⁹

¹⁹⁹ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 198. Να σημειωθεί ότι η Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου εικάζει πως οι τοιχογραφίες δεν πρέπει να απέχουν πολύ χρονικά από την ίδρυση και τοιχογράφηση της Μονής, ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μονή του Βίκου, 29.

Η ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ, ΒΙΤΣΑ (1632;)

Εικόνα 1. Εξωτερική άποψη της Μονής (<https://izagori.gr/>)

Στη Βίτσα Ζαγορίου²⁰⁰ σώζονται σήμερα αρκετά μεταβυζαντινά μνημεία, τα οποία είναι ιδιαιτέρως σημαντικά, τόσο για τη μελέτη της αρχιτεκτονικής, όσο και την επιτοίχιας ζωγραφικής. Ένα από αυτά είναι η Μονή Προφήτη Ηλία (εικ.1).²⁰¹ Τα υπόλοιπα είναι η Μονή Αγίου Νικολάου, έργο του Λινοτοπίτη²⁰² ζωγράφου Μιχαήλ (1618)²⁰³ και ο ναός των Ταξιαρχών (17^{ος} αι.).²⁰⁴

²⁰⁰ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 93-95.

²⁰¹ Γενικά για τη Μονή βλ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς, 17-18. Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μονή του Προφήτου Ηλία της Βίτσας, ΑΔ 29 (1973-1974) Β' Χρονικά, 609-610. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Πατριαρχικόν σιγίλλιον αναφερόμενον εις την παρά το Μονοδένδρι Μονή του Ζαγορίου του Προφήτου Ηλίου, ΗΧ 4 (1929), 102-106. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 317-323. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική Μονογραφία, 62-69. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 107, υπ. 142. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 119-131. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 513, αρ. 81.

²⁰² Για τους Λινοτοπίτες ζωγράφους στο Ζαγόρι, αξεπέραστη παραμένει η μελέτη της Α. Τούρτα. Βλ. ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί, 23-45.

²⁰³ ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί, 176-180. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 512, αρ. 18.

²⁰⁴ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 513, αρ. 75.

Η Βίτσα (ή αλλιώς Βεζίτσα)²⁰⁵ αναφέρεται πρώτη φορά στο χρυσόβουλο του 1361 του Σέρβου κράλη Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου²⁰⁶ προς τον Ιωάννη Τσάφα Ουρσίνο. Σύμφωνα με αυτό, ο πρώτος παραχώρησε στον δεύτερο ως τιμάριο τη Βίτσα, όπως επίσης τα Άνω και Κάτω Σούδενα²⁰⁷ και το Τσερβάρι.²⁰⁸ Το Τσερβάρι είναι η ανεπίσημη ονομασία του Ελαφότοπου.²⁰⁹ Αναφέρεται και ως Βαστανία, θέση κοντά στον οικισμό.²¹⁰

Ο Λαμπρίδης σημειώνει ότι η Μονή χτίστηκε το 1632, σε θέση παλαιότερου μικρού μοναστηριού, που υπήρχε εκεί από τον 15^ο αι. και ήταν αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση. Μάλιστα αυτό το μοναστήρι, σύμφωνα με την παράδοση, ιδρύθηκε από την οικογένεια του Μιχαήλ Θεριανού, του κτίτορα της Μονής Αγίας Παρασκευής στο Μονοδένδρι,²¹¹ όταν μετοίκησαν στη Βίτσα από τον Ελαφότοπο, για αλλαγή κλίματος.²¹² Επιπλέον αναφέρει ότι οι Θεριανοί διατήρησαν ακίνητη περιουσία στο Τσερβάρι, την οποία σταδιακά αντάλλασσαν με γη, πέριξ της Μονής Προφήτη Ηλία.²¹³ Το έτος 1632 αναγράφεται και στο κατάστιχο της Μονής, δημοσιευμένο από τον Νικολαΐδη.²¹⁴

Ο Αθηναγόρας παραδίδει το έτος 1668, ως έτος κτίσης της Μονής,²¹⁵ χρονολογία που συνάδει με μια επιγραφική μαρτυρία, όπως θα δούμε παρακάτω. Η συγκεκριμένη χρονολόγηση ως έτος κτίσης δεν φαίνεται να ευσταθεί.²¹⁶ Η Μονή

²⁰⁵ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 36-37. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 467. SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallenia, 125.

²⁰⁶ B. OSSWALD, Συμεών Ούρεσης Παλαιολόγος, Αυτοκράτορας των Τρικών, *Ανάλεκτα Σταγών και Μετεώρων* 1 (2022), 43-108. ODB, 3, 1987-1988.

²⁰⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 549-550.

²⁰⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 467, 660.

²⁰⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 125. SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallinia, 274.

²¹⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 37-38. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 317.

²¹¹ Για τη Μονή βλ. σελ 47.

²¹² ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 37-39. Ο ΊΔΙΟΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά I, 28.

²¹³ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 38. Ο ΊΔΙΟΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά I, 28.

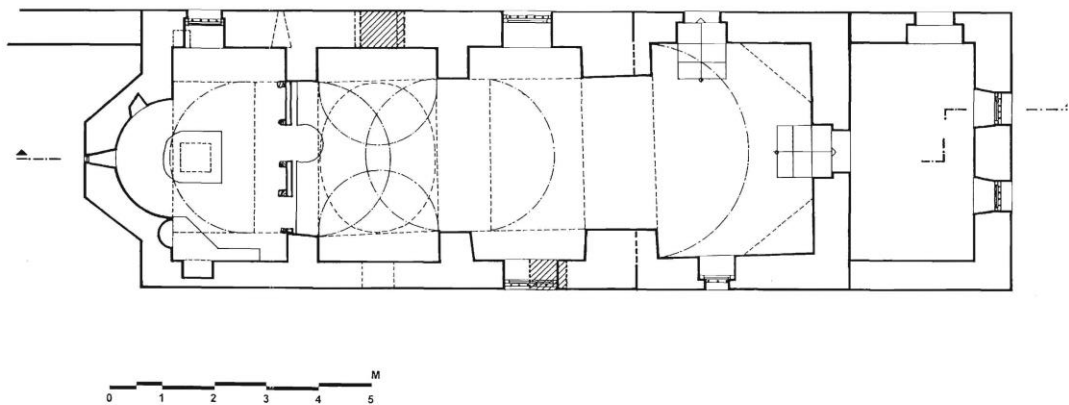
²¹⁴ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική μονογραφία, 63.

²¹⁵ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς, 17.

²¹⁶ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 119.

φαίνεται να δέχεται εκ νέου ανακαίνιση, αλλά και επέκταση ξανά το 1792, υπό την ηγουμενία του Σεραφείμ.²¹⁷

Από το μεγάλο μοναστηριακό συγκρότημα, σώζονται σήμερα, εκτός από το καθολικό, ορισμένοι βοηθητικοί χώροι. Άλλοτε θα είχε περισσότερα κελιά, ξενώνες και αποθήκες. Θεωρείται ότι ανήκε στις πλουσιότερες μονές του Ζαγορίου.²¹⁸

Εικόνα 2. Α Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική σχέδιο 65)

Το καθολικό ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με υπερυψωμένο τρούλο, έχει νάρθηκα στα δυτικά και μεταγενέστερο εξωνάρθηκα, καθώς και τριμερές ιερό βήμα στα ανατολικά (**εικ2**).²¹⁹

Η Μονή υπάγεται ως μετόχι της Μονής Βουτσάς με Φ.Ε.Κ. 75 των 22 Μαρτίου 1931.²²⁰

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Στο μοναστήρι δεν διασώζεται κτιτορική επιγραφή. Τα μοναδικά επιγραφικά τεκμήρια αποτελούν δύο πλάκες, εντοιχισμένες στο εξωτερικό του καθολικού.

²¹⁷ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 39. Η Μονή με βάση την ίδια πηγή δέχτηκε αρκετές διαδοχικές ανακαινίσεις τόσο κατά τον 18^ο όσο και κατά τον 19^ο αιώνα.

²¹⁸ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 319. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ιστορική Μονογραφία, 68. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 120.

²¹⁹ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 126.

²²⁰ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144, 148-149.

Η πρώτη πλάκα βρίσκεται εντοιχισμένη στη νότια πλευρά του καθολικού (**εικ.3.**), δίπλα από την είσοδο και αναγράφει το έτος 1668,²²¹ χρονολογία που αναφέρει και ο Αθηναγόρας. Πιθανότατα το συγκεκριμένος έτος να έλαβε χώρα στη Μονή κάποιας μορφής ανακαίνιση. Αρκετοί μελετητές λανθασμένα συνδέουν την εν λόγω χρονολογία με το έτος κτίσης,²²² ενώ ο Καμαρούλιας τη συνδέει με την προσθήκη του νάρθηκα.²²³

Εικόνα 3. Η επιγραφή του 1668 στη νότια πλευρά (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 307)

Η δεύτερη επιγραφική μαρτυρία είναι τοποθετημένη στη νότια εξωτερική πλευρά του ιερού βήματος (**εικ.4**). Είναι μια εγχάρακτη επιγραφή, αποτελούμενη από τρεις στίχους, εκ των οποίων ο τρίτος είναι τελείως δυσανάγνωστος. Οι μεταγραφές ποικίλλουν. Εμείς τη μεταγράφουμε ορθά ως εξής:

Ἐπί ἔτους 16[...] // μηνὶ Ἰούνιος 1[...].

Εικόνα 4. Η αμφιλεγόμενη επιγραφή στη νότια πλευρά του ιερού βήματος (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 308)

²²¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 319.

²²² ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, Επιγραφές, 42, υπ. 134.

²²³ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 321.

Ο Καμαρούλιας μεταγράφει και διαβάζει το έτος 1673 ή 1675, στις 12 Ιουνίου.²²⁴ Ο Πινακούλιας θεωρεί περισσότερο πιθανή την αναγραφή του έτους 1604 ή 1606 και με ημερομηνία στις 10 Ιουνίου.²²⁵

Από την ανέγερση του 1632 δεν έχει διασωθεί καμία επιγραφική μαρτυρία, εκτός αυτής του καταστήχου, την οποία έχουμε ήδη αναφέρει.

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το ιερό καθώς και οι περισσότερες επιφάνειες του κυρίως ναού φέρουν τοιχογραφίες (εικ. 5, 6), οι οποίες μπορούν να χρονολογηθούν περίπου στην 4^η ή 5^η δεκαετία του 17^{ου} αι., πιθανότατα σύγχρονες με την ίδρυση της Μονής και έχουν συνδεθεί με το εργαστήριο του Λινοτοπίτη ζωγράφου Κωνσταντίνου.²²⁶ Ο Κωνσταντίνος, γιός του Μιχαήλ, μαθήτευσε κοντά στον πατέρα του, τον οποίο γρήγορα ξεπερνά και αναπτύσσει το δικό του καλλιτεχνικό ιδίωμα. Η πρώτη του μνημία είναι το 1618 στον ναό Αγίου Νικολάου της Βίτσας.²²⁷ Έναν χρόνο αργότερα υπογράφει στον Άγιο Μηνά, στο παραπλήσιο Μονοδένδρι.²²⁸

Εικόνα 5. Λεπτομέρεια της Αγγελικής Λειτουργίας (Τσάμπουρας, Καλλιτεχνικά εργαστήρια, εικ. 588)

²²⁴ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 319. Βλ. και ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 119.

²²⁵ ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, Επιγραφές, 43 και υπ. 139.

²²⁶ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 383, αρ. 19. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 68. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια, αρ. καταλόγου, 58. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 513, αρ. 81. Ο ΊΔΙΟΣ, Πρώτες παρατηρήσεις, 118-119.

²²⁷ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 376, αρ. 10.

²²⁸ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 376, αρ. 12. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια, 90-91.

Το τέμπλο χρονολογείται περίπου στο 1770-1790, πιθανότατα σύγχρονο κάποιας από τις πολλές διαδοχικές ανακαινίσεις, που δέχτηκε η Μονή, μάλλον του 1792.²²⁹ Υπήρχαν σπουδαία κειμήλια και φορητές εικόνες.²³⁰

Εικόνα 2. Ολόσωμες μορφές αγίων και άγιοι σε μετάρια (Τσάμπουρας, Καλλιτεχνικά εργαστήρια, εικ. 589)

²²⁹ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ευλόγλυπτος διάκοσμος, 107, υπ. 142. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 131.

²³⁰ Για αυτά και τι συνοδευτικές τους επιγραφές βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 322-323. ΣΑΡΡΟΣ, Ενθυμήσεις, 126.

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΣΚΑΜΝΕΛΙ²³¹ (1662 / 1717)

Εικόνα 1. Αποψη της Μονής Αγίας Παρασκευής (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή Αγίας Παρασκευής²³² (εικ.1) είναι μια από τις τρεις συνολικά εκκλησίες,²³³ που διατηρούνται έως σήμερα στο Σκαμνέλι,²³⁴ χωριό που ανήκει στο κεντρικό Ζαγόρι.²³⁵ Θα πρέπει να ήταν πλούσιο μοναστήρι²³⁶, αρχικά γυναικείο²³⁷ και αργότερα ανδρικό.²³⁸ Ακριβείς πληροφορίες για το Σκαμνέλι και το πότε

²³¹ Όλες οι εικόνες, που έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρόν κεφάλαιο, έχουν αντληθεί από τη μονογραφία του Καμαρούλια. Σε αντίθεση περίπτωση, η προέλευση της εικόνας αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

²³² Γενικά για τη Μονή Αγίας Παρασκευής βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 346-350. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο, 28, 122. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα, 119-120. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 31-33. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 154-162. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκαμνέλι, 49-50.

²³³ Οι άλλες είναι η Μονή Αγίου Νικολάου (βλ. αντίστοιχο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας) και ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (αρχές 18^{ου} αι.-1750). Για τον ναό Κοιμήσεως βλ. ενδεικτικά ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, σποραδικά.

²³⁴ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 121-124. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 267-268.

²³⁵ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί, 22.

²³⁶ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκαμνέλι, 50. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 156,

²³⁷ Μόναζαν έως και 80 μοναχές, ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 49. Ο ΊΔΙΟΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 87.

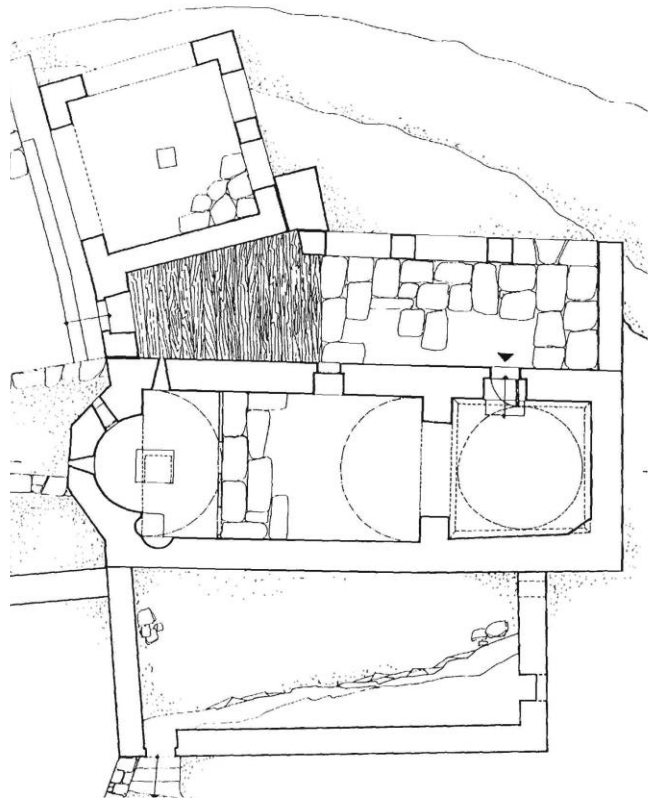
²³⁸ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 347.

κατοικήθηκε δεν υπάρχουν. Η παρουσία τειχών στα περίξ του οικισμού, έχουν οδηγήσει στην υπόθεση, ότι η θέση κατοικούταν από αρχαιότερους χρόνους.²³⁹

Ο Λαμπρίδης παραδίδει ότι η Μονή ήταν σταυροπηγιακή και ιδρύθηκε επί των Δεσποτών της Ηπείρου.²⁴⁰ Την ίδια άποψη εκφράζει και άλλος μελετητής, ανάγοντας τη Μονή στα χρόνια του λεγόμενου δεσποτάτου.²⁴¹ Ο Αθηναγόρας σημειώνει την επιγραφή 1697 έτος κτίσεως της εκκλησίας, σε κιβώτιο με αγία λείψανα της εκκλησίας.²⁴² Ο Σιούλης, ο οποίος έχει μελετήσει το ξυλόγλυπτο τέμπλο της Μονής, με βεβαιότητα διαβάζει την επιγραφή ΑΧΕΒ', δηλαδή 1662, σε εικόνες της Θεοτόκου και Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, στα λυπηρά του τέμπλου. Οι εικόνες είναι αυτόξυλα, δηλαδή έχουν ζωγραφιστεί πάνω στο ίδιο το τέμπλο και δεν είναι ένθετες, χρονολογώντας το τέμπλο έτσι το 1662. Αυτό το στοιχείο χρονολογεί τη Μονή νωρίτερα και από τη μαρτυρία του Αθηναγόρα.²⁴³

Ο Ι. Χουλιαράς, έχοντας εντοπίσει παλαιότερο στρώμα τοιχογραφιών στο ιερό βήμα και στον κυρίως ναό υποστηρίζει την ανέγερση του καθολικού, νωρίτερα από το 1717.²⁴⁴

Σήμερα από το μοναστηριακό συγκρότημα διατηρείται σε καλή κατάσταση το καθολικό και τριγύρω υπάρχουν μόνο ερείπια. Το καθολικό ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της

Εικόνα 2. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, λεπτομέρεια σχ. 75)

²³⁹ Γ. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Το αρχαίο οχυρό στο Σκαμνέλι, Η.Χ. 27 (1985), 9-14. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 22.

²⁴⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά, 87.

²⁴¹ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκαμνέλι, 49.

²⁴² ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Νέος Κουβαράς, 18-19.

²⁴³ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 33, 35.

²⁴⁴ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 517, αρ. 111. Επίσης ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 387.

μονόχωρης βασιλικής, με μεταγενέστερο νάρθηκα και τριμερές ιερό βήμα (εικ.2).²⁴⁵

Η Μονή της Αγίας Παρασκευής υπάγεται ως μετόχι της Μονής Βουτσάς, με το Φ.Ε.Κ. 75, στις 22 Μαΐου του 1931.²⁴⁶

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ

Εικόνα 3. Η επιγραφή του κυρίως ναού (1717) (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 352)

Η επιγραφή του κυρίως ναού (εικ.3) βρίσκεται στον νότιο τοίχο, επάνω από την είσοδο. Αποτελείται από πέντε στίχους σε κιτρινωπό-υπόλευκο βάθος, με μαύρη κεφαλαιογράμματα γραφή, εκτός του τελευταίου στίχου, που είναι γραμμένος με μικρογράμματα. Περικλείεται από πλαίσια, μαύρου, υπόλευκου και κόκκινου χρώματος.

Έχει δημοσιευτεί²⁴⁷ και μεταγράφεται ως εξής:

+ Ἡγέρθη ἐκ βάθρων γῆς κ(αί) ἱστορίθη ἡ τρούλη αὕτη ἐπ' ὀνόματι τῆς ὀσιοπαρθε(ν)ο μάρτυρος // Παρασκευῆς διὰ συνδρομῆς κ(αί) ἐξῶδου τῶν πνευματικῶν κ(αί) ἱερομονάχων · Παρθενίου τοῦ γέρον-// τος · Θεοδωσίου · Παρθενίου · Κωνσταντίνου · κ(αί) Ματθαίου · τῶν πνευματικῶν · Γρηγορίου · Νικηφόρ//ρου · Ἀνθήμου κ(αί) Νικοδήμου τῶν ἱερομονάχων ·

²⁴⁵ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 349. Ειδικά για την αρχιτεκτονική του βλ. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 156-161.

²⁴⁶ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

²⁴⁷ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 349. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα, 119. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 155. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Το Σκαμνέλι 49.

**ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου κυρίου κύρ Ἱεροθέου // Α · Ψ · Ι · Ζ ἔτος
ἐν μηνί Αὐγούστου ἰθ**

1-2: + *Ἠγέρθη ἐκ βάθρων γῆς κ(αί) ἱστορίθη ἡ τρούλη αὕτη ἔπ'ὀνόματι τῆς
ὀσιοπαρθε(ν)ο μάρτυρος // Παρασκευῆς* = η επιγραφή μας πληροφορεῖ για την
ἀνέγερση της Μονῆς, η οποία ἀφιερώνεται στην Ἀγία Παρασκευή. Αξίζει να
σημειωθεί ὅτι ἐδῶ δεν ἀναγράφεται η λέξη Μονή ἢ ναός, ἀλλὰ γίνεται χρήση της
λέξης τρούλη.²⁴⁸

2: *διὰ συνδρομῆς κ(αί) ἐξῶδου τῶν πνευματικῶν κ(αι) ἱερομονάχων* = Στερεοτυπική
ἐκφραση, η οποία υποδηλώνει ποιοι παρείχαν τους οικονομικούς πόρους. Εδῶ η
χορηγία εἶναι συλλογική, τόσο ἀπὸ τους πνευματικούς πατέρες, ὅσο και ἀπὸ
ιερομονάχους.

2-4: *Παρθενίου τοῦ γέρων-// τος · Θεοδωσίου · Παρθενίου · Κωνσταντίνου · κ(αι)
Ματθαίου · τῶν πνευματικῶν · Γρηγορίου · Νικηφόρου · Ανθήμου κ(αι)
Νικοδήμου τῶν ἱερομονάχων · ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου κυρίου κύρ
Ἱεροθέου* = ἐδῶ ἀναφέρονται με σειρά τα ὀνόματα των κτιτόρων. Γίνεται με σειρά
ιεραρχίας, ξεκινώντας ἀπὸ τον γέροντα Παρθένιο. Ἀρχιεπίσκοπος ἦταν ο
Ἱερόθεος, που διαδέχθηκε τον Κλήμη το 1714 ἢ 1716.²⁴⁹

Για τον ιερομόναχο Νικηφόρο, ἴσως πρόκειται για τον ἴδιο, ο οποίος δώρισε στη
Μονή τη λειψανοθήκη της Ἀγίας Παρασκευῆς το 1756, σύμφωνα με επιγραφή, την
οποία διάβασε ο Αθηναγόρας.²⁵⁰

5: *Α · Ψ · Ι · Ζ ἔτος ἐν μηνί Αὐγούστου ἰθ* = στον τελευταῖο στίχο δίνεται με ἀκρίβεια
η ἡμερομηνία ἀποπεράτωσης των εργασιῶν, στις 19 Αὐγούστου του 1717.

Η επιγραφή χαρακτηρίζεται ἀπὸ λιτότητα και μεστότητα, ὡς προς τις
πληροφορίες, τις οποίες μπορούμε να ἐξάγουμε. Λαμβάνοντας ὑπόψιν τα
επιγραφικά τεκμήρια, που ἀναλύθηκαν νωρίτερα, δεν μπορούμε να

²⁴⁸ Το καθολικό εἶναι καμαροσκέπαστο. Προφανῶς η λέξη τρούλη ὑπονοεῖ τον
αρχιτεκτονικό τύπο της τρουλαίας βασιλικῆς, ἀν και στην πραγματικότητα, δεν ὑπάρχει
τρούλος.

²⁴⁹ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, *Επισκοπικοί κατάλογοι*, 68.

²⁵⁰ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, *Νέος Κουβαράς*, 19. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, *Μοναστήρια*, 346.

αποκλείσουμε την ύπαρξη του μοναστηριού, ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αι. Δεν είναι απίθανο, οι διαδικασίες ανέγερσης της Μονής να είχαν ξεκινήσει νωρίτερα, όπως και η τοιχογράφηση της Μονής, ξεκινώντας, ως είθισται, από το ιερό βήμα. Προφανώς οι εργασίες ολοκληρώθηκαν το 1717, ταυτόχρονα και με τη διακόσμηση του καθολικού.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΡΘΗΚΑ

Η δεύτερη επιγραφή, του νάρθηκα (εικ.4) βρίσκεται στη νότια εξωτερική πλευρά της Μονής. Βρίσκεται επάνω από την είσοδο προς τον ναό, ενταγμένη στη μεγάλων διαστάσεων παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας. Είναι

Εικόνα 4. Η επιγραφή του νάρθηκα (1743) (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 353)

κεφαλαιογράμματη, αν και κάποιοι στίχοι είναι με μικρογράμματη, μαύρου χρώματος, σε πρασινωπό βάθος και έχει δημοσιευτεί²⁵¹ και μεταγράφεται ως εξής:

χείρ εύτελοῦς Ἀναστασίου ἐκ κόμης Καπεσόβου

+ Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος οὔτος ὀρτη//κας τῖς ἀγίας ὀσιοπαρθένο μαρτύρος τοῦ Χ(ριστ)οῦ // Παρασκευῆς πόθου τέ καί ἔξοδοι τοῦ ἱερομο//νάχου Ἰωσήφ TC ...
ομη μοῦ τέ σῶφρονος κ(αι) πανκάλου · γέννημ(α) // καί θρέμμα ἐκ
Κουκουλίου χῶρας ... ἐπὶ ἔτους 1(74)3 // ΚΛκ τά προς ὄρας κ(αί) να
μα//καρίζετε ἐπὶ τούς αἰῶνας Μαΐου Κ

ἐπιδιορθώθη // δαπάνης Παρασκευῆ Δούβλη // τις τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα
1984

²⁵¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 350. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 28. ΤΣΕΦΟΣ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, 156.

1: χείρ εύτελοῦς Ἀναστασίου ἐκ κόμης Καπεσόβου = από την πρώτη φράση μαθαίνουμε το όνομα του ζωγράφου. Ονομαζόταν Αναστάσιος,²⁵² και καταγόταν από το Καπέσοβο Ζαγορίου.²⁵³

Το συγκεκριμένο χωριό αποτέλεσε τον πυρήνα δράσης μιας μεγάλης ομάδας ζωγράφων, που φιλοτέχνησαν έργα και ζωγράφισαν ναούς, όχι μόνο εκεί και στην υπόλοιπη Ήπειρο, αλλά και εκτός, σε διάστημα σχεδόν ενός αιώνα (β' τέταρτο 18^{ου}-μέσα 19^{ου} αι.).²⁵⁴

2-4: + Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος οὗτος ὀρτη//κας τῖς ἀγίας ὀσιοπαρθένο μαρτύρος τοῦ Χ(ριστ)οῦ // Παρασκευῆς = η δεύτερη φράση κάνει λόγο για τη διακόσμηση του νάρθηκα. Η λέξη ορτήκας, για την υπόδειξη του νάρθηκα, από όσο γνωρίζουμε, είναι πρωτότυπη και δεν έχουμε υπόψιν άλλη επιγραφή, στην οποία να αναγράφεται έτσι.²⁵⁵

4-6: πόθου τέ καί ἔξοδοι τοῦ ἱερομο//νάχου Ἰωσήφ TC ... ομη μοῦ τέ σώφρονος κ(αι) πανκάλου · γέννημ(α) // καί θρέμμα ἐκ Κουκουλίου χῶρας = νέος χορηγός για την τοιχογράφηση είναι ο Ιερομόναχος Ιωσήφ.

Μετά την αναγραφή του ονόματος *Ιωσήφ*, τα γράμματα είναι δυσδιάκριτα. Πάντως συνεχίζει ανακαλώντας τον Ιωσήφ ως σώφρονα και πολύ καλό. Αναγράφεται ακόμη και η καταγωγή του, από το Κουκούλι.²⁵⁶

6: ἐπί ἔτους 1(74)3 = η τοιχογραφία έχει απολεπιστεί μερικώς ανάμεσα στα δύο ψηφία του έτους. Ο Κωνστάντιος το αποκαθιστά, δίνοντας τη χρονολογία 1743.

²⁵² Για τον ζωγράφο και τις πιθανές ταυτίσεις βλ. παρακάτω σελ. 75 της παρούσας εργασίας.

²⁵³ Για το Καπέσοβο βλ. ενδεικτικά ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο, 21-25. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 370-371. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί, 22.

²⁵⁴ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ-ΚΟΥΤΣΟΥ-ΤΣΑΚΜΑΚΙ, Remarks, 66. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 300-301, 310-312. Η ΊΔΙΑ, Prophet Elijah 199-212. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Ομάδες ζωγράφων, 242-243. Ο ΊΔΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο, 47-51. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, συγκεντρωτικός πίνακας.

²⁵⁵ Στην επιγραφή του νάρθηκα του καθολικού Μονής Ελεούσης στο νησί Ιωάννινων (1759), ο ζωγράφος αναγράφει ορθά τη λέξη νάρθηκας, βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 30-31.

²⁵⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 106-107.

Σχετικά με αυτό, οι περισσότεροι μελετητές φαίνεται να συμφωνούν,²⁵⁷ αν και ο Καμαρούλιας τη χρονολόγει λανθασμένα στο 1773.²⁵⁸

Η τελευταία φράση της επιγραφής, *ἐπιδιορθώθη // δαπάνης Παρασκευή Δούβλη // τις τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα 1984* βρίσκεται στο κατώτερο αριστερό τμήμα. Σύμφωνα με αυτή, οι τοιχογραφίες του νάρθηκα επιδιορθώθηκαν με έξοδα της Παρασκευής Δούβλη, στα τέλη του 20^{ου} αι.²⁵⁹

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Ο διάκοσμος του 1717 παραμένει αδημοσίευτος (**εικ. 5, 6, 7**).²⁶⁰ Τμήματα του ιερού βήματος (**εικ.8, 9**) και του κυρίως ναού, αποτελούν παλαιότερο, των αρχών του 18^{ου} αιώνα, στρώμα τοιχογραφιών, πιθανότατα στα τέλη του 17^{ου}, συνηγορώντας στην ανέγερση του καθολικού πριν το 1717.²⁶¹ Ο διάκοσμος της πρώτης φάσης έχει συνδεθεί με το συνεργείο των Γραμμοστινών ζωγράφων Δημητρίου και Γεωργίου.²⁶² Το χέρι των ζωγράφων αναγνωρίζεται και τους αποδίδονται επίσης ένα ζεύγος βημοθύρων²⁶³ καθώς και ο σταυρός και τα λυπηρά του τέμπλου της Μονής.²⁶⁴

²⁵⁷ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 304.

²⁵⁸ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 350.

²⁵⁹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 350.

²⁶⁰ Δυστυχώς η επίσκεψη στο μοναστήρι ήταν αδύνατη. Οι μοναδικές φωτογραφίες του διακόσμου του 1717 προέρχονται από τη μονογραφία του Καμαρούλια, καθώς στην υπόλοιπη βιβλιογραφία δεν υπήρχε υλικό.

²⁶¹ ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Μονή Πατέρων, 387, αρ. 48. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος αγιότητας, 135, υπ. 274. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 517, αρ. 111.

²⁶² Συναντώνται στη Μονή Σπηλαιώτισσας στην Αρίστη (1672-1673), ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 69-70. Στη διατριβή του Τσάμπουρα δεν γίνεται αναφορά της Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου, στην υποενοότητα για το συνεργείο του Δημητρίου και Γεωργίου (ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια).

²⁶³ Σήμερα φυλάσσεται στο ναό Αγίων Αποστόλων Σκαμνελίου, ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 271-272, αρ. 47.

²⁶⁴ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 272-273, αρ. 48.

Εικόνα 5. Η ψηλάφηση του Θωμά (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 355)

Εικόνα 5. Η Δυτικού τύπου Ανάσταση (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 354)

Εικόνα 7. Εωθινό Α' (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 356)

Ο νάρθηκας, όπως μας μαρτυρεί η επιγραφή του, τοιχογραφήθηκε το 1743, από τον Αναστάσιο. Σώζεται μόνο η εξωτερική παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας και ελάχιστα άλλα ίχνη του διακόσμου (εικ.10). Η παράσταση της Αγίας Παρασκευής ακολουθεί τη βυζαντινή παράδοση της εικονογραφίας²⁶⁵

Εικόνα 8. Λεπτομέρεια της Αγγελικής Λειτουργίας του ιερού βήματος (Μεράντζας, Τόπος της αγιότητας, εικ. 292α)

Εικόνα 9. Λεπτομέρεια αγγέλου από το ιερό βήμα (Μεράντζας, Τόπος της Αγιότητας, εικ. 292β)

²⁶⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων, 122-123.

Ο αείμνηστος Μ. Χατζηδάκης προτείνει στους καταλόγους, που συντάσσει, την ταύτιση του Αναστασίου Ιωάννου Καλούδη με τον Αναστάσιο του Σκαμνελίου.²⁶⁶ Ο Γρ. Μανόπουλος, σε άρθρο του, αναπτύσσει αυτήν την θεωρία και υποστηρίζει ότι πρέπει να ταυτιστεί ο Αναστάσιος Ιωάννου Καλούδης, που ζωγραφίζει το 1742 τον ναό Προφητών Ηλία και Ελισσαίου, στη Σιάτιστα Κοζάνης, με τον Αναστάσιο του Σκαμνελίου, λόγω της χρονολογικής εγγύτητας των έργων και καθώς θα ήταν υπερβολικό να δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα δύο ζωγράφοι με το ίδιο όνομα στην ίδια περιοχή.²⁶⁷ Την ταύτιση κάνει, έστω και αν δεν υπάρχει ομοιότητα στις υπογραφές των έργων, καθώς όπως παρατηρεί, οι Καπεσοβίτες δεν υιοθετούν ποτέ συγκεκριμένη τάση ή έκφραση υπογραφής.²⁶⁸

Στον αντίποδα, ο Κωνστάντιος, στο έργο για τους Καπεσοβίτες ζωγράφους, θεωρεί τον Αναστάσιο του Σκαμνελίου (μετέπειτα μοναχό Αθανάσιο²⁶⁹) γενάρχη των Καπεσοβιτών ζωγράφων.²⁷⁰ Για την ταύτιση του με τον Αναστάσιο Καλούδη δεν κάνει λόγο, αντιθέτως αναγράφει ότι πρόκειται για διαφορετικούς καλλιτέχνες, στον συγκεντρωτικό πίνακα που συντάσσει.²⁷¹

Αξίζει να αναφερθεί ότι μετά τη δημοσίευση του έργου του Κωνστάντιου και έως και σήμερα, η έρευνα έχει φέρει στο φως και άλλα μνημεία, που αποδίδονται ή ταυτίζονται με Καπεσοβίτες ζωγράφους.²⁷² Ακόμη, το πρώτο έργο της ομάδας αυτής δεν είναι ο ναός του Προφήτη Ηλία στη Σιάτιστα (1742),²⁷³ αλλά ο ναός των Αγίων Μηνά, Βίκτωρα και Βικεντίου στην ίδια περιοχή (1728).²⁷⁴

²⁶⁶ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι 2, 61.

²⁶⁷ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 303-304.

²⁶⁸ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 304.

²⁶⁹ ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 303.

²⁷⁰ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 28, υπ. 69.

²⁷¹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 47. Επίσης Ο ΊΔΙΟΣ, Καπεσοβίτες ζωγράφοι, στο *Ζητήματα Μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη* (επιμ. Ευ. Δρακοπούλου), Αθήνα 2002, 231-252, ιδιαίτερα 233 και υπ. 12. Για μια πιο συντηρητική άποψη της ταύτισης βλ. ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 303, υπ. 29,30.

²⁷² ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 300-312.

²⁷³ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 47.

²⁷⁴ ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 310.

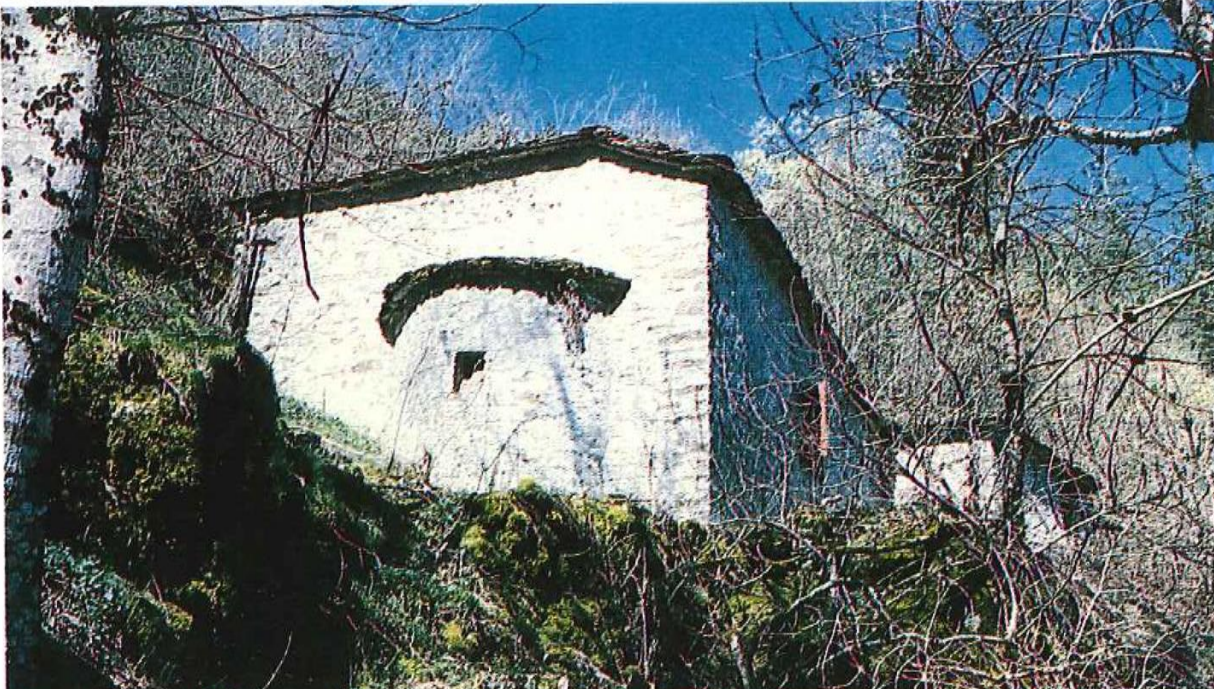
Το τέμπλο αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα του 17^{ου} αι. στην Ήπειρο, είναι ξυλόγλυπτο, φέρει διακόσμηση και καλύπτει ολόκληρο το ιερό βήμα, διαχωρίζοντας το από τον κυρίως ναό.²⁷⁵

*Εικόνα 10. Λεπτομέρεια της Δευτέρας Παρουσίας
(<https://izagori.gr/>)*

²⁷⁵ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ευλόγλυπτος διάκοσμος, 31-33.

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ, ΒΡΥΣΟΧΩΡΙ²⁷⁶ (1667 / 1773)

Εικόνα 1. Άποψη του μοναστηριού (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ.381)

Η Μονή Αγίας Τριάδας στο Βρυσόχωρι²⁷⁷ (**εικ.1**) είναι κτισμένη στους πρόποδες του όρους Τύμφης (Γκαμήλα²⁷⁸), κοντά στη χαράδρα του Αώου ποταμού, στο τοπωνύμιο Γκρόνιτσα.²⁷⁹ Η πρόσβαση σήμερα στο μοναστήρι, το οποίο είναι εγκαταλελειμμένο, γίνεται με πεζοπορία περίπου 15 χιλιομέτρων από το χωριό.²⁸⁰

Το παλαιότερο όνομα του Βρυσόχωριού είναι η Λεσνίτσα ή Λεσινίτσα²⁸¹ και αποτελεί το πιο απομακρυσμένο χωριό του Ζαγορίου. Σύμφωνα με πληροφορίες, που παραδίδει ο Λαμπρίδης, οι πρώτοι του κάτοικοι ήταν Αλβανοί.²⁸²

²⁷⁶ Όλες οι εικόνες που έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρόν κεφάλαιο έχουν αντληθεί από το βιβλίο της Μ. Τσούπη-Ρέμου. Σε διαφορετική περίπτωση, η προέλευση της εικόνας αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

²⁷⁷ Γενικά για το μοναστήρι βλ. ΞΕΑΡΧΟΣ, Βρυσόχωρι, 36-41. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 364-365. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 90-95. ΤΟΥ ΪΔΙΟΥ, Πρωτότυπο τέμπλο. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 184-188. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι.

²⁷⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 104-105.

²⁷⁹ Σλαβικής προέλευσης τοπωνύμιο, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 484. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 13.

²⁸⁰ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 365.

²⁸¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 364. ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 130.

²⁸² ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 7-8,

Οι πληροφορίες για την ίδρυση της Μονής είναι διφορούμενες. Η παράδοση θέλει να υπήρχαν στην περιοχή τρία ασκηταριά.²⁸³ Το ασκηταριό των Διαμανταίων,²⁸⁴ του Βουλτσιούτουριου²⁸⁵ και της Γκρόνιτσας. Από το δεύτερο, σταδιακά οι μοναχοί αποχώρησαν και ίδρυσαν τη Μονή στη σημερινή της τοποθεσία, δηλαδή δίπλα στο ασκηταριό της Γκρόνιτσας.²⁸⁶

Ο Έξαρχος αναφέρει επιγραφή, στην οποία διάβασε ότι ο ναός χτίστηκε στις 20 Ιουνίου του 1667, *εθεμελιώθη Ιούνιος ις-αχξζ*.²⁸⁷ Εδώ κάνει λάθος στην ανάγνωση της επιγραφής, εφόσον το σωστό είναι στις 16 Ιουνίου και όχι στις 20.²⁸⁸

Ο Λαμπρίδης στα μελετήματά του, αναφέρεται δύο φορές στους κτίτορες της Μονής. Αναφερόμενος στους Μπόϊους (ή Μποϊάννοι), Αλβανούς κάτοικους της περιοχής, σημειώνει ότι ο Θεοδόσιος Μποϊάννος και η σύζυγος του Κάλω Ισκάνοβα, έκαναν μεγάλη δωρεά στην Αγία Τριάδα το 1643,²⁸⁹ χρονολογία ακόμη παλαιότερη από τη χρονολογία, την οποία αναφέρει ο Έξαρχος.

Στη συνέχεια διασώζει διαφορετικά ονόματα και σημειώνει ότι η Μονή της Αγίας Τριάδος ιδρύθηκε το 1773, από τους Ιωακείμ και Χρύσανθο,²⁹⁰ αλλά και τη γυναίκα μοναχή, Στασιανή.²⁹¹

Από τις διαφορετικές ερμηνείες των μελετητών, θα πρέπει μάλλον να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα, ότι η Μονή Αγίας Τριάδας ιδρύθηκε τον 17^ο αι., όπως μαρτυρεί ο Έξαρχος και ότι στην ευρύτερη περιοχή, υπήρχαν ασκηταριά και έντονο το στοιχείο του μοναχισμού. Το 1773 ή γενικότερα κατά τα τέλη του 18^{ου} αι.

²⁸³ ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 15 και υπ. 7.

²⁸⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 81, 119.

²⁸⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 575.

²⁸⁶ ΈΞΑΡΧΟΣ, Βρυσοχώρι, 33-34. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 364.

²⁸⁷ ΈΞΑΡΧΟΣ, Βρυσοχώρι, 36. Στο ίδιο έργο ο συγγραφέας αναφέρει ότι είχε διαβάσει σε πλάκα τη χρονολογία 1238, χρονολογία που σίγουρα δεν ευσταθεί, Τσέφος, Αρχιτεκτονική, 184. Την ίδια χρονολογία 1667 δίνει και ο Μακρής, ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 131.

²⁸⁸ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 184. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 16, υπ. 8.

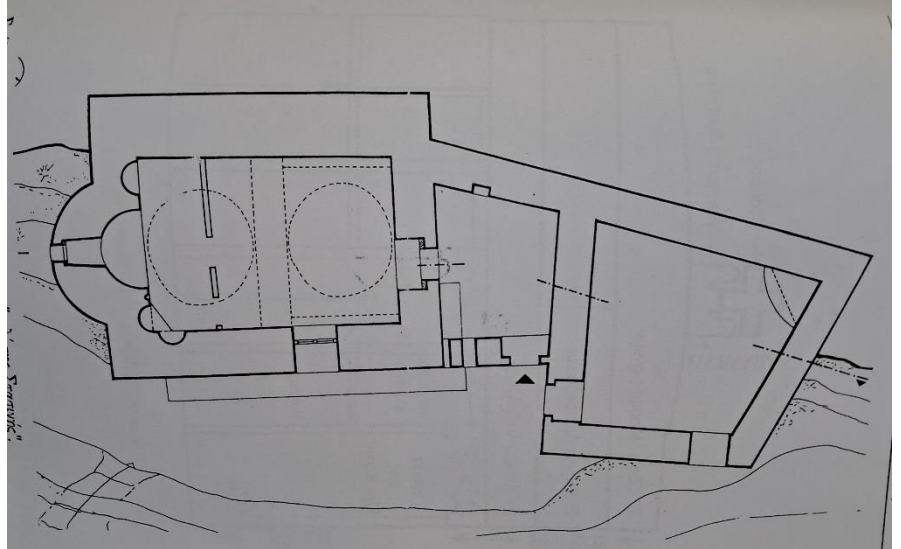
²⁸⁹ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ηπειρωτικά μελετήματα, Μαλακασιακά Ι, 16. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 15.

²⁹⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ηπειρωτικά μελετήματα, Ζαγοριακά, 50. Με τη συγκεκριμένη χρονολογία συμφωνούν και άλλοι μελετητές. Βλ. για αυτό ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 90.

²⁹¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 364. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 16.

η Μονή ανακαινίστηκε και πιθανότατα το καθολικό να αναδιαμορφώθηκε εξολοκλήρου, στη μορφή που υπάρχει σήμερα.

Από το μοναστηριακό συγκρότημα διασώζεται το μικρό καθολικό και το προσαρτημένο κελί, αποκαλούμενο της Στασιανής (εικ.2, 3). Από

Εικόνα 2. Κάτοψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 86)

τα ερειπωμένα, σήμερα, παρακείμενα μέρη του συγκροτήματος, διασώζεται επίσης και το ασκηταριό της Γκρόνιτσας, κάτω από τους ξενώνες.²⁹²

Η Μονή φαίνεται να ήταν αρκετά πλούσια, με σημαντικά εισοδήματα και ικανή να τρέφει και να παρέχει τα απαραίτητα στους επισκέπτες της. Διέθετε μάλιστα ετησίως ένα γενναιόδωρο ποσό στο σχολείο του χωριού.²⁹³

Το μοναστήρι υπάγεται ως μετόχι στη Μονή Βουτσάς, χωρίς να γνωρίζουμε με ακρίβεια το πότε ή με βάση ποιο Φ.Ε.Κ. έγινε η ανακήρυξη. Πιθανότατα με το Φ.Ε.Κ. του 1931, εφόσον σε έγγραφο της μητρόπολης Ιωάννινων του Μαρτίου 1932, που κοινοποιήθηκε στην κοινότητα Βρυσχωριού, η Μονή Αγίας Τριάδας αναφέρεται ότι είναι ήδη μετόχι της Βουτσάς.²⁹⁴

Στο ίδιο έγγραφο, η Μονή αναφέρεται ως Γρανίτσας Λεσινίτσας. Αξίζει να γίνει στο σημείο αυτό μια παρατήρηση. Δεν πρέπει η υπό εξέταση Μονή να ταυτιστεί με τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου της Γρανίτσας, η οποία είναι ένα ολιγάριθμο χωριό του δήμου Ζίτσας.²⁹⁵ Προφανώς, λόγω του τοπωνυμίου Γκρόνιτσα της Αγίας

²⁹² ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 185.

²⁹³ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 365.

²⁹⁴ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144, 149-150.

²⁹⁵ Βλ. για αυτό ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 615-616.

Τριάδας Βρυσοχωρίου, είχε επέλθει σύγχυση και ακολούθησε αυτός ο αναγραμματισμός του τοπωνυμίου (Γκρόνιτσα - Γρανίτσα).

*Εικόνα 3. Η είσοδος του μοναστηριού και του κελιού της Στασιανής
(Τσούπη-Ρέμου, Το μοναστήρι, εικ. 3)*

Το καθολικό είναι ένας μονόχωρος θολωτός ναός, με ιερό και νάρθηκα στα δυτικά (εικ.2).²⁹⁶ Η εξέταση του κτίσματος επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση του στα τέλη του 18^{ου} αι., πιθανότατα στο έτος 1773, όπου σύμφωνα με τον Λαμπρίδη, η Μονή ανακαινίστηκε.²⁹⁷

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Στο μοναστήρι σήμερα διασώζεται μια επιγραφή αρκετά δυσανάγνωστη, της οποίας οι αναγνώσεις από τους μελετητές διαφέρουν (εικ.4). Βρίσκεται τοποθετημένη επάνω από το κελί της Στασιανής. Ο Έξαρχος αναφέρει, ότι η συγκεκριμένη πλάκα, αρχικά ήταν τοποθετημένη στην είσοδο του καθολικού και ότι κατά τη διάρκεια επισκευών το 1932, μεταφέρθηκε και λανθασμένα τοποθετήθηκε στο κελί.²⁹⁸

²⁹⁶ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 186.

²⁹⁷ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 188-189.

²⁹⁸ ΈΞΑΡΧΟΣ, Βρυσοχώρι, 36.

Εικόνα 4. Η επιγραφή στο κελί της Στασιανής (Τσούπη-Ρέμου, Το μοναστήρι, εικ. 4)

Η πλάκα φέρει σταυρό και η επιγραφή είναι εγχάρακτη, αποτελούμενη από τέσσερις στίχους. Ο πρώτος στίχος είναι στα αραβικά και οι επόμενοι τρεις αρκετά δυσανάγνωστοι.²⁹⁹ Δεν αποκλείεται να είναι αυτή η επιγραφή, την οποία αυθαίρετα διάβασε ο Έξαρχος και τοποθέτησε την ανέγερση της Μονής στο 1667.³⁰⁰ Ο ίδιος μελετητής σημειώνει παράλληλα την ύπαρξη ακόμη μιας επιγραφής με το έτος 1773.³⁰¹

Στο δεξί άκρο της εισόδου του ασκηταριού, υπήρχε μια ακόμη επιγραφή, με σταυρό και τη χρονολογία 1726 (εικ. 5). Σήμερα αυτή η επιγραφή δεν υπάρχει, καθώς θα πρέπει να βρίσκεται στα ερείπια του τμήματος αυτού.³⁰²

²⁹⁹ Οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από την αδημοσίευτη διπλωματική εργασία του Η. Πινακούλια (Βυζαντινές και μεταβυζαντινές επιγραφές ναών και μονών του Ζαγορίου, 15ος-17ος αι.) ο οποίος για το ίδιο ζήτημα, είχε ζητήσει την άποψη του καθηγητή Κ. Μουστάκα (Πανεπιστήμιο Κρήτης).

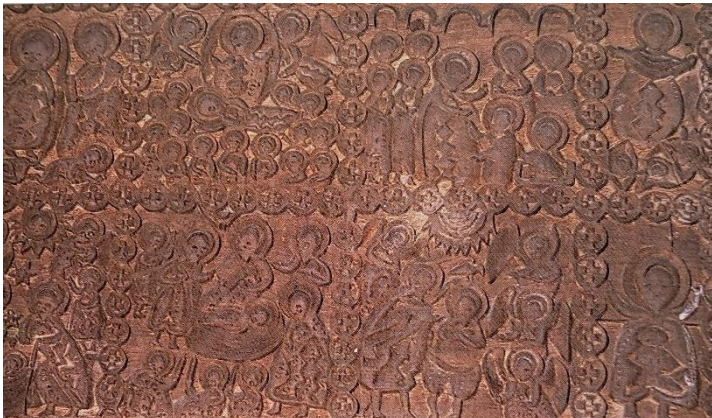
³⁰⁰ Για τη ταύτιση της επιγραφής αυτής με το έτος 1667 βλ. και ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 365. ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 16.

³⁰¹ ΈΞΑΡΧΟΣ, Βρυσοχώρι, 36.

³⁰² ΤΣΟΥΠΗ-ΡΕΜΟΥ, Το μοναστήρι, 16.

Εικόνα 5. Η χαμένη επιγραφή του 1726 στο ασκηταριό (Τσούπη-Ρέμου, Το μοναστήρι, εικ. 5)

Εικόνα 6. Λεπτομέρεια από το αριστερό τμήμα του θρίγκου με ευαγγελικές σκηνές (Τσούπη-Ρέμου, Το μοναστήρι, εικ. 20)

Το καθολικό δεν φέρει διάκοσμο. Αξιόλογης όμως τέχνης αποτελεί το ξυλόγλυπτο τέμπλο (εικ.6). Για την ακρίβεια το τέμπλο της Αγίας Τριάδας συγκαταλέγεται στα πιο εντυπωσιακά, αν όχι μοναδικά τέμπλα του ηπειρωτικού χώρου, λόγω της ιδιαίτερης διάρθρωσής του.³⁰³ Έχει δύο θύρες, την Ωραία Πύλη και μια μικρότερη για την πρόθεση. Είναι ολόκληρο λαξευμένο με ανάγλυφες παραστάσεις. Ο τεχνίτης είναι άγνωστος, αν και υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με έναν ντόπιο γνωστό ξυλογλύπτη της εποχής.³⁰⁴ Η χρονολόγηση του τέμπλου, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, συνηγορεί στη χρονολόγηση του μοναστηριού περίπου στο 1773.³⁰⁵

³⁰³ ΣΙΟΥΛΗΣ, Πρωτότυπο τέμπλο.

³⁰⁴ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 94-95.

³⁰⁵ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 95.

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΣΚΑΜΝΕΛΙ (1683;)

Εικόνα 1. Άποψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (<https://izagori.gr/>)

Η δεύτερη Μονή του Σκαμνελίου³⁰⁶ είναι αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο και βρίσκεται στην είσοδο του οικισμού.³⁰⁷ Η Μονή θα ήταν άλλοτε ένα μεγάλο μοναστηριακό συγκρότημα,³⁰⁸ αλλά σήμερα έχει διατηρηθεί το καθολικό και τα ερείπια των κελιών (εικ.1). Επίσης, παρακείμενα στέκει το σημερινό κοιμητήριο του Σκαμνελίου.³⁰⁹

Οι πληροφορίες ίδρυσης και για αυτήν τη Μονή δεν είναι σαφείς. Ο Λαμπρίδης παραδίδει για τον Άγιο Νικόλαο, ότι ιδρύθηκε το 1683, από τρεις μοναχούς της γειτονικής Μονής Αγίας Παρασκευής³¹⁰ και σε άλλη μελέτη παραδίδει τη

³⁰⁶ Για το Σκαμνέλι βλ. σελ. 67-68 της παρούσας μελέτης.

³⁰⁷ Για τη Μονή βλ. γενικά ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 351-356. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 88. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Σκαμνέλι, 50-51. ΠΑΪΣΙΟΣ, Κατάστιχον. ΠΑΪΣΙΟΣ, Χρονικά σημειώματα. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 52-55. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 163—169.

³⁰⁸ Βλ. ΠΑΪΣΙΟΣ, Κατάστιχον 475.

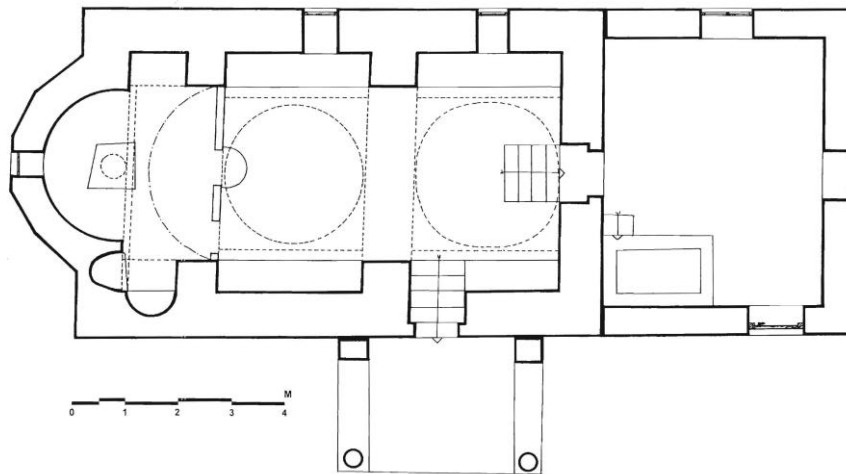
³⁰⁹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 353.

³¹⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 88.

χρονολογία 1692.³¹¹ Ο Φραγκούλης συμφωνεί με τον Λαμπρίδη, ως προς το έτος 1683. Προσθέτει όμως ότι κτίτορας ήταν κάποιος μοναχός, ονόματι Θεοφάνης.³¹²

Το όνομα Θεοφάνης απαντά και σε μια φορητή εικόνα,³¹³ η οποία προέρχεται από τον Άγιο Νικόλαο, αλλά σήμερα φυλάσσεται στον ναό Αγίων Αποστόλων (1797). Η εικόνα έχει επιγραφή, όπου αναφέρεται ο Θεοφάνης καθηγούμενος της Μονής ως αφιερωτής, το έτος 1694 και ο ζωγράφος Λάμπρος με καταγωγή από τη Ζίτσα.³¹⁴ Επιπροσθέτως, σε δυσκοπότερο σώζεται επιγραφή του έτους 1703, καθώς επίσης και τα ονόματα του ηγουμένου Θεοφάνη και του Ιωάννη.³¹⁵

Με δεδομένο την ίδρυση του Αγίου Νικολάου από μοναχούς της Αγίας Παρασκευής, είναι βέβαιο ότι στο Σκαμνέλι, θα είχε αναπτυχθεί ένα ιδιαίτερο μοναστικό περιβάλλον, με ικανά εισοδήματα³¹⁶ και προφανώς λόγιους μοναχούς. Αυτό αποτυπώνεται και στην επιγραφή της εικόνας, όπου ο ζωγράφος Λάμπρος αναφέρει τόσο το επάγγελμα, όσο και την καταγωγή του.³¹⁷ Τα μέχρι τώρα στοιχεία υποδεικνύουν ότι η ίδρυση της Μονής έλαβε χώρα το τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αι.

Εικόνα 2. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 78)

³¹¹ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50.

³¹² ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 351. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ, Σκαμνέλι, 50.

³¹³ Για την εικόνα βλ. ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, αρ. 80, 323-324, εικ. 334α-β.

³¹⁴ Ο ζωγράφος δεν έχει θησαυριστεί στους καταλόγους των Χατζηδάκη-Δρακοπούλου. Βλ. για αυτό ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 213.

³¹⁵ Για την επιγραφή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 356. Επίσης ΤΡ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Εκκλησιαστικά κειμήλια στο Σκαμνέλι, ΗΗ 4 (1982), 371-374.

³¹⁶ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 353.

³¹⁷ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 191, αρ. εικ. 80.

Το καθολικό είναι μονόκλιτο, θολωτό, με νάρθηκα και ιερό βήμα. Η είσοδος σήμερα γίνεται από μια πύλη στον βόρειο τοίχο (εικ.2).³¹⁸

Έχει διασωθεί κατάστιχο της Μονής, που χρονολογείται το 1736 και περιέχει κυρίως πληροφορίες για την κινητή και ακίνητη περιουσία της Μονής. Συνολικά περιέχει 162 φύλλα, εκ των οποίων τα 94 είναι κενά. Έχει δημοσιευτεί παλαιότερα, χωρίς όμως να σώζονται σε αυτό πληροφορίες για την ανέγερση της Μονής.³¹⁹ Η Μονή του Αγίου Νικολάου υπάγεται ως μετόχι της Μονής Βουτσάς, με το Φ.Ε.Κ. 75, στις 22 Μαΐου του 1931, παράλληλα με τη Μονή Αγίας Παρασκευής.³²⁰

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Η κτιτορική επιγραφή, που βρίσκεται στον βόρειο τοίχο, στο υπέρθυρο της εισόδου, είναι εντελώς κατεστραμμένη (εικ.3).³²¹ Συνολικά όμως στο καθολικό έχουν διασωθεί άλλες δύο επιγραφικές μαρτυρίες, με σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Μονής.

Εικόνα 3. Η κατεστραμμένη επιγραφή του κυρίως ναού (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ.358)

Η πρώτη είναι χαραγμένη στο δάπεδο του ναού (εικ.4): ἐπὶ ἔτους // 1731 // δι' ἐξόδου // Εὐσταθίου.³²² Πιθανό είναι να αναφέρεται σε μια ανακαίνιση της Μονής κατά τα μέσα του 18^{ου} αι.

Στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, υπάρχει μια εκτεταμένη παράσταση της

Εικόνα 4. Η επιγραφή του 1731 στο δάπεδο (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 359)

³¹⁸ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 165.

³¹⁹ ΠΑΪΣΙΟΣ, Κατάστιχον, 475-480.

³²⁰ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

³²¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 353. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 168.

³²² ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 353. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 168.

Δευτέρας Παρουσίας (εικ.9). Χαμηλά σώζεται η επιγραφή, γραμμένη με κεφαλαιόγραμματη γραφή, μαύρου χρώματος (εικ.5): *Ιστορήθη ή Δευτέρα Έ//λευσις του Κυ(ρίου) ήμων // IC Χ(ριστ)ου διά συνδρομής // κ(αι) έξόδων κ. Νικολάου και Χριστοδούλου ιερέως έκ Τζοπέλοβον*. Από την επιγραφή εξάγουμε το συμπέρασμα ότι ο νάρθηκας, δεν θα είχε τοιχογραφηθεί, όπως και ο κυρίως ναός, παράλληλα με την ίδρυση της Μονής. Χορηγοί του νεώτερου διακόσμου είναι ο Νικόλαος και ο μοναχός Χριστόδουλος, με καταγωγή από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου.³²³

Εικόνα 5. Λεπτομέρεια της παράστασης της Δευτέρας Παρουσίας με την επιγραφή (Καμαρούλιας, Μοναστήρια,, εικ. 346.)

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το καθολικό διατηρεί τον διάκοσμό του, είναι όμως αδημοσίευτος. Από το υλικό, που μας ήταν προσβάσιμο,³²⁴ μπορούμε να διακρίνουμε ότι πιθανόν να υπάρχουν διαδοχικές φάσεις, που θα αντιστοιχούσαν στις εκάστοτε ανακαινίσεις του μοναστηριού.³²⁵ Η τέχνη του Αγίου Νικολάου (εικ.6, 7, 8), της πρώτης φάσης

³²³ Για το Τσεπέλοβο βλ. ενδεικτικά ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 352.

³²⁴ Η επίσκεψη στη Μονή, κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας μελέτης, δεν ήταν δυνατή. Η σύγκριση και η μελέτη έγινε κυρίως με το φωτογραφικό υλικό, που μας ήταν προσβάσιμο από τη μονογραφία του Δ. Καμαρούλια για τα μοναστήρια της Ηπείρου.

³²⁵ Προσωπικές παρατηρήσεις.

τουλάχιστον, έχει συνδεθεί με τις εικαστικές επιταγές των τελών του 17^{ου}-αρχές 18^{ου} αι., όπου οι ζωγράφοι πειραματίζονται και επηρεάζονται από δυτικά καλλιτεχνικά ρεύματα. Η σκηνή της Κοίμησης είναι ενδεικτική (εικ.8), αποδοσμένη με πλούσιο εικονογραφικό σχήμα και πλουραλισμό στοιχείων.^{326~}

Η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας (εικ.9), πιστεύουμε ότι μπορεί να τοποθετηθεί χρονολογικά στο α' μισό του 18^{ου} αι.³²⁷ Το τέμπλο του καθολικού είναι πρόστυπο ξυλόγλυπτο και χρονολογείται περί το 1690.³²⁸

Εικόνα 6. Ολόσωμοι άγιοι (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 362)

Εικόνα 3. Ολόσωμοι άγιοι (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 368)

³²⁶ ΦΙΛΙΔΟΥ, Η ζωγραφική, 132-133, 147.

³²⁷ Προσωπικές παρατηρήσεις.

³²⁸ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 55.

Εικόνα 8. Η παράσταση της Κοίμησης (Καμαρούλιας Μοναστήρια, εικ. 363)

Εικόνα 9. Η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στον νάρθηκα (<https://izagori.gr/>)

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ (ΤΕΛΗ 16^ο- ΜΕΣΑ 17^ο ΑΙ.)³²⁹

Εικόνα 4. Εξωτερική άποψη της Μονής (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή Αγίου Νικολάου³³⁰ είναι το μοναδικό μοναστήρι στο χωριό Φραγκάδες³³¹ και συνδέεται με αυτό μέσω ενός μονοπατιού, περίπου 15 λεπτών (εικ.1, 3). Σχετικά με τους Φραγκάδες,³³² δεν υπάρχουν αρκετές ιστορικές μαρτυρίες.³³³ Σύμφωνα με προφορικές παραδόσεις, το όνομα προκύπτει από τον Αντώνιο Φράγκο, ο οποίος δολοφόνησε τον ηγεμόνα Ιωαννίνων, Θωμά Πρελιούμπο.³³⁴

³²⁹ Όλες οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν στο παρόν κεφάλαιο προέρχονται από την ιστοσελίδα <https://izagori.gr/>. Σε διαφορετική περίπτωση η προέλευση αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

³³⁰ Γενικά για την Μονή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 368-369. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50. Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ, Φραγκάδες (Ζαγόρι-Γιάννινα-Ήπειρος). Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία, Ιωάννινα 1988, 126. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 28-30. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 50-54.

³³¹ Στο κέντρο του χωριού δεσπόζει και ο ενοριακός ναός, αφιερωμένος στον Άγιο Δημήτριο. Βλ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Άγιος Δημήτριος Φραγκάδων Ζαγορίου, ΑΔ 29 (1973-1975), Β' Χρονικά, 608.

³³² ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 321.

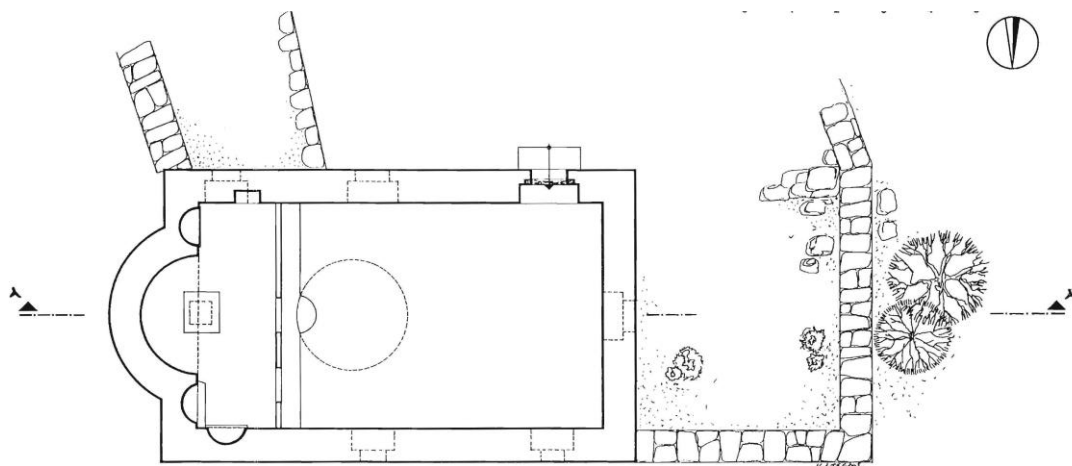
³³³ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 135-137.

³³⁴ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 136.

Η Μονή σήμερα είναι δυστυχώς κατεστραμμένη.³³⁵ Σώζεται μόνο το καθολικό, το οποίο δεν φέρει διάκοσμο, ούτε συνοδευτικές επιγραφές. Επομένως, οι πληροφορίες για την ιστορία της και τον χρόνο ανέγερσής της προκύπτουν μόνο από έμμεσες μαρτυρίες.

Ο Λαμπρίδης μαρτυρεί το έτος 1578.³³⁶ Μαζί του, χωρίς επαρκή στοιχεία όμως, συμφωνούν και άλλοι μελετητές.³³⁷ Ο Σακελλαρίδης, με βάση μια επιγραφή, που διάβασε στο τέμπλο του καθολικού, θεωρεί ότι η Μονή ιδρύθηκε το 1660 από τον ιερομόναχο Ευθύμιο.³³⁸ Η επιγραφή,³³⁹ σύμφωνα με τον Λαμπρίδη, έχει ως εξής: **Διά συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τοῦ ὀσιωτάτου Εὐθυμίου Ἱερομονάχου ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας τοῦ Ι. Χριστοῦ ΑΧΞ'. Διὰ χειρὸς Δημητρίου κ(αί) Γεωργίου.**

Με αυτήν την άποψη δεν συμφωνεί ο Σιούλης, ο οποίος στη μελέτη του, για το τέμπλο του καθολικού, θεωρεί ότι το έτος 1660 συνδέεται με τα λυπηρά και τα

Εικόνα 5. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 21).

³³⁵ Ήδη από τις αρχές του 20 αι. το μοναστήρι άρχισε να παρακμάζει λόγω καθίζησης του εδάφους. Εξαιτίας αυτού χάθηκαν οι τοιχογραφίες και γκρεμίστηκαν αρκετά από τα προσκτίσματα. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 368.

³³⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50. Στο άλλο έργο του, τα Αγαθοεργήματα, δεν υπάρχει καμία μνεία για τη Μονή των Φραγκάδων.

³³⁷ Βλ. για αυτούς τους μελετητές ΣΙΟΥΛΗΣ, Ευλόγλυπτος διάκοσμος, 28, υπ. 13. Να σημειωθεί εδώ ότι ο Σιούλης στο σύγγραμμά του, αναγράφει λάθος το έτος ως 1587, ενώ η σωστή χρονολογία είναι το 1578.

³³⁸ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 368.

³³⁹ Για την επιγραφή αυτή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 368. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ευλόγλυπτος διάκοσμος, 28. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 50.

βημόθυρα,³⁴⁰ τα οποία τότε φιλοτεχνήθηκαν.³⁴¹ Ίσως πρόκειται δηλαδή για τέμπλο παλαιότερου ναού, το οποίο μεταφέρθηκε εκεί, λόγω καταστροφής ή ανακαίνισης ή αναφέρεται αποκλειστικά στην κατασκευή του τέμπλου και όχι στην εκ βάθρων ανέγερση της Μονής.³⁴²

Το καθολικό αρχιτεκτονικά ανήκει στον τύπο του μονόχωρου ξυλόστεγου δρομικού ναού, με ιερό βήμα (εικ.2).³⁴³ Ο Τσέφος δεν δίνει σαφή χρονολόγηση του συγκροτήματος. Φαίνεται περισσότερο να δέχεται την άποψη του Λαμπριδίου για το έτος 1578 και ότι ανακαινίστηκε περί τα μέσα του 17^{ου} αιώνα.³⁴⁴

Ελλείψει περισσότερων μαρτυριών, ή αρχαιολογικών δεδομένων μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Μονή ανεγέρθη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και μέχρι το τρίτο τέταρτο του 17^{ου} αι. θα είχε υποστεί διαδοχικές επεμβάσεις ή κάποια ανακαίνιση, μέρος της οποίας ήταν και η προσθήκη του τέμπλου με τη χρονολογία 1660.

Εικόνα 6. Αποψη του καθολικού.

³⁴⁰ Στην παράσταση του αρχαγγέλου Μιχαήλ, ο Σιούλης διάβασε ακόμη μία επιγραφή με το έτος 1707. Βλ. για αυτό ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 28.

³⁴¹ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 28.

³⁴² ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 368. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 28

³⁴³ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 51.

³⁴⁴ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 263, πίνακας 1, αριθμός 4.

Η Μονή έγινε μετόχι της Μονής Βουτσάς με Φ.Ε.Κ. 243 στις 16 Ιουλίου του 1930.³⁴⁵

³⁴⁵ ΠΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 143-144.

Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΔΟΒΡΙΝΟΒΟΥ), ΗΛΙΟΧΩΡΙ (17^{ος} ΑΙ.)

Εικόνα 7. Εξωτερική άποψη του μοναστηριού (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή Δοβρινόβου³⁴⁶ (**εικ.1**) είναι ένα μοναστήρι στο χωριό Ηλιοχώρι Ζαγορίου, έναν ορεινό οικισμό στα βορειανατολικά του όρους Τύμφη.³⁴⁷ Το Ηλιοχώρι παλαιότερα ονομαζόταν Ντομπρίνοβο,³⁴⁸ από όπου προκύπτει και η ονομασία του μοναστηριού ως Μονή Δοβρινόβου.

Είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ωστόσο, οι λιγοστοί κάτοικοι του χωριού, εορτάζουν στο μοναστήρι στις 8 Σεπτεμβρίου, στο Γενέσιο της Θεοτόκου, πιθανότατα για να μην συμπίπτει με τις εορτές της Κοίμησης των μεγάλων μοναστηριών των τριγύρω χωριών.³⁴⁹

Οι πληροφορίες για την ιστορία της Μονής είναι ελάχιστες. Υπάρχουν θεωρίες περί ιδρύσεως του μοναστηριού τον 14^ο αι.³⁵⁰ Δεν υπάρχουν αρχαιολογικά όμως

³⁴⁶ Γενικά για τη Μονή βλ. ΈΞΑΡΧΟΣ, Ντομπρίνοβο, 102-103. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 362-363. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170

³⁴⁷ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 128-130. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 129.

³⁴⁸ ΈΞΑΡΧΟΣ, Ντομπρίνοβο. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 528-529.

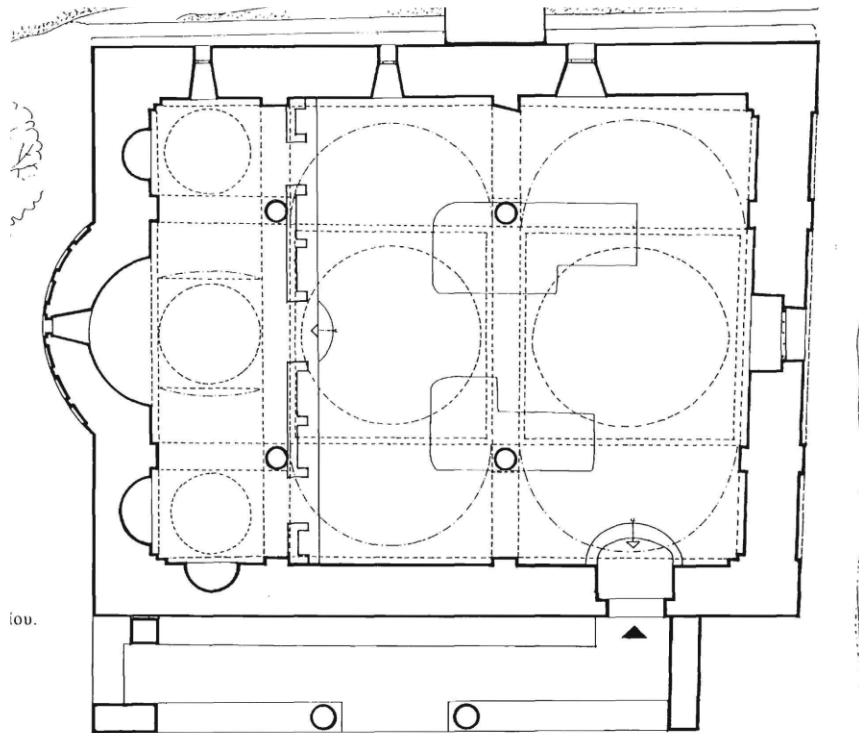
³⁴⁹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 362. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170.

³⁵⁰ ΈΞΑΡΧΟΣ, Ντομπρίνοβο, 102.

τεκμήρια, που να μπορούν να υποστηρίξουν μια τόσο πρόωπη χρονολόγηση.³⁵¹ Μάλιστα αναφέρονται ακόμη και τα ονόματα των ιδρυτών, οι μοναχοί Μακάριος, Ιερεμίας και Βλάσιος.³⁵²

Ο Λαμπρίδης παραδίδει ότι το μοναστήρι ήταν γυναικείο έως και το έτος 1694.³⁵³ Σύμφωνα με τον ίδιο, η Μονή ανακαινίστηκε επί του Αλή Πασά,³⁵⁴ από τον μοναχό Κυπριανό, που καταγόταν επίσης από το Τεπελένι.³⁵⁵ Την υπόθεση αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνει και η αρχιτεκτονική μελέτη του κτίσματος, που το τοποθετεί στο β' μισό του 18^{ου} αι.³⁵⁶

Το όνομα του Κυπριανού αναφέρει και ο Αραβαντινός. Συγχέει όμως εδώ τις ονομασίες και γράφει για κάποιο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου, το οποίο

Εικόνα 2. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχ. 81)

³⁵¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 362.

³⁵² Σε θέση όπου προηγουμένως ασκήτευε κάποιος μοναχός Βαρλαάμ. ΞΕΑΡΧΟΣ, Ντομπρίνοβο, 102-103. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170-171.

³⁵³ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50-51.

³⁵⁴ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 51.

³⁵⁵ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 362. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170.

³⁵⁶ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 176.

ανακαίνισε ο Κυπριανός.³⁵⁷ Προφανώς εννοεί τον σημερινό ενοριακό ναό του Ηλιοχωρίου, ο οποίος είναι αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο.³⁵⁸

Πιθανότατα μετά την ανακαίνισή του, το μοναστήρι είχε ερειπωθεί, καθώς ως κατερειπωμένη αναφέρεται στο β' μισό του 19^{ου} αι.³⁵⁹ και μετετράπη σε ενοριακό ναό.³⁶⁰

Από το μοναστηριακό συγκρότημα της Μονής Δοβρινόβου έχει απομείνει μόνο το καθολικό.³⁶¹ Αρχιτεκτονικά ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης θολωτής βασιλικής, με στοιχεία απλού τετρακιδίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού **(εικ.2)**. Εξωτερικά στεγάζεται με δίρριχτη στέγη. Αποτελείται από τον κυρίως ναό και το ιερό βήμα.³⁶² Το καθολικό δεν φέρει ζωγραφικό διάκοσμο.³⁶³

Η Μονή υπάγεται ως μετόχι της Μονής Βουτσάς με Φ.Ε.Κ. των 22 Μαΐου 1931.³⁶⁴

³⁵⁷ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Περιγραφή Ηπείρου, Γ', 145.

³⁵⁸ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170.

³⁵⁹ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 52-53.

³⁶⁰ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 170.

³⁶¹ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 171.

³⁶² ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 171.

³⁶³ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 255.

³⁶⁴ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144, 148.

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΜΕΤΣΟΒΟ (1702)³⁶⁵

Εικόνα 8. Αποψη του καθολικού προς τη δύση (προσωπικό αρχείο)

Στα νότια του Μετσόβου³⁶⁶, σε μια κοιλάδα επάνω από τον Μετσοβίτικο ποταμό, που αποτελεί παραπόταμο του Αράχθου, βρίσκεται το παλαιότερο μοναστήρι³⁶⁷ του χωριού (**εικ.1**), αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο³⁶⁸. Δεν μπορούμε ωστόσο να συνδέσουμε ιστορικά τη Μονή του Αγίου Νικολάου με τον ηγούμενο Ησαΐα, ο οποίος το 1380 τυφλώθηκε από τον ηγεμόνα των Ιωαννίνων Θωμά Πρελιούμπο.³⁶⁹

³⁶⁵ Όλες οι εικόνες, που έχουν χρησιμοποιηθεί για το παρόν κεφάλαιο, προέρχονται από το προσωπικό αρχείο της γραφούσας. Σε διαφορετική περίπτωση, η προέλευση της εικόνας αναγράφεται εντός παρένθεσης.

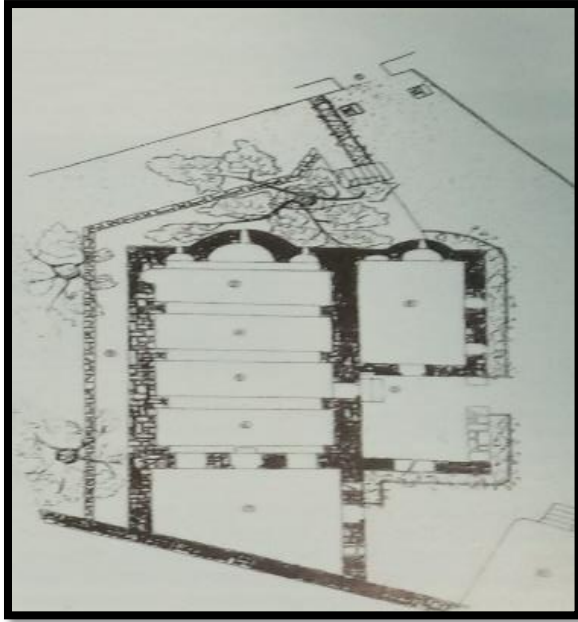
³⁶⁶ Γενικά για το Μέτσοβο βλ. ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετζόβου. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία. Β. ΡΟΚΟΥ, Ορεινές κοινωνίες κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια. Το Μέτσοβο της κτηνοτροφίας από τον 17^ο έως τον 20^ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 2007. Η ΊΔΙΑ, Αγροτικός κόσμος. Η ΊΔΙΑ, Συμβολή. SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallenia, 207.

³⁶⁷ Οι μονές και οι εκκλησίες του Μετσόβου, δεν έχουν μελετηθεί έως τώρα συστηματικά. Αρκετές από τις πληροφορίες που δίνονται στο παρόν κεφάλαιο, αποτελούν αποτελέσματα προσωπικής έρευνας.

³⁶⁸ Για το μοναστήρι βλ. ενδεικτικά ΕΥ. ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, Το μοναστήρι του Άϊ Νικόλα, Αθήνα 1973. ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις, 355-372. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 632-640. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, Μοναστήρια, 12. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 691-386. ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ, Σταύρωση. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 29 (1973-74), Β' Χρονικά, 622, στο οποίο λανθασμένα έχει μπει η επικεφαλίδα Μονή Αγίας Παρασκευής. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία, 68-70.

³⁶⁹ Ο Μ. Κορδώσης δέχεται ως αληθή την πληροφορία για ύπαρξη μοναστηριού στο Μέτσοβο ήδη από τον 14^ο αι., χωρίς να το ταυτίζει, Μ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Τα Βυζαντινά Γιάννενα. Κάστρο (πόλη)-Ξώκαστρο-Κοινωνία-Διοίκηση-Οικονομία, Ιστοριογεωγραφικά 9 (2002), Ιωάννινα-Θεσσαλονίκη, 145, υπ. 486.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η μέχρι τώρα έρευνά μας στα μνημεία (ναοί και καθολικά μοναστηριών) στο Μέτσοβο, δεν έχει φέρει στο φως κανένα μνημείο προγενέστερο του Αγίου Νικολάου και του 17^{ου} αιώνα. Είναι επομένως εύλογο να εικάσουμε ότι η οικοδομική δραστηριότητα στο Μέτσοβο, ενδεχομένως να συμπίπτει χρονολογικά με την ίδρυση της Πατριαρχικής Εξαρχίας Μετσόβου, το 1659³⁷⁰.

Εικόνα 2. Κάτοψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (Ε. Κοκολής, Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Μέτσοβο, Αρχαιολογία 17 (1985), 35-40)

Ο ναός είναι μονόχωρος, καμαροσκέπαστος με δίρριχτη στέγη, όπου εσωτερικά χωρίζεται με τέσσερα αβαθή τόξα, φέρει τρίκογχη αψίδα στα ανατολικά και μεταγενέστερο νάρθηκα (εικ.2). Η είσοδος στο καθολικό γινόταν και εξακολουθεί και σήμερα να γίνεται από τη νότια πλευρά του ναού. Νοτιότερα του καθολικού, προσεκτήθηκε το 1800 ένα παρεκκλήσι (εικ.3), αφιερωμένο στον

νεομάρτυρα Άγιο Νικόλαο τον Μετσοβίτη³⁷¹. Έχουν ανιχνευθεί συνολικά τρία ζωγραφικά, από τον 17^ο έως και τον 19^ο αιώνα³⁷².

Δεν έχει υπάρξει έως τώρα κάποια αναλυτική μελέτη για το μνημείο, ή για τον διάκοσμο του. Το καθολικό καθώς και όλα τα επιμέρους προσκτίσματα, ανακαινίσθηκαν με φροντίδα και δαπάνη του αειμνήστου Ευάγγελου Αβέρωφ-

³⁷⁰ ΤΡΙΤΟΣ, Μετσοβίτικα, 13-14. Ο ΙΔΙΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία, 40.

³⁷¹ Για τον Μετσοβίτη νεομάρτυρα βλ. ενδεικτικά Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Ο Μετσοβίτης νεομάρτυς Νικόλαος, Ιωάννινα 2005. Για την εικονογραφία του στη μεταβυζαντινή τέχνη βλ. Μ. ΓΚΙΝΑ, Some remarks on the iconography of neomartyrs: the case of Saint Nicholas of Metsovo, στο The society for modern Greek studies research colloquium, Online, Οκτώβριος 2021. ΓΛ. ΧΑΤΖΟΥΛΗ, Η εικονογραφία του Μετσοβίτη νεομάρτυρα αγίου Νικολάου του Νέου (1617) στον ελλαδικό χώρο, Τρικαλινά 30 (2009), 255-284. Το παρεκκλήσι δεν φέρει διάκοσμο, παρὰ μόνο μία τοιχογραφία, έργο του Μετσοβίτη ζωγράφου Διονύσιου Μαρέσου, βλ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι, 169. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 43-44.

³⁷² Βλ. αναλυτικά στην υποενότητα του διακόσμου.

Τοσίτσα κατά τη δεκαετία του 1960. Από το 2016 έως και σήμερα η Μονή έχει περάσει στη φροντίδα του Αρχιμανδρίτη κ.κ. Σεραφείμ Καχριμάνη³⁷³.

Η Μονή υπάχθηκε ως μετόχι της Μονής Βουτσάς με Φ.Ε.Κ. 243, στις 16 Ιουλίου του 1930.³⁷⁴

Εικόνα 3. Η είσοδος του παρεκκλησίου (προσωπικό αρχείο)

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Το μοναστήρι, όπως ήδη αναφέρθηκε, προϋπήρχε. Με βάση την σωζόμενη κτιτορική επιγραφή, η οποία μαρτυρεί το έτος 1702, μας γίνεται γνωστό ότι η Μονή ανακαινίστηκε και ολοκληρώθηκε η διακόσμηση του καθολικού.

Στο δυτικότερο τμήμα του κυρίως ναού, ο διάκοσμος έχει διασωθεί σχεδόν ακέραιος και με βάση την παράσταση της Σταύρωσης, στην ανώτερη ζώνη, που έχει μελετήσει η Εύη Σαμπανίκου, χρονολογήθηκε, στα μέσα του 17^{ου} αι³⁷⁵. Στο βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου, έχει διασωθεί ένα κοσμικό πορτρέτο, που δυστυχώς, δεν σώζεται σε καλή κατάσταση³⁷⁶, καθώς εκεί ανοίχτηκε αργότερα φωτιστική θυρίδα για τον νάρθηκα (εικ.4).

Απεικονίζεται μια ιστάμενη, ανδρική μορφή, που φέρει δίμιτα, ένα παραδοσιακό είδος κάπας και δίπλα του μια γυναικεία μορφή, που φέρει χιτώνα και ιμάτιο. Η

³⁷³ Προσωπικές παρατηρήσεις.

³⁷⁴ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

³⁷⁵ ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ, Σταύρωση. Επίσης SOUSTAL-KODER, Nikopolis und Kephallenia, 207.

³⁷⁶ Έχουν διατηρηθεί τα κατώτερα τμήματα των μορφών.

Εικόνα 4. Λεπτομέρεια του πρώτου κτιτορικού πορτρέτου (προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 5. Αποψη της ανατολικής πλευράς. Διακρίνεται το 1700 (προσωπικό αρχείο)

συγκεκριμένη παράσταση μπορεί εύλογα να συνδεθεί με την πρώτη φάση της Μονής, και πιθανόν να πρόκειται για τους πρώτους κτίτορες. Δυστυχώς δεν υπάρχει κάποια συνοδευτική επιγραφή.³⁷⁷

Μια εγχάρακτη επιγραφή στο εξωτερικό βόρειο άκρος της αψίδας μαρτυρεί το έτος 1700 (εικ.5). Πιθανότατα έτος στο οποίο ξεκίνησαν οι εργασίες ανακαίνισης. Η διασωθείσα κτιτορική επιγραφή βρίσκεται εξωτερικά του ναού, στο υπέρθυρο, επάνω από την είσοδο προς τον κυρίως ναού. Είναι ενταγμένη σε μια ευρύτερη εικονογραφική σύνθεση και έχει διαμοιραστεί ανάμεσα από την απεικόνιση

του ομώνυμου αγίου του μοναστηριού, Αγίου Νικολάου (εικ.6).

Η εικονογραφική αυτή σύνθεση εκατέρωθεν της εισόδου αναπτύσσεται σε τέσσερις ζώνες. Η κατώτερη καλύπτεται με διακοσμητική ποδέα. Στην ανώτερη, εντός τυφλού αψιδώματος, απεικονίζεται ο ομώνυμος άγιος σε προτομή, με την επιγραφή δεξιά και αριστερά. Τον περιβάλλουν οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ, ενδεδυμένοι με στρατιωτική περιβολή. Στην κατώτερη ζώνη

³⁷⁷ Συντηρητικά αντιμετωπίζει το συγκεκριμένο πορτραίτο ο Πλατάρχης-Τζίμας, χωρίς να το ταυτίζει αυθαίρετα, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Β', 270.

Εικόνα 6. Αποψη της εισόδου του ναού με την επιγραφή (προσωπικό αρχείο)

απεικονίζονται το Άγιο Μανδήλιο και έφιπποι οι στρατιωτικοί Άγιοι Γεώργιος, αριστερά, και Δημήτριος στα δεξιά. Στη τρίτη ζώνη, εκατέρωθεν της εισόδου, αναπτύσσεται μια διευρυμένη σκηνή Δέησης. Αριστερά ξανά, αλλά ολόσωμος, ο Άγιος Νικόλαος, Θεοτόκος σε στάση οκλαδόν, στον τύπο της Γαλακτοτροφούσας και επιγραφή Ἡ ΕΠΙΣΚΕΨΙC, ο Χριστός και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Είναι γραμμένη με κεφαλαία γράμματα, υπόλευκου χρώματος και μεταγράφεται ως εξής:

ΔΕΗ(C)HC	
ΤΟΥ ΔΟΥΛ(ΟΥ)	ΑΠΟ ΑΔΑΜ
ΤΟΥ ΘΕΟΥ	ZCI
MIXA	ΕΝ ΕΠΙ Χ(ΡΙCΤ)ΟΥ
ΗΛ	ΑΨΒ 1702
ΣΤΑΜΟ	

1: ΔΕΗ(C)HC // ΤΟΥ ΔΟΥΛ(ΟΥ) // ΤΟΥ ΘΕΟΥ = δεν έχει γίνει χρήση κάποιας άλλης φράσης, όπως το *ἡγέρθη*, ώστε να υποδηλώσει την εκ νέου ανέγερση του μοναστηριού. Αντιθέτως, η επιγραφή και η χρήση του ουσιαστικού *δέηση* υποδηλώνει ότι ο νέος κτίτορας της Μονής, την ανακαίνισε και ολοκλήρωσε τη διακόσμηση.

Σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερος κατά τη μεταβυζαντινή εποχή, η χρήση της λέξης *δέηση*, υποδεικνύει ως επί το πλείστον, όχι τον πρώτο κτίτορα, αλλά τον δεύτερο – σε χρονολογική σειρά – ή χορηγούς και δωρητές, σε καθιδρύματα που προϋπήρχαν.³⁷⁸

2: MIXA ΗΛ ΣΤΑΜΟ = εδώ δίνεται το όνομα του νέου κτίτορα. Ονομάζεται Μιχαήλ Στάμος³⁷⁹. Σχετικά με το όνομα, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί διαφορετικές

³⁷⁸ Για το θέμα αυτό και κατά πόσο πρέπει να ονομάζονται κτίτορες ή χορηγοί βλ. Α. ADASHINSKAYA, *Founders or donors? Images and inscriptions of supplicants in later Byzantium and Medieval Serbia*, στο *Niš and Byzantium XVI, The collection of scientific works* (επιμ. Μ. Rakocija), Niš 2018, 195-220.

³⁷⁹ KONTOPANAGOU-GKINA, *Virgin Galaktotrophousa*, 203-204.

απόψεις.³⁸⁰ Την ανάγνωση, που παραθέτουμε και συμφωνούμε, έχουν προτείνει οι Βλάχος³⁸¹, Καμαρούλιας³⁸² και Πλατάρης-Τζίμας.³⁸³ Στο αντίποδα, άλλοι ερευνητές πιστεύουν ότι μεταξύ του Μιχαήλ και Στάμο, έχει χαθεί ένα συνδετικό «Κ», υποδεικνύοντας έτσι δύο κτίτορες, τον Μιχαήλ και τον Στάμο³⁸⁴. Ο Μιχαήλ Τρίτος, βασιζόμενος στο κτιτορικό πορτρέτο του δυτικού τοίχου, υποστηρίζει ότι τα ονόματα αναφέρονται σε εκείνους. Δεν δύναται να συμφωνήσουμε καθώς έχει ήδη γίνει σαφές ότι πρόκειται για διαφορετικές φάσεις.³⁸⁵

Επιπροσθέτως, η οικογένεια Στάμου, εντοπίζεται το 1707 στους καταλόγους αγωγιατών της Μονής Κόκκινης Πέτρας Ανθοχωρίου Μετσόβου,³⁸⁶ αλλά με το επίθετο Πούτσο(ι)αρης.³⁸⁷ Απαντά έως και τον 19^ο αιώνα, όπως φαίνεται από τα διασωθέντα έγγραφα,³⁸⁸ σχετικά με δωρεές και ευεργεσίες απόδημων Μετσοβιτών του εξωτερικού.³⁸⁹

Παράλληλα, στους προηγούμενες ερευνητές, έχει διαφύγει ένα ακόμη

Εικόνα 7. Το κτιτορικό πορτρέτο του 1702 (προσωπικό αρχείο)

³⁸⁰ Την ίδια περίοδο δραστηριοποιείται και μια οικογένεια με το επίθετο Στάνου στην ευρύτερη περιοχή του Μετσόβου, κάνοντας διάφορες δωρεές σε εκκλησίες. Υποτίθεται ότι υπάρχει κάποια συγγενική σχέση ανάμεσα στην οικογένεια Στάνου και Στάμου. Βλ. για αυτό ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών Β', 267-269 και υπ. 1.

³⁸¹ ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις, 359.

³⁸² ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια 634.

³⁸³ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών Β', 270. Είναι άξιο απορίας ότι ο Γ. Πλατάρης-Τζίμας, παρά τη μεγάλη συλλογή υλικού, που κατείχε, δεν κάνει, στο πόνημά του, κάποιον συσχετισμό ανάμεσα στον Μιχαήλ Στάμο και την οικογένεια Στάμου, όπως συναντάται αργότερα στον 18^ο αι. και τον γενάρχη της, Ιωάννη.

³⁸⁴ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική εξαρχία, 68. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 293.

³⁸⁵ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική εξαρχία, 68.

³⁸⁶ ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Χώρα Μετζόβου, 291, 292, υπ. 292-293. ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 502.

³⁸⁷ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών Β', 194.

³⁸⁸ Στη Ρουμανία εκδόθηκε ένα δίτομο έργο με τα έγγραφα της οικογένειας Στάμου το 1983 και 1987 αντίστοιχα, D. LIMOVA- N. TRANDAFERESCU, *Documente economice din arhiva casei comerciale Ioan St. Stamu (1714-1875)*, 2 τόμοι, Βουκουρέστι 1983, 1987.

³⁸⁹ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών Β', 194-197.

κτιτορικό πορτρέτο (**εικ.7**), που σχετίζεται με την επιγραφή. Πρόκειται για την παράσταση τριών αρματωμένων ανδρών, απεικονιζόμενοι χαμηλά στον βόρειο τοίχο του ιερού βήματος. Είναι βρακοφόροι, κόκκινου χρώματος, φορούν λευκά φαρδιά πουκάμισα και επάνω κόκκινα γιλέκα με χρυσά κεντήματα. Είναι ζωσμένοι με σπαθιά. Είναι και οι τρεις μυστακοφόροι και φέρουν φέσι στο κεφάλι. Η μορφή που ξεχωρίζει και θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον Μιχαήλ Στάμο, είναι η κεντρική. Φέρει το σπαθί κρατώντας το πίσω από το κεφάλι του, ενώ είναι και ο μόνος που φοράει βαριά κάπα, σκούρου μπλε χρώματος. Θα μπορούσε να ταυτιστεί με την κάπα, που λάμβαναν ως δώρο οι καπετάνιοι της εποχής από την οθωμανική διοίκηση, για να επισφραγιστεί ο διορισμός τους³⁹⁰.

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί η αντίστοιχη παράσταση από τη Μονή Σέλτσου στην Άρτα³⁹¹, ωστόσο στην εκεί επιγραφή οι χορηγοί ονοματίζονται ως καπετάνιοι, κάτι που δεν συμβαίνει στην περίπτωση του Μετσόβου.³⁹²

Ελλείψει άλλων πληροφοριών θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι ο Μιχαήλ και η συντροφιά του, που δεν αποκλείεται να συνέβαλαν οικονομικά, ήταν μέλη των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της εποχής, που έχαιραν οικονομικής άνεσης και προνομίων και μπορούσαν να υποστηρίξουν τη χορηγία ενός μνημείου, ή να ήταν καπετάνιοι.³⁹³

Με δεδομένες τις πληροφορίες για ύπαρξη αρματολικίου στην ευρύτερη περιοχή του Μετσόβου και με τα προνόμια που απέσπασαν οι Μετσοβίτες το 1659³⁹⁴, δεν αποκλείεται να πρόκειται για τον καπετάνιο Μιχαήλ Στάμο, που θα διοικούσε την περιοχή, ο οποίος, με την οικονομική άνθηση που συνεπάγεται η ίδρυση της

³⁹⁰ Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κλέφτες και αρματολοί εις τη Βαλκανικήν, Επετηρίς του κέντρου ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, 29 (1999-2003), 213.

³⁹¹ ΝΙΚΟΛΙΑ, Μονή Σέλτσου, 17-19, 178-80.

³⁹² Περίπτωση κτίτορα με την ιδιότητα του «καπετάν» συναντάμε σε ένα κοντινό οικισμό, στο Μικρό Περιστέρι (παλιό Προσγόλι), στον ναό του Αγίου Αθανασίου, όπου ο καπετάν Αγγέλης έκτισε και διακόσμησε τον ναό. Είναι αδημοσίευτος και δεν υπάρχει μεμονωμένη μελέτη για τον κτίτορα. Το ζήτημα ωστόσο είναι υπό έρευνα. Συνοπτικά για τον ναό βλ. ΣΙΟΥΛΗΣ, Προσγόλι.

³⁹³ Για άλλες περιπτώσεις χορηγίας καπετάνιων βλ. ΝΙΚΟΛΙΑ, Μονή Σέλτσου, 18, υπ. 75.

³⁹⁴ Βλ. σελ. 30.

εξαρχίας,³⁹⁵ είχε πλέον τα απαραίτητα μέσα, να ανακαινίσει το μοναστήρι.³⁹⁶ Αλλά γιατί παρέλειψαν να αναγράψουν τον τίτλο; Είτε για να μην προκαλέσουν τις οθωμανικές δυνάμεις, ή λόγω φθορών, που έχει υποστεί το κτιτορικό πορτραίτο, ίσως σήμερα να μην έχει διασωθεί.

3: ΑΠΟ ΑΔΑΜ ΖCΙ = δίνεται η από κτίσεως κόσμου χρονολογία, όπου το Ζ συμβολίζει το 7.000, το C τον αριθμό 200 και το Ι το 10, δίνοντας μας τη χρονιά 7210.

4. ΕΝ ΕΤΙ Χ(ΡΙΣΤ)ΟΥ ΑΨΒ 1702 = δίνεται ταυτόχρονα και η χρονολογία από γεννήσεως Χριστού, σε ελληνικούς αριθμούς (Α= 1000, Ψ'= 700, Β'=2), αλλά και με αραβικά νούμερα (1702).³⁹⁷

Επιπρόσθετες μαρτυρίες αποτελούν οι συνοδευτικές επιγραφές στις εικόνες του τέμπλου. Τρεις από τις συνολικά τέσσερις χρονολογούνται το 1698 και πληροφορούμαστε ότι υπήρχε στο μοναστήρι μοναχός ονόματι Ιωαννίκιος.³⁹⁸ Ο ίδιος μοναχός, μαζί με το όνομα του κτίτορα Μιχαήλ, συναντώνται σε δίζωνη εικόνα με χρονολογία το 1703.³⁹⁹ Τα ονόματα τους, καθώς και το όνομα Μαρία, πιθανόν σύζυγος του Μιχαήλ, αλλά και το όνομα του ζωγράφου του καθολικού, εμφανίζονται στις ενθυμήσεις, στα Δίπτυχα της Προσκομιδής, στο ιερό βήμα (εικ.8).⁴⁰⁰

Εικόνα 8. Αποψη των διπτύχων της προσκομιδής (προσωπικό αρχείο)

³⁹⁵ Ο 18^{ος} αιώνας αποτελεί γενικότερα αιώνα άνθησης για την Ήπειρο και αυτό αντανακλάται και στην πληθώρα μνημείων που ανεγείρονται ή ανακαινίζονται τώρα. Βλ. STAVRAKOS, The profile of donors, 47.

³⁹⁶ Ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αι. η Ήπειρος και τα Ιωάννινα άκμαζαν, νέοι ναοί ανεγείρονται και οι ζωγράφοι-τεχνίτες που απαντούν σε μνημεία πολλαπλασιάζονται, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Ομάδες ζωγράφων, 247.

³⁹⁷ Για τα χρονολογικά συστήματα βλ. ΒΕΛΕΝΗΣ, Χρονολογικά συστήματα.

³⁹⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών Β', 263-267.

³⁹⁹ ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις, 357-359.

⁴⁰⁰ ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις, 362. Επιπλέον το όνομα του Ιωαννίκιου υπήρχε σε δύο χαμένες σήμερα επιγραφές με τις χρονολογίες 1682 και 1691 αντίστοιχα, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών Β', 263-264.

Τέλος, στο εξωτερικό του ναού, ανατολικά επάνω από την αψίδα του ιερού και μέσα σε μια μικρή κόγχη, όπου απεικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος, υπάρχει επιγραφή ΔΕΥΣΙC ΚΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Η επιγραφή, αλλά και η παράσταση, έχουν επιζωγραφιστεί (εικ.9). Χρονολογούνται στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα.⁴⁰¹

Εικόνα 9. Τοιχογραφία επάνω από την αψίδα του καθολικού με την παράσταση του Αγίου Νικολάου και την επιγραφή (προσωπικό αρχείο)

Αξίζει να αναφερθεί ότι ήδη από τον 15^ο αιώνα, πληθώρα ναών στην Ήπειρο, είχαν αφιερωθεί στον Άγιο Νικόλαο.⁴⁰² Ο άγιος άλλωστε είναι προστάτης του εμπορίου και των ταξιδιωτών, συνεπώς είναι έκδηλη, στην περίπτωση του Μετσόβου, ως κόμβος σύνδεσης Ηπείρου και Θεσσαλίας, η αφιέρωση του μοναστηριού σε αυτόν.⁴⁰³

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το καθολικό είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες τριών φάσεων, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Το παλαιότερο ζωγραφικό στρώμα καταλαμβάνει το δυτικότερο τμήμα του ναού και τμήμα από το δυτικότερο αβαθές τόξο (εικ.10). Σε αυτό το τμήμα σώζονται παραστάσεις από τον Ακάθιστο Ύμνο, επεισόδια από τον θεομητορικό κύκλο, παλαιοδιαθηκικές σκηνές, σκηνές από τα Πάθη και σκηνές μηνολογίων. Σε μετάλλια της καμάρας η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα και ο Χριστός Εμμανουήλ, ενώ στην κατώτερη ζώνη συναντάμε ολόσωμες μορφές αγίων⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ ΒΛΑΧΟΣ, Ενθυμήσεις, 362. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ-ΓΚΙΝΑ, Virgin Galaktotrophousa, 204.

⁴⁰² ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία, 299.

⁴⁰³ Για τον Άγιο Νικόλαο βλ. ενδεικτικά Ν. PATTERSON-SEVCENKO, The life of St. Nicholas in Byzantine Art, Τορίνο 1981 και Γ. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗΣ, Ο Άγιος Νικόλαος στη βυζαντινή τέχνη και παράδοση: λειτουργική και εικονογραφική σπουδαιότητα του Αγίου Νικολάου ως συλλειτουργού Ιεράρχου στις αψίδες των Βυζαντινών εκκλησιών, Αθήνα 1988.

⁴⁰⁴ Προσωπικές παρατηρήσεις από επιτόπια έρευνα.

Εικόνα 10. Άποψη του δυτικού τοίχου με την πρώτη φάση τοιχογραφιών (προσωπικό αρχείο)

Ο υπόλοιπος διάκοσμος χρονολογείται, σύμφωνα και με την επιγραφή, το 1702. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας του ιερού βήματος αναπαρίσταται η καθήμενη η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, πλαισιωμένη από το εικονογραφικό θέμα Άνωθεν οι

Προφήται. Εκατέρωθεν η σκηνή της Θείας Μετάληψης και κάτω ολόσωμες μορφές ιεραρχών. Η φάση συνεχίζει τον εικονογραφικό διάκοσμο του 17^{ου} αιώνα και αναπτύσσεται σε οχτώ ζώνες. Η κατώτερη αποτελείται από διακοσμητικά μοτίβα. Ακολουθούν οι ολόσωμες μορφές αγίων και μια ζώνη με μετάλλια, μέσα στα οποία απεικονίζονται στηθαίοι άγιοι. Στις τρεις επόμενες ιστορούνται σκηνές από το Δωδεκάορτο, τα Πάθη, Θαύματα και σκηνές από βίους των αγίων. Στις δύο ανώτερες ζώνες της καμάρας αναπαρίστανται Άγγελοι και σε δύο μετάλλια ο Χριστός Παντοκράτορας και η Αγία Τριάδα (εικ. 11, 12).

Ζωγράφος είναι ο Ευστάθιος. Η υπογραφή του σώζεται στην εικονογραφική σύνθεση της επιγραφής και μάλιστα δίπλα από την ιδιαίτερη απεικόνιση της Θεοτόκου Γαλακτοτροφούσας

Εικόνα 11. Αποψη της καμάρας με διάκοσμο του 1702 (προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 12. Αποψη του νότιου τοίχου. Διακρίνονται παραστάσεις από τα Θαύματα και τα Πάθη του Χριστού (προσωπικό αρχείο)

(εικ.6): ΔΙΑ ΧΕΙΡΟ(С) (ΕΥС)ΤΑΘΙΟΥ.⁴⁰⁵ Θα πρέπει να δραστηριοποιούνταν στα τέλη του 17^{ου} και αρχές 18^{ου} αι., κρίνοντας από τη μεστότητα του εικονογραφικού προγράμματος του καθολικού. Παλαιότερα ταυτιζόταν με τον Ευστάθιο Ιωαννίνων⁴⁰⁶, αλλά ο Γ. Βελένης, βασιζόμενος στη γραφολογική μελέτη των έργων των δύο ζωγράφων, συμπέρανε πως πρόκειται για διαφορετικούς καλλιτέχνες.⁴⁰⁷ Παρόλα αυτά, το χέρι του δεν έχει εντοπιστεί με βεβαιότητα σε άλλο μνημείο, σύμφωνα με τη μέχρι τώρα έρευνα.

Το έργο του Ευσταθίου, αν και είναι μεστό και πλούσιο εικονογραφικά, στερείται της αφηγηματικής διάρθρωσης των παραστάσεων. Ο γραμμικός τρόπος απόδοσης των ενδυμάτων και ο σκληρός τρόπος απόδοσης των μορφών και των προσωπογραφικών τους χαρακτηριστικών, προσδίδει συνολικά μια ξηρότητα και σχηματοποίηση. Στοιχεία που είναι έκδηλα στα μνημεία των αρχών του 18^{ου} αι., ακριβώς στη στροφή των ζωγράφων και των καλλιτεχνικών εργαστηρίων προς νέους εικαστικούς και εκφραστικούς τρόπους.⁴⁰⁸

Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί, ότι το όνομα Ευστάθιος, με καταγωγή από τη Γράμμοστα⁴⁰⁹, συναντάται ως συν-ζωγράφος στη Μονή Ευαγγελίστριας στην Κυψέλη (Χώσεψη) Άρτας το 1700⁴¹⁰. Δεν υπάρχει συστηματική μελέτη για το μνημείο, αλλά βασιζόμενοι σε τεχνοτροπικές παρατηρήσεις, διακρίνονται ορισμένες ομοιότητες, κυρίως στο πλάσιμο των προσώπων των μορφών, καθώς και στην απόδοση των ενδυμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ομοιότητα της διάρθρωσης των προσωπογραφικών χαρακτηριστικών ανάμεσα

⁴⁰⁵ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την άλωση, 287-288. Για τη φράση διά χειρός βλ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι, 145.

⁴⁰⁶ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Ζωγράφοι μετά την Άλωση, 287-288.

⁴⁰⁷ Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, Ταυτίσεις ζωγράφων με βάση τη γραφή, *Εγνατία* 11 (2007), 103-112. Η τεχνοτροπική εξέταση του διακόσμου, ενισχύει της γραφολογικές συγκρίσεις.

⁴⁰⁸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση στο έργο, 141.

⁴⁰⁹ Για τα καλλιτεχνικά εργαστήρια και τους Γραμμοστινούς ζωγράφους βλ. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια.

⁴¹⁰ Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-Α. ΤΣΙΠΑΡΑ, Εικόνες της Άρτας. Η εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Άρτας κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους, Άρτα 2008, 235-236. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Έλληνες ζωγράφοι, 241. Δ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Τα μοναστήρια της Ηπείρου, Β' Τα μοναστήρια του νομού Θεσπρωτίας, Αθήνα 1996, 261-264. ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ, Τόπος Αγιότητας, 18, 24-26, 33-37. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια, 25, 60-61, 279-

στη Θεοτόκο Γαλακτοτροφούσα του Αγίου Νικολάου (εικ.6) και την Αγία Μαρίνα της Μονής Ευαγγελίστριας (εικ.13).

Ο ζωγράφος της Κυψέλης υπογράφει εκ κόμης Γράμωστα, ενώ το 1730 εκ Γράμοστη, σε βημόθυρα του ναού Αγίας Παρασκευής στο Πισοδέρι.⁴¹¹ Στο Μέτσοβο δεν υπάρχει ανάλογο δηλωτικό της καταγωγής.

Στον δυτικό τοίχο του ναού, η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου (εικ.10), χρονολογείται στις αρχές του 19^{ου} αι. με βάση υφολογικές, αλλά και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις⁴¹².

Εικόνα 13. Λεπτομέρεια από την παράσταση της Αγίας Μαρίας στη Μονή Ευαγγελίστριας Κυψέλης, Άρτα (1700) (Τσάμπουρας, Καλλιτεχνικά εργαστήρια Γράμμου, εικ. 235).

Το τέμπλο του καθολικού χρονολογείται με βάση και τις επιγραφές, που συνοδεύουν τις δεσποτικές εικόνες μεταξύ 1689 και 1702.⁴¹³ Στο μοναστήρι υπάρχει επίσης μεγάλος αριθμός μεταβυζαντινών εικόνων. Μέρος αυτής της συλλογής, φιλοξενείται σήμερα στο Λαογραφικό Μουσείο Μετσόβου, έχει αναλυθεί και δημοσιευθεί από τη Μ. Βασιλάκη.⁴¹⁴ Οι εικόνες που παραμένουν στο μοναστήρι, κοσμούν τον νάρθηκα και τα αρχονταρίκια.⁴¹⁵

⁴¹¹ ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, Καλλιτεχνικά εργαστήρια Γράμμου, 25.

⁴¹² ΚΟΝΤΟΡΑΝΑΓΟΥ-ΓΚΙΝΑ, Virgin Galaktotrophousa, 200.

⁴¹³ ΕΥ. ΤΣΑΠΑΡΛΗΣ, Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ηπείρου 17ου- α' ημίσεως 18ου αι. Πρότυπα ξυλόγλυπτα, αδημ. διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980.

⁴¹⁴ Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, Οι εικόνες του Αρχοντικού Τοσίτσα. Η συλλογή του Ευάγγελου Αβέρωφ, Αθήνα 2012.

⁴¹⁵ Είναι αδημοσίευτες. Η έρευνα έως τώρα υποδεικνύει ότι οι παλαιότερες πρέπει να τοποθετηθούν στις αρχές του 16^{ου} αι. και υπάρχουν νεότερες του 20^{ου} αι.

Η ΜΟΝΗ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ, ΑΝΘΟΧΩΡΙ ΜΕΤΣΟΒΟΥ⁴¹⁶ (1707)

Εικόνα 1. Εξωτερική άποψη της εισόδου της Μονής (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.1)

Στο χωριό Ανθοχώρι⁴¹⁷ Μετσόβου λίγα μέτρα μακριά από το χωριό, βρίσκεται σε μια πλαγιά το μοναστήρι Ζωοδόχου Πηγής⁴¹⁸, η αλλιώς, σύμφωνα με τους ντόπιους, το μοναστήρι της Κόκκινης Πέτρας⁴¹⁹, εξαιτίας των κοκκινωπών βράχων στα τριγύρω χωριά, που πρέπει να χρησίμευαν ως ασκηταριά των μοναχών

⁴¹⁶ Όλες οι εικόνες, που έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρόν κεφάλαιο, έχουν αντληθεί από τη διπλωματική εργασία του π. Σωτήριου Κανέλη. Σε διαφορετική περίπτωση η προέλευση της φωτογραφίας αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

⁴¹⁷ Η παλαιότερη ονομασία του χωριού είναι η Δερβεντίστα. Γενικά για το χωριό βλ. ΣΑΜΑΡΑΣ, Ανθοχώρι. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το άρθρο του Κ. ΒΛΑΧΟΥ, Τούρκικα έγγραφα αφορώντα εις το χωριόν Ντερβεντίστα (νυν Ανθοχώρι) Μετσόβου, *ΗΕ* (1973), 321-326.

⁴¹⁸ Γενικά για το μοναστήρι βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 646- 648. ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β', 183-184, 272-275. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μονή Ζωοδόχου Πηγής (Κόκκινο Λιθάρι), *ΑΔ* 31 (1976), Β' Χρονικά, 221. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική εξαρχία, 70–72.

⁴¹⁹ Ή στη βλάχικη διάλεκτο Κιάτρα Ρόσα (=κόκκινη πέτρα).

(εικ.1).⁴²⁰ Το Ανθοχώρι ήταν ένας από τους οικισμούς, που εντάχθηκαν στην Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου, το 1659.⁴²¹

Παλαιές μαρτυρίες για την ιστορία της Μονής, υποστηρίζουν ότι ανάγεται στα βυζαντινά χρόνια,⁴²² υπόθεση, την οποία δεν μπορούμε να αποδεχθούμε ελλείψει ιστορικών και αρχαιολογικών τεκμηρίων, ενώ προφορική παράδοση τοποθετεί την ανέγερσή της στις αρχές του 17^{ου} αιώνα.⁴²³

Τις πληροφορίες, για την ίδρυση της Μονής, λαμβάνουμε από το κατάστιχό της, το οποίο είχε στη διάθεσή του ο αρχιμανδρίτης Μόδεστος Πέρτσαλης⁴²⁴ και το οποίο έχει μελετήσει και δημοσιεύσει ο καθηγητής Μ. Τρίτος.⁴²⁵ Το κατάστιχο αφορά τα έτη 1700-1827 και σε αυτό, εκτός από πληροφορίες για την ίδρυση της Μονής,⁴²⁶ αναγράφονται δοσοληψίες,⁴²⁷ δωρεές και λοιπά έσοδα, αφιερώματα,⁴²⁸ συγκεντρωτικοί κατάλογοι των κτημάτων⁴²⁹ και διάφορες άλλα. Από τις συνολικά 122 σελίδες, είναι σημειωμένες μόνο οι 37.⁴³⁰

1707-Υουνίου 5 έγινε η εκκλησία ζοοδόχου πιγι/ τα ανοθεν ασπρα που υνε στο κατάστιχο απο το ρουφετι τον/ αγιογιατον έγινεν η εκκλησία στο μοναστιρι η ζοοδο/χου πιγι και τα υχε λαβι ο κοτικορας οπου υταν πι/τροπος κ(αι) έγινε η εκκλησία φικιαστικά άσπρα 36.500. Αυτές είναι οι πληροφορίες, γραμμένες στο φύλλο 8verso του καταστίχου.⁴³¹

⁴²⁰ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 646. ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 18, 31.

⁴²¹ Βλ. σχετικά με αυτό σελ. 30-31 της παρούσας εργασίας. Ειδικότερα βλ. ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 27.

⁴²² ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 32. ΣΑΜΑΡΑΣ, Ανθοχώρι, 33.

⁴²³ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 32.

⁴²⁴ Για την ιστορική, για το Μέτσοβο, προσωπικότητα, του αρχ. Μόδεστου Πέρτσαλη βλ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 156-158. Μ. ΤΡΙΤΟΣ, Ιερός ναός Αγίας Παρασκευής Μετσόβου. 400 χρόνια θρησκευτικής, εθνικής και κοινωνικής προσφοράς, στο ΜΕΤΣΟΒΙΤΙΚΑ, 111.

⁴²⁵ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον. Επίσης ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 504-556.

⁴²⁶ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 482-487.

⁴²⁷ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 487-488.

⁴²⁸ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 488-490.

⁴²⁹ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 491- 492.

⁴³⁰ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 33. ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 485.

⁴³¹ ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 511. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β', 272.

Πληροφορούμαστε λοιπόν ότι η ανέγερση της εκκλησίας ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 1707, αφιερώθηκε στη Ζωοδόχο Πηγή, με 36.500 άσπρα⁴³², που κατέθεσαν οι αγωγιάτες του ρουφετιού. Τη διαχείριση του ποσού είχε ο επίτροπος, ονόματι Κοτίκορας.⁴³³ Στις σελίδες 3-8 υπάρχει ενδελεχής κατάλογος των ονομάτων⁴³⁴, με την αντίστοιχη ένδειξη του ποσού, που διέθεσαν.⁴³⁵

Αγωγιάτες ήταν οι βιοποριστικοί μεταφορείς ανθρώπων, αλλά και κάθε άλλου είδους με χρήση άμαξας και υποζυγίων. Από το κατάστιχο, λαμβάνουμε μια άμεση αναφορά σχετικά με την οργάνωσή τους στο ρουφέτι, ή αλλιώς εσνάφι. Ρουφέτι είναι μια ιδιότυπη οργάνωση επαγγελματιών, συντεχνία, αναγνωρισμένων από τις οθωμανικές αρχές. Είχαν δικά τους καταστατικά, όριζαν τις τιμές εργασίας, είχαν αιρετούς αρχηγούς, επιλύαν εσωτερικά τις διαφορές που προέκυπταν και συνέβαλαν σημαντικά στην ανέγερση εκκλησιών και μικρών ναών ή ακόμη και σχολείων.⁴³⁶ Η λέξη φικιαστικά παραπέμπει στα έξοδα και τις δαπάνες της κατασκευής του μοναστηριού.⁴³⁷ Υπάρχουν αναφορές σχετικά με τη σπουδαιότητα των αγωγιατών της ευρύτερης περιοχής του Μετσόβου.⁴³⁸

Μια παρόμοια περίπτωση χορηγίας ρουφετιού, σύγχρονη της Ζωοδόχου Πηγής, αποτελεί η Μονή Αγίου Παντελεήμονα, στο νησί Ιωαννίνων. Ο Αραβαντινός

⁴³² Τούρκικο νόμισμα, σε χρήση ήδη από την εποχή των Σελτζούκων Τούρκων και ήταν η μικρότερη νομισματική μονάδα των Οθωμανών. Η σταθερότητά του κράτησε έως το 1669. Έπειτα υποτιμούταν σταδιακά, έως και την αντικατάστασή του από το γρόσι. Βλ. Ευ. ΛΙΑΤΑ, *Φλώρια δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Αθήνα 1996, 95 και εξής.

⁴³³ Το επώνυμο Κοτίκορας απαντά στο έγγραφο 2 του έτους 1748, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 8. Αργότερα στον 18^ο αιώνα αναφέρονται και άλλοι με το επίθετο Κοτίκορας, οι οποίοι συνδέονται με δωρεές σε εκκλησίες, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, διαθηκών, Β' 279, 284, 285, 315.

⁴³⁴ Ο Πλατάρης-Τζίμας δημοσιεύει, εκτός των ονομάτων που αναγράφονται στο κατάστιχο, και τα υπόλοιπα ονόματα των αγωγιατών του 18^{ου} αι. που κατάφερε να συγκεντρώσει από άλλες πηγές. Βλ. σχετικά ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β', 272-273, υπ. 2.

⁴³⁵ ΤΡΙΠΟΣ, Κατάστιχον, 482-487. ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 504-511.

⁴³⁶ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, Ιωάννινα 1988, 18-19. ΤΡΙΠΟΣ, Κατάστιχον, 482, υπ. 8.

⁴³⁷ <φκιάνω=φτιάχνω, ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών, 511, υπ. 11.

⁴³⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Α', 62, Β', 272.

διάβασε μια επιγραφή, που σήμερα δεν σώζεται, και σχετίζεται με την ανακαίνιση της Μονής από τη Χαϊδω και το εσνάφι των σαράτσιδων (=παπουτσοποιοί) το 1707.⁴³⁹

Στο φύλλο 3ν. του καταστίχου διαβάζουμε ξανά *στη ζοοδοχο πιγι μέτζοβο / 1707
απριλιου 22 / σιν Θεο αγιο ηδου γραφο / με τα οσα εδοσαν το ρουφέτι τον
αγογιατον / και σιμερον τά γράφομε τα όσα εδοσεν ο καθενας / και τα γράφομε
τα ονοματα στίν πρόθεσι να φανούν.*⁴⁴⁰

Ο ναός δεν διασώζει σήμερα σε καλή κατάσταση ολόκληρο το εικονογραφικό του πρόγραμμα και έχει υποστεί διαδοχικές ανακαινίσεις από τον 20^ο αιώνα έως και σήμερα. Επομένως, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ύπαρξης κτιτορικής επιγραφής του 1707, η οποία σήμερα δεν έχει παραμείνει.

Αρχιτεκτονικά, ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού, αθωνικού τύπου, δηλαδή με προσθήκη χορών (κόγχες) βόρεια και νότια, που χρησίμευαν για την τοποθέτηση των ψαλτών (εικ.2).⁴⁴¹ Έχει εξωνάρθηκα μεταγενέστερο, ο οποίος στεγάζεται με χαγιάτι.⁴⁴²

Η Μονή κηρύχθηκε μετόχι της Μονής Βουτσάς με Φ.Ε.Κ. 243, στις 16 Ιουλίου του 1930.⁴⁴³

⁴³⁹ I. CHOULIARAS, The catholicon of the monastery of Agios Panteleimon on the island of Ioannina, Greece, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2 (2020), 125-140. Περαιτέρω για αυτό βλ. Β. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, Άγνωστη παρρησία της ιεράς Μονής Αγίου Παντελεήμωνος νήσου και οι συντεχνίες των Ιωαννίνων, στο *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού συνεδρίου «Ιστορία-Λογισύνη»*: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913, Β' (επιμ. Γ. Παπαγεωργίου-Κ. Πέτσιος), Ιωάννινα 2015, 888-889.

⁴⁴⁰ ΤΡΙΠΟΣ, Κατάστιχον, 482. Σπανός, Ονόματα Μετσοβιτών, 505.

⁴⁴¹ Για αυτόν τον αρχιτεκτονικό τύπο βλ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΒΕΡΤΗ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ-ΚΕΣΙΣΙΓΛΟΥ, Πολύγλωσσο λεξικό, 378-379.

⁴⁴² ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 50.

⁴⁴³ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

Εικόνα 2. Άποψη της Μονής προς τον βορρά (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.12)

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Επάνω από την κεντρική είσοδο του καθολικού, υπάρχει μια επιγραφή, σχεδόν κατεστραμμένη, στην οποία, σύμφωνα με τον Καμαρούλια, αναγράφεται: **ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ // ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΝΤΑΦΟΥ ΕΤΕΙ 1732**. Ο ίδιος μελετητής εικάζει ότι το μοναστήρι θα είχε ιδρυθεί κατά τον 17^ο αιώνα⁴⁴⁴ και ότι ο Στέργιος Ντάφος το ανακαίνισε στα μέσα του 18^{ου} αι.⁴⁴⁵

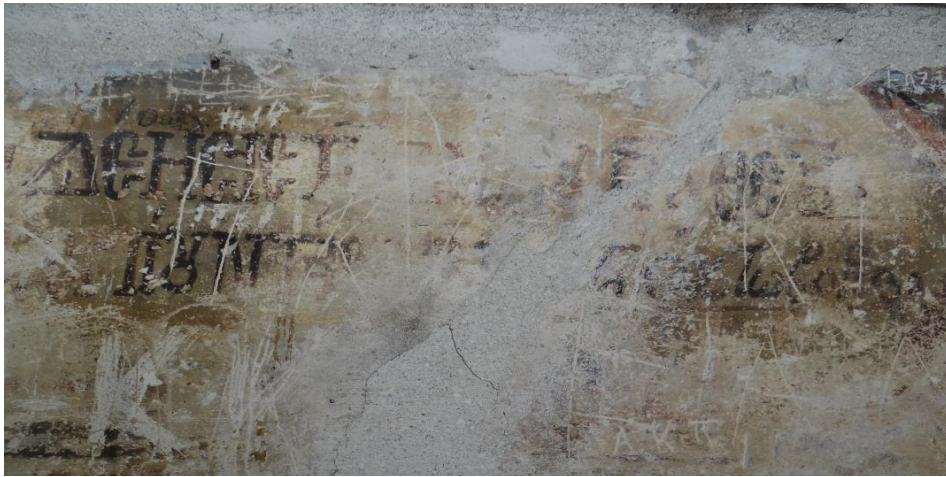
Με βάση το κατάστιχο, αλλά και τον Μ. Τρίτο, η επιγραφή (εικ.3) μπορεί να αναγνωσθεί ως εξής: **ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΘΕΟΥ // ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΝΤΑΣΙΟΥ ΕΤΕΙ 1765 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 30**.⁴⁴⁶ Η επιγραφή σχετίζεται με την διακόσμηση της εισόδου

⁴⁴⁴ Άποψη που έχει αναδιατυπωθεί, ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 32, 37. Η άποψη αυτή, ότι το μοναστήρι δέχθηκε κάποια επισκευή ή διακοσμήθηκε το συγκεκριμένο έτος, δεν μας βρίσκει σύμφωνους, καθώς δεν υπάρχουν τεκμήρια, που να το επιβεβαιώνουν. Ο μελετητής στη συγκεκριμένη εργασία, δεν έχει λάβει υπόψιν του την βιβλιογραφία, σχετικά με τη μεταγραφή της επιγραφής και επαναλαμβάνει λανθασμένα το έτος 1732.

⁴⁴⁵ Καμαρούλιας, Μοναστήρια, 646. Άποψη που αρχικά είχε υιοθετήσει και ο καθηγητής Μ. Τρίτος (ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι, 8), την οποία, σε μετέπειτα μελέτη του, δεν ενστερνίζεται πια (ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 490).

⁴⁴⁶ ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 490. Για την ίδια ανάγνωση βλ. επίσης ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 300.

του καθολικού.⁴⁴⁷ Ο Πλατάρης-Τζίμας μεταγράφει την επιγραφή ως ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ // CΤΕΡΓΙΟΥ ΝΤΑΣΟΥ 1764 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 30.⁴⁴⁸ Διαβάζει δηλαδή διαφορετικό έτος κατά έναν χρόνο και ταυτίζει τον χορηγό με τον Στέργιο Ντάσο (και όχι Ντάσιο), προεστό του Μετσόβου, που υπογράφει σε αρκετά σημαντικά έγγραφα μεταξύ των ετών 1759-1777.⁴⁴⁹

Εικόνα 3. Λεπτομέρεια της εξωτερικής επιγραφής του 1765 (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.6)

Σύγχρονη της εισόδου, είναι και η διακόσμηση της πρόθεσης του ιερού βήματος, σύμφωνα με την επιγραφή ΔΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΙΜΩΣ 1765 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 30, που βρίσκεται χαμηλά, στο δεξί άκρο της παράστασης της Αποκαθήλωσης.⁴⁵⁰

Εικόνα 4. Λεπτομέρεια της επιγραφής του 1765 στην πρόθεση (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.5)

Την ίδια πληροφορία λαμβάνουμε

και από το κατάστιχο.⁴⁵¹ Ο Πλατάρης-Τζίμας ταυτίζει τη Σίμω με τη σύζυγο του

⁴⁴⁷ Για τις διαδοχικές ζωγραφικές φάσεις του ναού βλ. την αντίστοιχη υποενότητα του κεφαλαίου για τον διάκοσμο.

⁴⁴⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 26.

⁴⁴⁹ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 26. Ο ΊΔΙΟΣ, Κώδικας, έγγραφα 3, 6, 7, 18, 20, 22, 24, 29, 33, 36, 37, 38, 39, 41.

⁴⁵⁰ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 37. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 299-300. ΤΡΙΤΟΣ, Κατάστιχον, 490. ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 27.

⁴⁵¹ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών, Γ' 27.

Γιώργου Σίμου, προεστού του Μετσόβου και μέλους των καρβανάρων (=ηγέτης των αγωγιατών), τον οποίο συναντάμε σε πληθώρα εγγράφων του Κώδικα χώρας Μετσόβου.⁴⁵²

Κτιτορική επιγραφή συναντάμε στην, τυπική για τα μεταβυζαντινά χρόνια, θέση, επάνω από την είσοδο του ναού (εικ.5). Αποτελείται από έξι στίχους, γραμμένους με μαύρο χρώμα, σε υπόλευκο βάθος και φέρει τρία περιγράμματα, μαύρο, υπόλευκο και εξωτερικά βαθύ κόκκινο. Περιέχει κεφαλαιογράμματα και μικρογράμματα γραφή και υπάρχουν σποραδικά τόνοι. Έχει δημοσιευτεί⁴⁵³ και μεταγράφεται ως εξής:

Εικόνα 5. Η επιγραφή στον κυρίως ναό (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, 647, εικ. 887)

Ἱστορίθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναός τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν //
Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς ὑπονομαζόμενης Ζωοδόχου Πηγῇ //
ἱερατεύοντος δέ τοῦ πανοσιοτάτου κυρίου Γαβριὴλ καὶ ἡγουμένου // καὶ τούς
συναδέλφους αὐτοῦ Στεφάνου τοῦ πανοσιοτάτου // καὶ Γρηγόριος καὶ διὰ
συνδρομῆς ἐξ ἰδίας αὐτῶν // ἔστω εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔτει : 1844 : Ἰουλίου / Κ
: 20.

1-2: Ἱστορίθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναός τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν //
Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς ὑπονομαζόμενης Ζωοδόχου Πηγῇ = Στους
πρώτους δύο στίχους, γίνεται σαφής ο σκοπός της επιγραφῆς. Αναφέρεται στη
διακόσμηση του καθολικού.

⁴⁵² ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκῶν, Γ' 27. Ο ἸΔΙΟΣ, Κώδικας, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 18, 21, 29, 39.

⁴⁵³ Για την επιγραφή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 648. ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 39. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εἰκόνες, 302.

3: *ἱερατεύοντος δέ τοῦ πανοσιοτάτου κυρίου Γαβριήλ καὶ ἡγουμένου* = ηγούμενος της Μονής ήταν ο Γαβριήλ.

4-5: *καὶ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ Στεφάνου τοῦ πανοσιοτάτου // καὶ Γρηγόριος καὶ διὰ συνδρομῆς ἐξ ἰδίας αὐτῶν* = στους επόμενους στίχους γίνεται αναφορά στους χορηγούς της διακόσμησης. Εκτός του ηγουμένου Γαβριήλ συνέβαλαν και ιερείς Στέφανος και Γρηγόριος.

6: *ἔστω εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔτει : 1844 : Ιουλίου / Κ : 20* = σκοπός και βαθύτερη ανάγκη κάθε κτίτορα είναι η αιώνια επιμνημόσυνη δέηση για τη σωτηρία της ψυχής τους, μέσω μιας χορηγίας σε ναούς και μονές. Εδώ αυτό αναφέρεται άμεσα με τη χρήση της λέξης μνημόσυνο. Επιπρόσθετα, δίνεται σαφώς η ημερομηνία λήξης των εργασιών ιστόρησης του καθολικού, στις 20 Ιουλίου του 1844.

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το καθολικό σήμερα διασώζει παραστάσεις διαδοχικών ζωγραφικών φάσεων. Η εξωτερική τοιχογραφία στο υπέρθυρο του ναού, με τη παράσταση της Θεοτόκου Ζωοδόχου Πηγής⁴⁵⁴ (**εικ.6**), πραγματοποιήθηκε με χορηγία του Στέργιου Ντάσου, το 1765 και αποδίδεται στον γνωστό, για την εποχή, Μετσοβίτη ζωγράφο, Στέργιου Παπαγιάννη.⁴⁵⁵ Μια άλλη άποψη αναφέρει ότι ζωγράφος ήταν ο αδερφός του Στέργιου, ονόματι Δημήτριος.⁴⁵⁶

Η πρόθεση του ιερού βήματος αγιογραφήθηκε επίσης το 1765, με χορηγία της Σίμως, όπως προαναφέρθηκε. Εκεί, έχει απεικονιστεί ένα ιδιαίτερος αγαπητό, για τη μεταβυζαντινή τέχνη, θέμα, το Άνω σε εν θρόνῳ και κάτω εν τάφῳ (**εικ.7**). Πρόκειται για ένα εικονογραφικό θέμα, εμπνεόμενο από το τροπάριο του Μεγάλου Σαββάτου, στο οποίο στην άνω ζώνη ο Χριστός απεικονίζεται σε θρόνο, ως βασιλεύς και στην κάτω ζώνη νεκρός. Μετά το β' τέταρτο του 17ου αιώνα, το

⁴⁵⁴ Για την εικονογραφία της παράστασης βλ. αναλυτικά Ν. ΤΕΤΕΡΙΑΤΝΙΚΟΝ, *The image of the Virgin Zoodochos Pege: two questions concerning its origin*, στο *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, (επιμ. Μ. Vassilaki), Λονδίνο 2005, 225-238.

⁴⁵⁵ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, *Τοιχογραφίες και εικόνες*, 299-300. ΤΡΙΤΟΣ, *Κατάστιχον*, 490. Για τον συγκεκριμένο ζωγράφο βλ. σελ. 135-137 της παρούσας εργασίας.

⁴⁵⁶ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, *Κώδικας Διαθηκών*, Β' 274, Γ' 26, υπ. 2.

θέμα αποδίδεται με πολλές εκδοχές. Στην υπό εξέταση Μονή, την άνω ζώνη καταλαμβάνει η καινοδιαθηκική Αγία Τριάδα και την κάτω η σκηνή της Αποκαθήλωσης.⁴⁵⁷

Πιθανότατα, οι δύο αυτές εικονογραφικές συνθέσεις αποτελούν έργο του ίδιου ζωγράφου. Η άποψη, ότι πρόκειται για τον Στέργιο Παπαγιάννη δεν μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους, βασιζόμενοι στη τεχνοτροπική εξέταση αυτών, σε σύγκριση με τις υπογραφόμενες φορητές εικόνες του, αλλά και το καθολικό της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου, το οποίο έχουμε αποδώσει στον ίδιο ζωγράφο επίσης.⁴⁵⁸

Εικόνα 6. Η εξωτερική τοιχογραφία της Θεοτόκου Ζωοδόχου Πηγής (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.76)

Εικόνα 7. Η παράσταση στην πρόθεση του ιερού βήματος (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.31Δ)

⁴⁵⁷ Για το συγκεκριμένο εικονογραφικό θέμα βλ. αναλυτικά Κ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, Το εικονογραφικό θέμα Άνω σε εν θρόνω και κάτω εν τάφω, Μακεδονικά (33) 2001-2002, 217-241.

⁴⁵⁸ Βλ. σελ. 125 το αντίστοιχο κεφάλαιο.

Παλαιότερες του 1844 φαίνεται να είναι και ορισμένες μορφές αγίων στον νότιο τοίχο (εικ.8).⁴⁵⁹ πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις ολόσωμες μορφές αγίων, που καταλαμβάνουν την κατώτερη ζώνη διακόσμησης, εκτός ης νότιας κόγχης. Η απόδοση των μορφών και κυρίως η διαχείριση των ενδυμάτων, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες μορφές, υποδεικνύουν διαφορετική φάση διακόσμησης, ίσως στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ή και σύγχρονη με τις τοιχογραφίες του 1765.⁴⁶⁰

Εικόνα 8. Άποψη του νότιου τοίχου (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.32)

Ο υπόλοιπος διάκοσμος του ναού χρονολογείται το 1844. Στην επιγραφή δεν αναφέρεται το όνομα ή ονόματα ζωγράφων.⁴⁶¹ Το τεταρτοσφαίριο της αψίδας κοσμεύεται με την παράσταση της Θεοτόκου Πλατυτέρα και κάτω, στηθαίοι, τέσσερις προφήτες, οι Δαβίδ, Ααρών, Δανιήλ και Μωυσής (εικ.9). Στην κατώτερη ζώνη, ως είθισται έξι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στον κυρίως ναό, διάκοσμος έχει διασωθεί στις κόγχες, στην κατώτερη ζώνη του βόρειου τοίχου, στον δυτικό τοίχο και στον τρούλο.

⁴⁵⁹ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 52. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 300. ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι, 17.

⁴⁶⁰ Προσωπικές παρατηρήσεις.

⁴⁶¹ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 53 και εξής. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 302. ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι, 17.

Εικόνα 9. Η διακόσμηση στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.31Α)

Η νότια κόγχη (εικ.10) κοσμείται με την παράσταση της Βάπτισης, μια ζώνη με μετάλλια αγίων και ζώνη με ολόσωμες μορφές αγίων. Παρόμοια είναι και η διάταξη στη βόρεια κόγχη (εικ.11), όπου η κεντρική παράσταση είναι η σκηνή της Μεταμόρφωσης. Ο δυτικός τοίχος ιστορείται με τη σκηνή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, με την προσθήκη του επεισοδίου της Μετάστασης της Θεοτόκου (εικ.13).

Στον τρούλο (εικ.12) δεσπόζει ο Χριστός Παντοκράτορας με τα αγγελικά τάγματα των Χερουβεΐμ και Σεραφεΐμ και σε κυκλική ζώνη αναπτύσσεται το θέμα της Προετοιμασίας του Θρόνου. Στην κατώτερη ζώνη ιστορούνται μορφές προφητών και τέλος τα σφαιρικά τρίγωνα κοσμούνται με τους τέσσερις ευαγγελιστές.

Εικόνα 10. Αποψη του νότιου τοίχου (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.22)

Εικόνα 91. Αποψη του βόρειου τοίχου (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.21)

Εικόνα 12. Αποψη του τρούλου (Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.23B)

Παρά το γεγονός ότι δεν μας σώζονται πληροφορίες σχετικά με τον ζωγράφο ή τους ζωγράφους της Μονής, βρισκόμαστε πλέον στα μέσα του 19^{ου} αι. όπου η θρησκευτική ζωγραφική έχει παράλληλες και αποκλίνουσες τάσεις, ανάλογα με

την περιοχή στην οποία εδράζεται ο εκάστοτε καλλιτέχνης.⁴⁶² Στην Ήπειρο, αυτό διαφαίνεται από τις διαφορετικές ομάδες ζωγράφων, που συνήθως δραστηριοποιούνται στις περιοχές από όπου κατάγονται. Ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, είναι έκδηλες οι καλλιτεχνικές διαφορές ανάμεσα στα συνεργεία των Καλαρρυτινών ζωγράφων, των Καπεσοβιτών, των Κατσάνων και τέλος των Χιοναδιτών.⁴⁶³

Προχωρώντας στη ζωγραφική του 19^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια στροφή της εντοίχιας θρησκευτικής ζωγραφικής, η οποία, όχι θεματικά ή εικονογραφικά, αλλά υφολογικά πλέον, οδεύει στην εκκοσμίκευση και τη λαϊκότητα. Χρονικά συμπίπτει με την ανάπτυξη της κοσμικής τέχνης, την οποία συχνά ασκούσαν οι ίδιοι ζωγράφοι ταυτόχρονα σε οικείες αστών και εμπόρων.⁴⁶⁴

**Εικόνα 13. Η σκηνή της Κοίμησης στον δυτικό τοίχο
(Κανέλης, Ιερά Μονή, εικ.36)**

Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται στο ύφος των τοιχογραφιών της Μονής Ζωοδόχου Πηγής. Οι μορφές αποδίδονται τυπικά, μερικές φορές χωρίς να συμμετέχουν λειτουργικά στην παράσταση, όπως για παράδειγμα οι μαθητές στη σκηνή της Μεταμόρφωσης. Η

εκκοσμίκευση της τέχνης φαίνεται ακόμη και στα ενδύματα των αγίων, όλα

ζωγραφισμένα με περίτεχνα μοτίβα φυτικού διακόσμου. Μόνο η σκηνή της Κοίμησης της Θεοτόκου (**εικ.13**) έχει αποδοθεί με ρυθμό και συνοχή, αλλά και εδώ

⁴⁶² Για τη σταδιακή στροφή στη ζωγραφική, αλλά και την αρχιτεκτονική μετά τον 19^ο αι. βλ. ενδεικτικά Φ. ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΙΟΥ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ, Η εισαγωγή κοσμικών στοιχείων στους ναούς των Ιωαννίνων το 19^ο αι., στο *ΉΠΕΙΡΟΣ*, 299-307.

⁴⁶³ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Μονή Βύλιζας, 5-6.

⁴⁶⁴ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Μονή Βύλιζας, 20.

το λαϊκό ύφος του ζωγράφου κυριαρχεί, δίνοντας την αίσθηση θρησκευτικού πίνακα.⁴⁶⁵

Ο ζωγράφος ίσως προερχόταν από κάποιο γειτονικό οικισμό, χωρίς ιδιαίτερη παιδεία και μαθητεία σε κάποιον άλλον ζωγράφο ή εργαστήριο. Η ατεχνία του είναι εμφανής σε όλο το έργο, όπως στη μη σωστή τοποθέτηση των μορφών στον χώρο και στις δυσαναλογίες των παραστάσεων, συνολικά, αλλά και μεμονωμένα.⁴⁶⁶

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του μοναστηριού είναι έργο του 20^{ου} αιώνα και αντικατέστησε το προηγούμενο, το οποίο για λόγους, που δεν γνωρίζουμε καταστράφηκε ολοσχερώς.⁴⁶⁷ Οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου χρονολογούνται το 1758 και είναι έργο του Στέργιου Κίστα.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Προσωπικές παρατηρήσεις.

⁴⁶⁶ Προσωπικές παρατηρήσεις.

⁴⁶⁷ ΚΑΝΕΛΗΣ, Ιερά Μονή, 68. ΤΡΙΤΟΣ, Το μοναστήρι, 10.

⁴⁶⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 186 υπ. 8, 274.

Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ΜΕΤΣΟΒΟ⁴⁶⁹ (1754)

Εικόνα 1. Αποψη του ναού από τα ανατολικά (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, εικ.1, σελ. 6)

Η Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου (**εικ.1**) βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του χωριού, περίπου πέντε χιλιόμετρα από το κέντρο του χωριού⁴⁷⁰, και μόλις λίγα μέτρα πάνω από τον μετσοβίτικο παραπόταμο. Λόγω της θέσης στο άκρο του χωριού, ονομάζεται συχνά από τους ντόπιους και ως Κάτω Παναγία ή Παναγία του Κάτω Μαχαλά.⁴⁷¹ Η ίδρυση του μοναστηριού τοποθετείται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα με βάση δύο κτιτορικές επιγραφές.⁴⁷²

Σε αρχεία και καταλόγους της Μονής, αναφέρονται διάσπαρτες πληροφορίες για μοναχές, μοναχές, ακόμη και αγωγιάτες. Δεν είναι σαφές εάν κατά τα πρώτα χρόνια ήταν ανδρικό ή γυναικείο⁴⁷³. Μεταξύ των ετών 1958 και 1977, ήταν

⁴⁶⁹ Όλες οι εικόνες, που έχουν χρησιμοποιηθεί για το κεφάλαιο έχουν αντληθεί από τη μονογραφία της μοναχής Θέκλας, για το μοναστήρι (ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Η Παναγία του Μετσόβου, Ιωάννινα 2005). Σε διαφορετική περίπτωση, η προέλευση της εικόνας αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

⁴⁷⁰ Για την ιστορία του Μετσόβου βλ. σελ. 29 της παρούσας εργασίας.

⁴⁷¹ Προσωπικά σχόλια.

⁴⁷² Γενικά για το μοναστήρι βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 641-645. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, ΑΔ 29 Β' Χρονικά (1973-1974), 622. ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική εξαρχία, 72-73.

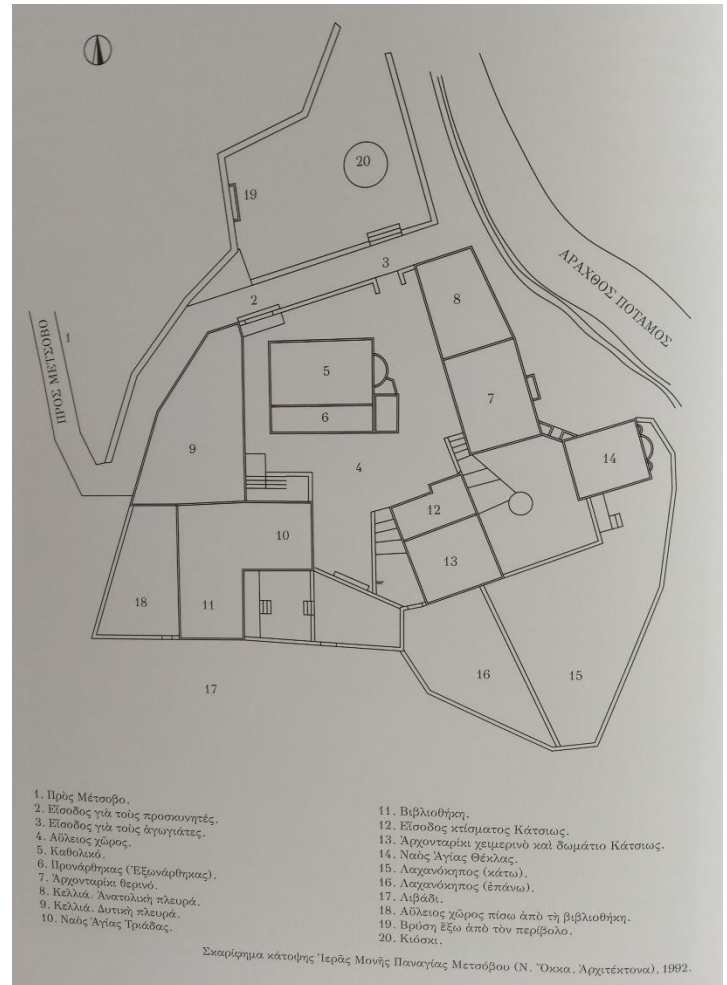
⁴⁷³ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 11-13

κλειστό.⁴⁷⁴ Έκτοτε, έως και σήμερα διαβιώνει η μοναχή Θέκλα, η οποία έχει δημοσιεύσει το μοναστήρι, αρχεία και μαρτυρίες, που έχει εντοπίσει, καθώς και τα κειμήλια του.⁴⁷⁵

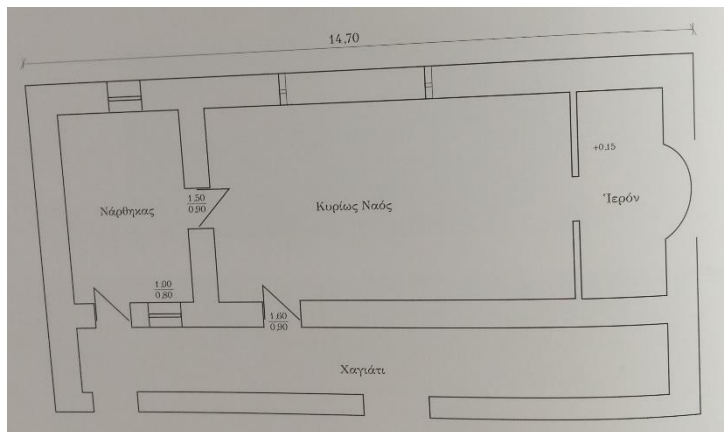
Το μοναστήρι έχει φρουριακό χαρακτήρα. Ένας πέτρινος περίβολος περιτρέχει το μοναστήρι ενώ στην ανατολική πλευρά εξέχει ένα παρεκκλήσι. (εικ.2).

Στο εσωτερικό του συγκροτήματος συναντάμε, εκτός από το καθολικό, τους κοιτώνες, το αρχονταρίκι με το μαγειρείο, ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στην Αγία Θέκλα, χορηγία της μοναχής Θέκλας και Μετσοβιτών και άλλους βοηθητικούς χώρους.⁴⁷⁶

Το καθολικό ανήκει στους μονόχωρους, ξυλόστεγους ναούς (εικ.3). Ο νάρθηκας αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, όπως μαρτυρά η διαφορά στην τοιχοποιία, ενώ μεταγενέστερη προσθήκη αποτελεί και το χαγιάτι (εικ.4). Στο πλαίσιο της ανέγερσης αυτών των τμημάτων, φαίνεται ότι η σκεπή επισκευάστηκε εκ νέου και εξωτερικά όλη η Μονή καλύφθηκε με ενιαία

Εικόνα 2. Κάτοψη του μοναστηριακού συγκροτήματος, (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 24)

Εικόνα 3. Κάτοψη του καθολικού (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 30)

⁴⁷⁴ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 23.

⁴⁷⁵ Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη μοναχή Θέκλα, για τη ζεστή φιλοξενία κατά τις επισκέψεις στο μοναστήρι, καθώς και την ευγενική παραχώρηση υλικού, καίριου για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης.

⁴⁷⁶ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 26-27.

δίρριχτη στέγη. Στα ανατολικά απολήγει αψίδα. Η είσοδος στο μοναστήρι σήμερα γίνεται από τη νότια πλευρά. Μία είσοδος οδηγεί απευθείας στον κυρίως ναό και μια ακόμη οδηγεί στον εσωνάρθηκα, από όπου εισέρχεται κανείς στο εσωτερικό.

Εικόνα 4. Άποψη του καθολικού από τα νότια (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, εικ.2, σελ. 31)

Εικόνα 5. Άποψη του δυτικού τοίχου του νάρθηκα (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 32)

Η κατασκευή του νάρθηκα χρονολογείται περίπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και συνδέεται με την πολυετή διαβίωση του ηγουμένου Θεοδοσίου στο μοναστήρι⁴⁷⁷. Το ότι ο νάρθηκας είναι μεταγενέστερος, μαρτυρεί επίσης τμήμα του διακόσμου, που έχει διατηρηθεί εσωτερικά, επάνω από την είσοδο προς τον ναό (εικ.5).

Έως το 1932 η Μονή υπαγόταν στη Μητρόπολη Γρεβενών και έπειτα στη Μητρόπολη Ιωαννίνων. Μετόχι της Μονής Βουτσάς κατέστη επίσημα στις 26 Δεκεμβρίου του 1932⁴⁷⁸ και νωρίτερα με Φ.Ε.Κ. 243, στις 16 Ιουλίου του 1930.⁴⁷⁹

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΡΘΗΚΑ

Στο καθολικό του μοναστηριού συναντάμε δύο κτιτορικές επιγραφές. Η πρώτη βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα. Ο τοίχος πριν την ανέγερση του νάρθηκα θα ήταν ο εξωτερικός δυτικός τοίχος του καθολικού, δικαιολογώντας έτσι την ύπαρξη κτιτορικής επιγραφής στο σημείο αυτό (εικ.6).⁴⁸⁰ Είναι ενταγμένη σε μια ευρύτερη εικονογραφική σύνθεση Δέησης και αναπτύσσεται τοξωτά, επάνω από την

Εικόνα 6. Η κτιτορική επιγραφή του 1754 στον νάρθηκα (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 101)

είσοδο. Επάνω από την επιγραφή αναπαρίσταται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ. Εκατέρωθεν του ο Άγιος Αθανάσιος και η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα και ο Χριστός

⁴⁷⁷ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 17-19, 33.

⁴⁷⁸ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 81.

⁴⁷⁹ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 144.

⁴⁸⁰ Θέση αρκετά κοινή στα μεταβυζαντινά μνημεία το υπέρθυρο της εισόδου, εξωτερικά ή εσωτερικά του ναού. Η επιγραφή συνήθως τοποθετείτο σε αυτά τα σημεία για να είναι εύκολα προσβάσιμη αντιληπτή και από τους πιστούς. Βλ. επίσης τη Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου, σελ. 96.

Παντοκράτορας και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Επάνω από τη ζώνη της Δέησης, σε αβαθές τοξωτό άνοιγμα, αναπαρίσταται ξανά η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα.

Η επιγραφή είναι γραμμένη με μαύρο χρώμα σε υπόλευκο βάθος. Αναπτύσσεται σε τέσσερις στίχους και συνδυάζει κεφαλαιογράμματα και μικρογράμματα γραφή. Διάσπαρτα εντοπίζονται τόνοι και πνεύματα. Είναι όμως ανορθόγραφη. Μεταγράφεται ως εξής⁴⁸¹:

**+ Εἰ μὲν φίλος πέφυκας, εἴσελθε χαίρων, εἰ δὲ ἐχθρὸς καὶ βάσκανος καὶ λέγον
// δόλον πόρρω πόρρω πέφυγε ἔνδον τῆς πύλης ταύτης // δέησης τοῦ δούλου
τοῦ Θεοῦ Αβγέρη Θεμελή Μπόπη // ἐπὶ ἔτους 1754 Ὀκτωβρίου 8.**

1: + Εἰ μὲν φίλος πέφυκας, εἴσελθε χαίρων = Αποδίδοντας το στα νέα ελληνικά σημαίνει: αν είσαι φίλος, είσελθε με χαρά.

2: εἰ δὲ ἐχθρὸς καὶ βάσκανος καὶ λέγον // δόλον = Συνεχίζει: αν είσαι εχθρός και μιλάς με βασκανίες και δόλο. Η φράση εδώ έχει αποτυπωθεί λανθασμένα και αλλοιωμένα. Μετά το εἰ Δε εχθρὸς Κέ BACKANOC, έπρεπε να συνεχίζει και γέμων δόλου, αντί του λέγον δῶλον. Το λάθος αυτό, μπορεί να αποδοθεί είτε σε άστοχη αντιγραφή του πρωτοτύπου από τον ζωγράφο-γραφέα ή στο ότι το πρωτότυπο είχε λάθος στο επίγραμμα επίσης.

3: πόρρω πόρρω πέφυγε ἔνδον τῆς πύλης ταύτης = Ολοκληρώνει: μακριά μακριά φύγε από την πύλη αυτή. Το επίρρημα ἔνδον αποτελεί προσθήκη του γραφέα της Κοίμησης Μετσόβου και δεν συναντάται σε άλλα μνημεία, που φέρουν το ίδιο επίγραμμα.⁴⁸² Επίσης έχει αντιγράψει δύο φορές το επίρρημα πόρρω.

Το επίγραμμα, το οποίο αντιγράφει ο γραφέας της Κοίμησης του Μετσόβου, είναι ένα πολύ ιδιαίτερο αποτροπαϊκό έμμετρο επίγραμμα,⁴⁸³ αποτελούμενο από τέσσερις στίχους σε βυζαντινό δωδεκασύλλαβο μέτρο, το οποίο συναντάται σε

⁴⁸¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 644. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 34-35. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Τοιχογραφίες και εικόνες, 297-298.

⁴⁸² RHOBY, Byzantinische Epigramme, 209-212.

⁴⁸³ Για μεταβυζαντινές έμμετρες επιγραφές και επιγράμματα βλ. Α. RHOBY, Post-Byzantine Metrical inscriptions, and their context, στο Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Γεώργιου Βελένη (επιμ. Α. Γ. Βοσκάκη, Ευ. Μέρμυγκα), Αθήνα 2021.

χειρόγραφα, κυρίως του Άθω⁴⁸⁴, όσο και σε τοιχογραφίες, κυρίως από τον 15^ο αιώνα και μετά. Απευθυνόταν στους εισερχόμενους του ναού και συναντάται μεν, αλλά όχι πολύ συχνά δε, στη μεταβυζαντινή εποχή.⁴⁸⁵ Το επίγραμμα ορθά έχει ως εξής: Εἰ μὲν φίλος πέφυκας, εἴσελθε χαίρων·

εἰ δ' ἐχθρὸς καὶ βάσκανος καὶ γέμων δόλων,

πόρρω πέφυγε τ(ήν) πύλην τῆς εἰσόδου,

ἵνα μὴ κληρονομῆς ὀργ(ήν) Κυ(ρί)ου⁴⁸⁶

Στις αρκετές περιπτώσεις, το επίγραμμα συνεχίζει με τη φράση ἵνα μὴ λάβῃς ἀρὰν ἀντὶ εὐλογίαν, ὡς ὁ Ἰούδας ὁ τοῦ Χριστοῦ προδότης.⁴⁸⁷

Για πρώτη φορά, σύμφωνα με τη μέχρι τώρα έρευνα, εντοπίζεται στην Κοίμηση Θεοτόκου, στο Ζευγοστάσι Καστοριάς (1431/2)⁴⁸⁸ και στον Άγιο Γεώργιο του Βουνού Καστοριάς (14^{ος} αι.).⁴⁸⁹ Παρόμοιες επιγραφές έχουν εντοπιστεί στη Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Βράχα Ευρυτανίας (1745), η οποία έχει επίσης τοποθετηθεί επάνω από την είσοδο του ναού, ενταγμένη στη σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας.⁴⁹⁰ Το επίγραμμα ήταν σε χρήση και κατά τον 19^ο αι., όπως μαρτυρεί η επιγραφή στον ναό Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στη Σαμαρίνα Γρεβενών

⁴⁸⁴ Βλ. για παράδειγμα τα χειρόγραφα στη βάση δεδομένων του Πανεπιστημίου Ghent, <https://www.dbbe.ugent.be/occurrences/search> (τελευταία πρόσβαση: 6.03.2024),

⁴⁸⁵ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Καστοριά, 126.

⁴⁸⁶ RHOBY, Byzantinische Epigramme, 209.

⁴⁸⁷ RHOBY, Byzantinische Epigramme, 209-212.

⁴⁸⁸ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Καστοριά, 114, 126. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ, Καστοριά, 354. RHOBY, Byzantinische Epigramme, 209-212.

⁴⁸⁹ Α. ΤΡΙΦΟΝΟΒΑ, Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου του Βουνού στην Καστοριά. Συμβολή στη μελέτη της ζωγραφικής του δευτέρου μισού του 14ου αι. στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2010, 17, υπ. 46.

⁴⁹⁰ D. QUINN, Χριστιανικά επιγραφαί εν τη Πινδική χώρα, Αρμονία 2 (1902), 65-66. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ-Μ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Αι επί της Πίνδου ιεραί μοναί Βράχας και Ρεντίνης, Αρχαιολογική Εφημερίς, 97 (1958), 1-11.

(1819).⁴⁹¹ Εκτός του ηπειρωτικού χώρου, έχει εντοπιστεί στον Άγιο Νικόλαο Μεσαρίας Άνδρου.⁴⁹²

Η τοποθέτηση του επιγράμματος με το συγκεκριμένο θεολογικό του νόημα στο εξωτερικό των ναών είναι εύλογη. Εδώ αξίζει να σημειωθεί, πως όντας ενταγμένο σε μια ευρύτερη εικονογραφική σύνθεση Δέησης, με τον αρχάγγελο Μιχαήλ ως άρχων, κρατώντας τη ρομφαία, εκφράζει μια βαθύτερη αντίληψη του καλού και του κακού, της προστασίας από βασκανίες⁴⁹³ και του καλωσορίσματος των καλών πιστών.⁴⁹⁴

Σύμφωνα με λαϊκές δοξασίες, τα όρια των οικισμών ήταν πάντοτε ιερά και για να προστατεύονται συχνά έχτιζαν παρεκκλήσια ή χάραζαν σταυρούς και αποτροπαϊκά σύμβολα σε πέτρες και δέντρα. Η τοποθέτηση της συγκεκριμένης επιγραφής, στον τοίχο του ανατολικότερου κτίσματος του Μετσόβου ίσως να μην είναι τυχαία⁴⁹⁵, αλλά να εντάσσεται στη γενικότερη επιθυμία των κτιτόρων να προστατευτούν τόσο εκείνοι ατομικά, όσο και ο οικισμός σε συλλογικό επίπεδο.⁴⁹⁶

4: δέησης τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Αβγέρη Θεμελή Μπόπη = εδώ δίνεται το όνομα ενός εκ των κτιτόρων του ναού. Ονομάζεται Αυγέρης (Θεμελής) Μπόμπης. Στον κώδικα *Χώρας Μετζόβου*, που έχει μελετήσει και δημοσιεύσει ο Γεώργιος Πλατάρης-Τζίμας⁴⁹⁷, Μετσοβίτης ιστοριοδίφης, το όνομα Αυγέρης Μπόμπης εντοπίζεται σε δύο έγγραφα. Στο έγγραφο 2 του 1748⁴⁹⁸ και έγγραφο 21 του 1769⁴⁹⁹.

⁴⁹¹ Παρατίθεται εδώ η φωτογραφία της επιγραφής. Το επίγραμμα δεν έχει αναλυθεί, παρά το γεγονός ότι το μνημείο αποτέλεσε θέμα διδακτορικής διατριβής, Βλ. Ν. ΧΡΟΝΗΣ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Το καθολικό της Αγίας Παρασκευής και ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Σαμαρίνας Γρεβενών. Συμβολή στη μελέτη της θρησκευτικής ζωγραφικής στη δυτική Μακεδονία στα τέλη του 18^{ου} και αρχές 19^{ου} αι., Θεσσαλονίκη 2004, εικ.1^α.

⁴⁹² Δ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εκκλησία της Άνδρου, ων είναι Φραγκικά, *ΕΕΒΣ*, 12 (1936), 282-284.

⁴⁹³ Θ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ, Ο Διάβολος εις τη βυζαντινή τέχνην. Συμβολή εις την έρευνα της ορθοδόξου ζωγραφικής και γλυπτικής, Θεσσαλονίκη 1980.

⁴⁹⁴ RHOBY, *Byzantinische Epigramme*, 209.

⁴⁹⁵ ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ-ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ-ΧΟΥΛΑΡΑΣ, Δυναδική αντίθεση, 303-304, 315.

⁴⁹⁶ ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ-ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ-ΧΟΥΛΑΡΑΣ, Δυναδική αντίθεση, 315.

⁴⁹⁷ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας.

⁴⁹⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 8. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 35.

⁴⁹⁹ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 51. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 35.

Πιθανόν να ήταν ένας προύχοντας του χωριού⁵⁰⁰. Το όνομα δεν έχει εντοπιστεί σε άλλα έγγραφα.⁵⁰¹

Σε μελέτη που έγινε για τα ονόματα, τα οποία αναφέρονται στον κώδικα, δεν υπάρχει αντιστοιχία για Θεμελής Μπόμπης, ούτε Αυγέρης Θεμελής. Επομένως, το όνομα Θεμελής ενδέχεται να ήταν το πατρώνυμο. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το Μπόμπης, ίσως παραπέμπει σε καταγωγή, είτε από το χωριό Varibob της νότιας Αλβανίας, είτε από τη Βαρμπόπη, σημερινή Φήκη Τρικάλων.⁵⁰²

5: επί ετους 1754 Οκτωβρίου 8 = Εδώ δίνεται η ημερομηνία ολοκλήρωσης των εργασιών. 8 Οκτωβρίου του 1754. Με βάση τις σωζόμενες πληροφορίες, οι ζωγράφοι συνήθως εργάζονταν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, με έναρξη τον Απρίλιο και ολοκλήρωση τον Οκτώβριο. Η επιγραφή του Μετσόβου αποτελεί ένα από τα λίγα παραδείγματα του ελλαδικού χώρου, στα οποία δίνεται με ακρίβεια η ημερομηνία αποπεράτωσης.⁵⁰³

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ

Εικόνα. 7 Η κτιτορική επιγραφή του κυρίως ναού του 1754 (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, **εικ.1, σελ. 34)**

Η δεύτερη κτιτορική επιγραφή συναντάται στον δυτικό τοίχο του κυρίως ναού, επάνω από την είσοδο (**εικ.7**). Αποτελείται από πέντε στίχους, σε μαύρο χρώμα. Το βάθος είναι υπόλευκο και περιβάλλεται από τρεις γραμμές, μαύρη, υπόλευκη

⁵⁰⁰ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 34-35.

⁵⁰¹ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 312.

⁵⁰² ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών 18^{ου} αι., 57-86, ειδικά, 74, 81.

⁵⁰³ ΚΑΛΟΠΣΗ-ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι, 153-154.

και κόκκινη. Οι πρώτοι τέσσερις στίχοι, που αποτελούν και ο μεγαλύτερο μέρος της επιγραφής είναι κεφαλαιογράμματα. Ο τελευταίος στίχος, που μαρτυρεί τη χρονολογία, είναι μικρογράμματος. Σποραδικά εντοπίζονται τόνοι και πνεύματα. Υπάρχουν αρκετά ορθογραφικά λάθη. Μεταγράφεται ως εξής:

+ **Ἀναιγέρθη καὶ ἀναιστορήθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσπετος ναὸς τῆς ὑπεραγίας // Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἐφημερεύοντος ... // ... διὰ συνδρομῆς τῶν ἐξόδων κυρίου κύρ Ἀντωνίου // ἐπιτροπεύοντος Νίτζο Βασίλη // ἐπὶ ἔτους 1754 Ὀκτωβρίου 4.**

1-2: + Ἀναιγέρθη καὶ ἀναιστορήθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσπετος ναὸς τῆς ὑπεραγίας // Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας = Η ναός κτίστηκε και διακοσμήθηκε την ίδια περίοδο. Αφιέρωθηκε στη Θεοτόκο, χωρίς να γίνεται αναφορά στην εορτή της Κοίμησης μέσα στην επιγραφή.

Εδώ φαίνεται και το χαμηλού επιπέδου παιδαγωγικό υπόβαθρο του καλλιτέχνη. Σε ολόκληρη την επιγραφή παρατηρούμε ορθογραφικά λάθη, αλλά εδώ ο ζωγράφος έχει αναγράψει λάθος ακόμη και το όνομα της Θεοτόκου, *Μαρεία*. Με βάση τη γραφολογική σύγκριση των δύο επιγραφών του ναού, εικάζουμε πως πρόκειται για τον ίδιο γραφέα-ζωγράφο.

2: ἐφημερεύοντος ... // ... = Σε αυτήν φράση, για τον εφημέριο της Μονής, φαίνεται πως έχει προκληθεί σκόπιμα φθορά, αφού ολόκληρη η επιγραφή έχει διατηρηθεί σε πολύ καλή κατάσταση.

3: διὰ συνδρομῆς τῶν ἐξόδων κυρίου κύρ Ἀντωνίου = Αναγράφεται ο κτίτορας. Σύμφωνα με τον Κώδικα Χώρας Μετσόβου, πρέπει να ονομάζεται Κυριάκης Αντώνης Μωραΐτης, που απαντά στο έγγραφο 7 του 1765⁵⁰⁴ και πιθανόν ο ίδιος Αντώνης Μωραΐτης του εγγράφου 17 του 1768.⁵⁰⁵ Πρέπει να ήταν γνωστός

⁵⁰⁴ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 23.

⁵⁰⁵ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 46. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 35.

προύχοντας του Μετσόβου.⁵⁰⁶ Η συνδρομή για τα έξοδα του ναού είναι στερεοτυπική λέξη, που χρησιμοποιείται για μεταβυζαντινές επιγραφές.⁵⁰⁷

Ο Αντώνης Μωραΐτης είχε αδίκως κατηγορηθεί για μεγάλη φορολόγηση, μαζί με τον Γιώργο Κρίκη, προς τους Μετσοβίτες. Στον Κώδικα χώρας Μετσόβου, στο έγγραφο 21, οι Μετσοβίτες γράφουν ότι *πῶς διά ἐκείνους ὅπου τούς ἐκατάτρεξαν, πῶς ἦταν ψέματα, προκειμένου να αθωωθούν*.⁵⁰⁸ Ο ίδιος Αντώνης φαίνεται να ήταν χρηστός και στον ναό Αγίας Παρασκευής Μετσόβου⁵⁰⁹, αλλά και στον ναό Αγίας Παρασκευής Ανηλίου.⁵¹⁰ Στον τελευταίο, στην υπέρθυρη επιγραφή συναντάται επίσης το επίγραμμα, που συναντήσαμε στην υπό εξέταση Μονή, συνδέοντας έτσι τους κτίτορες ή και τους ζωγράφους των δύο μνημείων.⁵¹¹

4: *ἐπιτροπεύοντος Νίτζο Βασίλη* = Ο Νίτζο Βασίλης απαντά στο έγγραφο 3 του 1759, σχετικά με την ανέγερση του Ελληνοσχολείου Μετσόβου⁵¹², αλλά και στο έγγραφο 10 του 1767⁵¹³ και 18 του 1769.⁵¹⁴ Ο χαρακτηρισμός του, ως επίτροπος, επιδεικνύει τον διορισμό του ως διαχειριστή του μοναστικού ταμείου.⁵¹⁵

5: *ἐπί ἔτους 1754 Ὀκτωβρίου 4* = Αντίστοιχα με την επιγραφή του νάρθηκα, έτσι και εδώ υπάρχει ταύτιση των χρονολογιών Δίνεται ξανά έμφαση στη λήξη των εργασιών με την αναγραφή της 4^{ης} Οκτωβρίου. Ο συγκεκριμένος στίχος απαντά στο κάτω δεξί άκρο της επιγραφής, σε αμιγώς μικρογράμματη γραφή.

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

⁵⁰⁶ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 311-312.

⁵⁰⁷ Βλ. ενδεικτικά τις επιγραφές των Κατσάνων ζωγράφων, κατά τον 18^ο αιώνα, ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Τέχνη Κατσάνων, εικ. 1,9. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η δραστηριότητα των Κατσάνων, 186.

⁵⁰⁸ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 50-51, έγγραφο 21.

⁵⁰⁹ Αδημοσίετος.

⁵¹⁰ Αδημοσίετος.

⁵¹¹ Το υπαινίσσεται και ο Πλάταρης-Τζίμας, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 312.

⁵¹² ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 11. Για το Ελληνοσχολείο Μετσόβου βλ. ΑΓΓ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Οι εν τω Ελληνοσχολείω Μετσόβου διδάξαντες και διδαχθέντες, Ιωάννινα 1940.

⁵¹³ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 32.

⁵¹⁴ ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας, 48. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 35.

⁵¹⁵ Δεν πρέπει να είχε μεγάλη ανάμιξη με τα κοινά, ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 311.

Σήμερα ο διάκοσμος αναπτύσσεται σε τέσσερις ζώνες και οι τοιχογραφίες του καθολικού συντηρήθηκαν τη δεκαετία του 1980-90, όταν η Μονή ανακαινίστηκε με την έλευση της Μοναχής Θέκλας (εικ.8,9).⁵¹⁶

Στην ανώτερη ζώνη συναντάμε σκηνές χριστολογικού και θεομητορικού κύκλου,

Εικόνα 8. Αποψη του εσωτερικού του ναού προς την ανατολή (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, εικ.1, σελ. 36)

που ως επί το πλείστον ακολουθούν τη διάταξη του δωδεκαόρτου. Οι παραστάσεις περιβάλλονται με ξεχωριστό πλαίσιο και δεν απεικονίζονται διηγηματικά.

Στον νότιο τοίχο ιστορούνται ο Ευαγγελισμός, η Γέννηση, η Υπαπαντή, η Βάπτισμα, η Μεταμόρφωση, η Έγερση του Λαζάρου, η Βαϊοφόρος, ο Μυστικός Δείπνος, ο Νιπτήρας και η Προσευχή στη Γεσθημανή. Στον δυτικό τοίχο αναπαρίστανται η Προδοσία του Ιούδα, παρεμβάλλονται το Γενέσιο, η Κοίμηση και τα Εισόδια της Θεοτόκου και στο άκρο η Κρίση του Καϊάφα. Η ιστόρηση ολοκληρώνεται στο βόρειο τοίχο με τις σκηνές της Κρίσης του Πιλάτου, τη Μαστίγωση, τον Εμπαιγμό, η Ανάβαση στον Γολγοθά, η Σταύρωση, η Αποκαθήλωση, η Ανάσταση, η Εις Άδου Κάθοδος και τέλος η Ψηλάφηση του Θωμά.

⁵¹⁶ MONAXH ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 23.

Η επόμενη ζώνη αποτελείται από σειρά στηθαίων αγίων. Η τρίτη, ως είθισται, από ολόσωμες μορφές αγίων. Η χαμηλότερη αποτελείται από διακοσμητές μπλε και κόκκινες διαδοχικές γραμμές.

Τοιχογραφίες φέρει και το ιερό, ίδιας φάσης με τον κυρίως ναό, εκτός από τις κόγχες της πρόθεσης και της Αγίας Τραπέζης, οι οποίες αποτελούν έργο Χιοναδιτών ζωγράφων⁵¹⁷ και χρονολογούνται με επιγραφή το 1854. Έγιναν με δαπάνη τῆς πόλεως ταύτης.⁵¹⁸

Ο ζωγράφος της Μονής έχει έως σήμερα παραμείνει ανώνυμος. Δεν έχει υπογράψει στην επιγραφή, ούτε έχει εντοπιστεί σε κάποιο σημείο του διακόσμου.⁵¹⁹ Υποθέσεις⁵²⁰ έως τώρα οδηγούν στη φυσιογνωμία του Μετσοβίτη ζωγράφου Στέργιου Παπαγιάννη⁵²¹, ο οποίος μας είναι γνωστός από δύο εικόνες του Αγίου Νικολάου του εκ Μετσόβου⁵²², που έχει υπογράψει και σήμερα φυλάσσονται στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου (εικ.11, 12). Στον ίδιο

Εικόνα 9. Αποψη του εσωτερικού του ναού προς τη δύση (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 103)

⁵¹⁷ Για τους Χιοναδίτες ζωγράφους βλ. ενδεικτικά ΜΑΚΡΗΣ, Χιοναδίτες ζωγράφοι.

⁵¹⁸ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 37.

⁵¹⁹ Η επιτόπια έρευνα και μελέτη στο μοναστήρι για τον διάκοσμο έγινε με συγκεκριμένες επισκέψεις περιορισμένης διάρκειας. Δεν επιτράπη η φωτογράφιση. Επομένως δεν αποκλείεται η υπογραφή του ζωγράφου να βρίσκεται σε σημείο μη θεατό και να χρίζει περαιτέρω έρευνας.

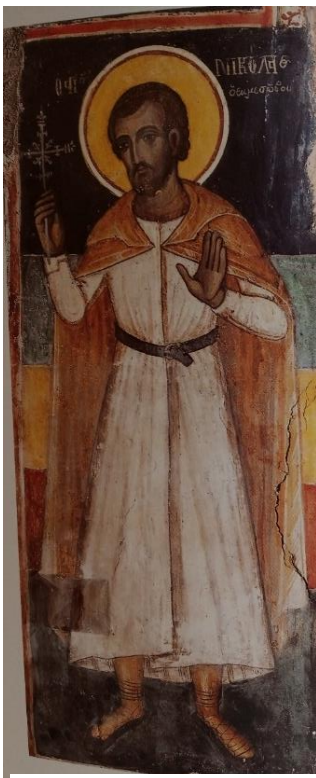
⁵²⁰ Πρώτος ο ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας διαθηκών, Β' 312. ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 39.

⁵²¹ Ο ζωγράφος δεν απαντά στους καταλόγους των ζωγράφων, που έχουν συντάξει οι Χατζηδάκης-Δρακοπούλου.

⁵²² Για τον Μετσοβίτη νεομάρτυρα έχει ήδη γίνει λόγος.

αποδίδονται, όπως αναφέρμε και προηγουμένως, οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Παρασκευής Ανηλίου Μετσόβου⁵²³, καθώς και τα εναπομείναντα τμήματα τοιχογραφιών στον ναό Αγίας Παρασκευής Μετσόβου.⁵²⁴

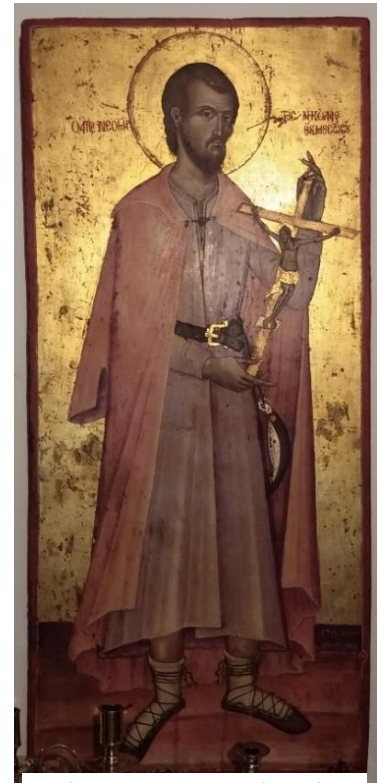
Λαμβάνοντας υπόψιν τις φορητές εικόνες του νεομάρτυρα Αγίου Νικολάου, από το αρχονταρίκι του ομώνυμου μοναστηριού του Μετσόβου, τις οποίες υπογράφει ο Παπαγιάννης τρία χρόνια πριν την αγιογράφηση της Μονής (1751), και συγκρίνοντας τες με την αντίστοιχη παράσταση από το καθολικό (εικ.10), παρατηρούμε τον ίδιο εικονογραφικό τύπο του αγίου⁵²⁵. Η τεχνοτροπική εξέταση αναδεικνύει τη σύνδεση και επιτρέπει την ταύτιση του ζωγράφου και δεν αφήνει περιθώρια για θεωρία αντιγραφής του εικονογραφικού τύπου του αγίου του Παπαγιάννη από άλλον ζωγράφο.

Εικόνα 10. Ο νεομάρτυρας Άγιος Νικόλαος ο εκ Μετσόβου (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, εικ.110)

Εικόνα 11. Φορητή εικόνα του νεομάρτυρα Αγίου Νικολάου εκ Μετσόβου, Αρχονταρίκι Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου, 1751 (προσωπικό αρχείο)

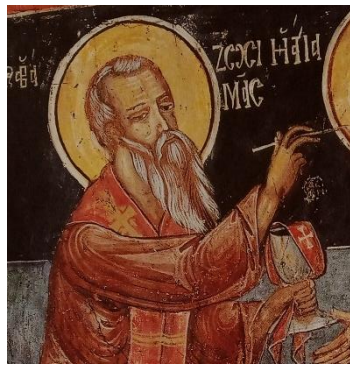
Εικόνα 102. Φορητή εικόνα του νεομάρτυρα Αγίου Νικολάου εκ Μετσόβου, Αρχονταρίκι Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου, 1751 (προσωπικό αρχείο)

⁵²³ Αδημοσίευτος.

⁵²⁴ Αδημοσίευτος.

⁵²⁵ Για την εικονογραφία του αγίου βλ. σελ. 97 και υπ. 370 της παρούσας εργασίας.

Είναι ενδεικτικός σε όλες τις μορφές ο σκούρος προπλασμός και τα έντονα φώτα στις πλατιές επιφάνειες του προσώπου. Λεπτές γραμμές περιγράφουν τα χαρακτηριστικά του προσώπου, όπως τα φρύδια και τη μύτη. Ακόμη, είναι χαρακτηριστική η σκίαση στα άκρα των βλεφάρων, δίνοντας στα βλέμματα καθοδικότητα, όπως για παράδειγμα στις παραστάσεις του Οσίου Ζωσιμά (εικ.13) και του Αγίου Χριστόφορου (εικ.14).

Εικόνα 13. Λεπτομέρεια της παράστασης του Οσίου Ζωσιμά (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 106)

Εικόνα 14. Λεπτομέρεια της παράστασης του Αγίου Χριστόφορου (Μοναχή Θέκλα, Παναγία, σελ. 117)

Το τέμπλο του μοναστηριού, πιθανότατα παλαιότερο της ανέγερσης της Μονής, φαίνεται να έχει συναρμολογηθεί από μεμονωμένα τμήματα⁵²⁶ και να επιπχρυσώθηκε, όπως μαρτυρεί επιγραφή⁵²⁷ “1782 Έπιτροπεύοντος Ανδρέα Βέρου⁵²⁸ // έφημερεύοντος Γεωργίου ιερέως Τιμοθέου ιερομονάχου⁵²⁹ διά έξόδου Κώσ(τ)α Κίσκα⁵³⁰”. Ορισμένες από τις πρωτότυπες εικόνες, μεταφέρθηκαν τη δεκαετία του 1960 στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου,⁵³¹ αλλά

⁵²⁶ ΣΤ. ΤΣΑΠΑΡΛΗΣ, Παραπλανητική ως προς τον χρόνο σκαλίσματος επιγραφή πάνω στο τέμπλο της ι. Μονής Παναγίας Μετσόβου, στο Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδών, Μέτσοβο 29-31 Αυγούστου (επιμ. Τρ. Παπαζήσης), Αθήνα 2000, 597-608.

⁵²⁷ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 41.

⁵²⁸ Απαντά συνολικά σε 8 έγγραφα του Κώδικα, ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 41.

⁵²⁹ Το όνομα δεν απαντά στον Κώδικα, ούτε στους καταλόγους του Σπανού, ΣΠΑΝΟΣ, Ονόματα Μετσοβιτών 18^{ου} αι.

⁵³⁰ Απαντά σε αρκετά έγγραφα μεταξύ των ετών 1760-1795, ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 41. Βλ. επίσης ΠΛΑΤΑΡΗΣ-ΤΖΙΜΑΣ, Κώδικας Διαθηκών Γ', 25.

⁵³¹ ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 41-43.

έως και σήμερα, το μοναστήρι στεγάζει πληθώρα φορητών εικόνων και εκκλησιαστικών λειτουργικών σκευών, καθώς και Ευαγγέλια.⁵³²

⁵³² ΜΟΝΑΧΗ ΘΕΚΛΑ, Παναγία, 49 και εξής.

Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΒΙΣΣΙΚΟΥ), ΚΑΛΩΤΑΣ (1787)⁵³³

Εικόνα 11. Εξωτερική άποψη της Μονής (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή Βισσικού ή Βισσοκού είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρίσκεται στο σημερινό χωριό Καλουτάς ή Καλωτάς (**εικ.1**).⁵³⁴ Το τοπωνύμιο Βισσικού, Βισσοκού ή Βισσοκό αφορά στο ύψωμα, στο οποίο είναι χτισμένο το μοναστήρι, ενώ σύμφωνα με την προφορική παράδοση, υπήρχε στη θέση αυτή χωριό.⁵³⁵ Αναφέρεται μάλιστα ότι το χωριό αυτό ερήμωσε, έπειτα από θανατηφόρα επιδημία.⁵³⁶ Ο Καλωτάς,⁵³⁷ αν και αρχικά ήταν ολιγάριθμος,

⁵³³ Όλες οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν στο παρόν κεφάλαιο έχουν αντληθεί από την ιστοσελίδα <https://izagori.gr/>. Σε διαφορετική περίπτωση η προέλευση αναγράφεται εντός παρενθέσεως.

⁵³⁴ Γενικά για τη Μονή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 376-380. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 147. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 62-71,

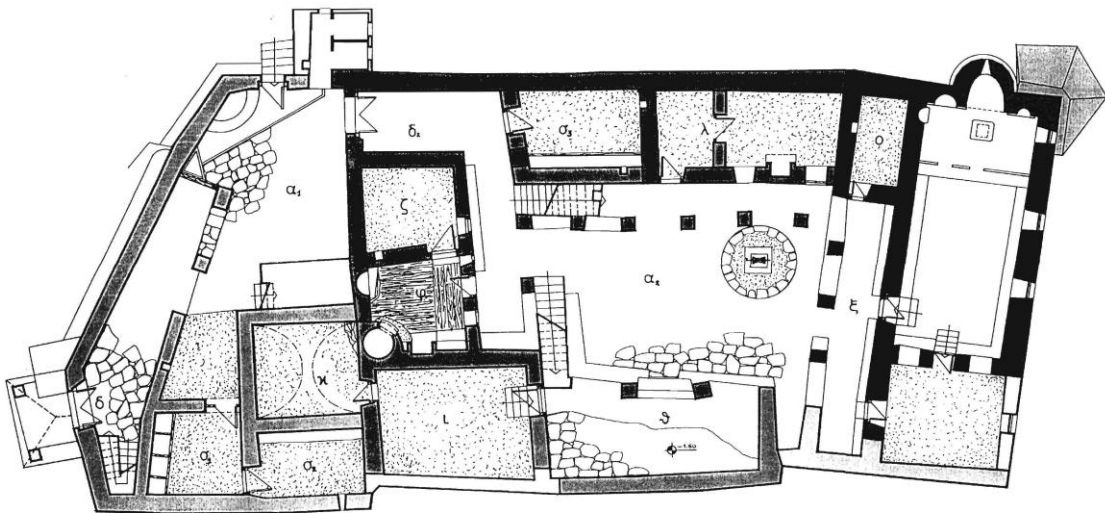
⁵³⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 466-467. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 63.

⁵³⁶ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 55.

⁵³⁷ Ο Λαμπρίδης αναφέρει μια οικογένεια με το επίθετο Καλωτά στα Ιωάννινα του 16^{ου} αι. υπονοώντας ότι θα μπορούσε τόσο αυτή, όσο και άλλες οικογένειες των οποίων το επίθετο είναι παράλληλα και τοπωνύμιο, να ήταν οι προύχοντες των οικισμών και έτσι να προέκυψαν και οι ονομασίες, ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 16. Σε άλλες πηγές αναφέρεται συγκεκριμένα ως «ιδρυτής» του οικισμού ο Μπουλούκμπασης

αναπτύχθηκε σημαντικά όταν επιδημία έπληξε, εκτός από το Βισσικό και τα χωριά Σκαμνιά και Νεοχώρι.⁵³⁸ Μετέπειτα, διάφορες επιδρομές οδηγούσαν ολοένα και περισσότερους κατοίκους από μικρότερους οικισμούς, να μετοικήσουν στον Καλωτά.⁵³⁹ Μάλιστα, μέρος των κατοίκων της μετοίκησε στο Γρεβενίτι, όπου και ίδρυσαν οικισμό με την ονομασία Κιουτσούκ Καλωτά.⁵⁴⁰

Πληροφορίες για την ίδρυση της Μονής παρέχονται από την κτιτορική επιγραφή του καθολικού. Σύμφωνα με αυτή, η Μονή ιδρύθηκε τον 12^ο αιώνα, από τον άρχοντα Μιχαήλ. Παλαιότερες μελέτες έχουν συνδέσει τον Μιχαήλ της επιγραφής με κάποιον ηγεμόνα στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων και της Ηπείρου,⁵⁴¹ ενώ έχει λανθασμένα συνδεθεί και με τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'.⁵⁴² Τον 18^ο αιώνα ανακαινίζεται, χρονολόγηση που συνάδει με τη χρονολόγηση του οικοδομήματος, ενώ διακοσμείται με τοιχογραφίες στις αρχές του 19^{ου} αι.⁵⁴³

Εικόνα 12. Κάτοψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 34).

Καλωτάς, γόνος εύπορης οικογένειας από τα Ιωάννινα, ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 142. Άλλες αναφορές σημειώνουν, ως ιδρυτή του οικισμού, έναν σπαχή Καλωτά, ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 376.

⁵³⁸ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 55.

⁵³⁹ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 142.

⁵⁴⁰ = Μικρός Καλωτάς. ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 142-143.

⁵⁴¹ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 376-378.

⁵⁴² ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 55.

⁵⁴³ Βλ. για αυτά αναλυτικά στην υποενότητα της επιγραφής.

Η Μονή έχει φρουριακό χαρακτήρα (εικ.2). Σήμερα σώζονται το καθολικό, κελιά, το αρχονταρίκι, διάφορα προσκτίσματα και βοηθητικοί χώροι.⁵⁴⁴ Συνολικά, το συγκρότημα είναι αποτέλεσμα διαδοχικών προσθηκών από την ανέγερση του έως και τον 19^ο αι.⁵⁴⁵

Το καθολικό (εικ.2) ανήκει στον τύπο του ξυλόστεγου δορμικού ναού, με ιερό βήμα, υπερυψωμένο νάρθηκα, προσαρτημένο οστεοφυλάκιο και χαγιάτι. Η είσοδος γίνεται από τη βόρεια πλευρά.⁵⁴⁶

Με Φ.Ε.Κ., στις 22 Μαΐου του 1931, η Μονή προσαρτήθηκε ως μετόχι της Μονής Βουτσάς.⁵⁴⁷

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Εικόνα 13. Η κτιτορική επιγραφή (<https://izagori.gr/>)

Η επιγραφή (εικ.3) αποτελείται από έξι στίχους μαύρου χρώματος σε υπόλευκο βάθος και περικλείεται από τρία πλαίσια, μαύρο, υπόλευκο και εξωτερικά κόκκινο. Συνδυάζει κεφαλαιογράμματα καθώς και μικρογράμματα γραφή και είναι ανορθόγραφη σε αρκετά σημεία. Έχει δημοσιευτεί⁵⁴⁸ και μεταγράφεται ως εξής:

⁵⁴⁴ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 65 κ. εξής.

⁵⁴⁵ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 71.

⁵⁴⁶ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 68.

⁵⁴⁷ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή 144, 147-148.

⁵⁴⁸ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 367. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 147. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 62.

Ἐκτίσθη τό παρόν μοναστήριον ὑπό τοῦ εὐγενεστάτου ἀρχῶντος κυρίου Μιχαήλ // τῆς αὐτῆς χώρας Βισοκό ἔτους 1114 αἰωνία τοῦ ἡ μνήμη ἔτι δέ καί ἀνακαινίσθη ἀ(π)ό τοῦ παν//οσιοτάτου Κωνσταντίνου καί ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἔτους 1787 αἰωνία τοῦ ἡ μνήμη κ(αί) ἐζωγραφίσθη // διά συνδρομῆς καί ἐπιμελείας Ἀνθιμου ἱερομονάχου τῆς αὐτῆς μον(ῆς) δι' ἐξόδων τῶν αὐταδέλφων // Θεοδώρου καί προσκυνητοῦ καί Χριστοδούλου ἐκ χῶρας Τζουτίλα ἔτους 1818 Μαΐου 3 αἰωνία τους ἡ μνήμη // διά χειρὸς Ἀναστασίου Αναγνώστου υἱοῦ Οἰκονόμου Καππεσοβίτου και υἱοῦ Γεωργίου τόν Τζεπελοβι(όν).

1-2: Ἐκτίσθη τό παρόν μοναστήριον ὑπό τοῦ εὐγενεστάτου ἀρχῶντος κυρίου Μιχαήλ // τῆς αὐτῆς χώρας Βισοκό ἔτους 1114 αἰωνία τοῦ ἡ μνήμη = Ο πρῶτος στίχος της επιγραφῆς μας ενημερώνει ὅτι ἡ ἀρχική ἰδρυση τοῦ μοναστηριοῦ ἔλαβε χώρα το ἔτος 1114. Ἀρχαιολογικά τεκμήρια δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὴν πρῶτη χρονολόγηση τῆς Μονῆς.⁵⁴⁹ Ἐχοντας ἤδη ἐπεξεργαστεῖ τὴν παρούσα μελέτη τῆς Μονῆς Βουτσάς⁵⁵⁰ καὶ ἔχοντας σχολιάσει τὴν ἀναγωγή τῶν μοναστηριῶν σὲ παλαιότερα ἔτη, ὥστε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀνέγερση τοὺς στοὺς Οθωμανούς, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ με τὴ Μονή Βισοκίου.⁵⁵¹ Ἐπιπροσθέτως, ἡ ἀναγωγή ἐνός μοναστηριοῦ στο βυζαντινὸ παρελθόν προσθέτει κύρος, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀποτελεῖ καὶ πόλο ἐλξης γιὰ τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς προσκυνητὲς μιᾶς Μονῆς.⁵⁵²

Ο Λαμπρίδης δημοσιεύει τὰ Ἀγαθοεργήματά του το 1870. Γιὰ τὴ Μονή Βισοκίου ἀναφέρει ὅτι ἀνεγέρθηκε πρὶν ἀπὸ 1000 χρόνια περίπου, δηλαδὴ το 870, τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ Γ' (842-867)⁵⁵³, προφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ ὄνομα

⁵⁴⁹ ΤΣΕΦΟΣ, Ἀρχιτεκτονική, 63, 71.

⁵⁵⁰ Γιὰ τὴ Μονή Βουτσάς καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. σελ. 33 καὶ ἐξῆς τῆς παρούσας ἐργασίας.

⁵⁵¹ Ἀναλυτικὰ γιὰ περαιτέρω περιπτώσεις στὴν Ἑπείρο, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀλβανία βλ. καὶ STAVRAKOS, *Molybvoskepastos*, 199 καὶ ἐξῆς.

⁵⁵² STAVRAKOS, *Molybvoskepastos*, 205.

⁵⁵³ Γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ' βλ. Η. ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, *Michael III: a misinterpreted emperor*, ἀδημ. διδακτορική διατριβή, Ἰωάννινα 2022.

Μιχαήλ της επιγραφής.⁵⁵⁴ Αργότερα, παραδίδει ορθά το έτος 1114 και το όνομα του ηγεμόνα Μιχαήλ, πιθανόν κάποιου τοπικού ηγεμόνα.⁵⁵⁵

Δεν αποκλείεται στη θέση της Μονής, να υπήρχε προγενέστερο οικοδόμημα και ο γραφέας της επιγραφής να αντέγραψε λάθος τη χρονολογία ή ακόμη και να παρήκμασε, λόγω των επιδρομών και της εγκατάλειψης του οικισμού Βισσικού, όπως είδαμε παραπάνω και να ανακαινίστηκε το 1787 εκ νέου.⁵⁵⁶

2-3: ἔτι δέ καί ἀνακαινίθη ἀ(π)ό τοῦ παν//οσιοτάτου Κωνσταντίνου καί ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἔτους 1787 αἰωνία τοῦ ἡ μνήμη = Αναγράφεται το 1787, ως έτος εκ νέου ανέγερσης, από τον ηγούμενο Κωνσταντίνο.⁵⁵⁷ Όπως ήδη αναφέρθηκε, όλα τα αρχαιολογικά δεδομένα έως τώρα, υποδεικνύουν ότι η Μονή χτίστηκε το έτος 1787 και το κτίσμα αυτό καθαυτό δεν προϋπήρχε του 18^{ου} αιώνα.

3-5: κ(αί) ἐζωγραφίστη // διά συνδρομῆς καί ἐπιμελείας Ἀνθιμου ἱερομονάχου τῆς αὐτῆς μον(ῆς) δι' ἐξόδων τῶν αὐταδέλφων // Θεοδώρου καί προσκυνητοῦ καί Χριστοδούλου ἐκ χῶρας Τζουτίλα ἔτους 1818 Μαΐου 3 αἰωνία τους ἡ μνήμη = Ο Θεόδωρος και ο Χριστόδουλος, μαζί με τον μοναχό Άνθιμο, διάδοχο του Κωνσταντίνου, παρείχαν στη Μονή τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους για τη διακόσμηση της.⁵⁵⁸ Το χωριό Τζουτίλας ή Τσονδήλας⁵⁵⁹ ή η Τζοντίλα⁵⁶⁰ είναι παλαιά ονομασία του Δικόρφου.⁵⁶¹

Δεν είναι σπάνιο η διακόσμηση του καθολικού ενός μοναστηριού να έπεται της ανέγερσης. Στη περίπτωση της Μονής Βισσικού, η διακόσμηση έλαβε χώρα περίπου 31 χρόνια αργότερα, το 1818, στις 3 Μαΐου.

⁵⁵⁴ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά Ι, 55.

⁵⁵⁵ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 24, 48.

⁵⁵⁶ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 63-64.

⁵⁵⁷ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 48. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 64.

⁵⁵⁸ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 48.

⁵⁵⁹ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 53-54.

⁵⁶⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 718.

⁵⁶¹ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 139-140.

6: διά χειρός Αναστασίου Αναγνώστου υιού Οικονόμου Καππεσοβίτου και υιού Γεωργίου τόν Τζεπελοβι(όν) = Ο ζωγράφος Αναστάσιος, αναγνώστης,⁵⁶² μας είναι ήδη γνωστός καλλιτέχνης από προηγούμενα ενυπόγραφα έργα του, όπως ο Άγιος Μηνάς, στο Δίκορφο Ζαγορίου το 1812.⁵⁶³ Είναι γιος του Γεωργίου, ο οποίος είναι οικονόμος,⁵⁶⁴ και εγγονός του Αναστασίου, που εκάρη μοναχός και μετονομάστηκε σε Αθανάσιος.⁵⁶⁵

Ο προβληματισμός όμως για τον καλλιτέχνη ή τους καλλιτέχνες είναι ανοιχτό. Όταν ο Κωνστάντιος δημοσίευσε τη διατριβή του, η Μονή Βισσικού δεν είχε εντοπιστεί ακόμη. Δημοσίευσε ωστόσο την επιγραφή της στο επίμετρο του συγγράμματός του. Συμπεραίνει ότι στην υπό εξέταση Μονή, ζωγράφοι ήταν ο Αναστάσιος αναγνώστης και κάποιος, του οποίου το όνομα δεν σώζεται, ο οποίος ήταν γιός ενός Γεωργίου από το Τσεπέλοβο.⁵⁶⁶

Στον αντίποδα, ο Μανόπουλος θεωρεί ότι οι ζωγράφοι είναι ο Αναστάσιος αναγνώστης και ο γιός του, Γεώργιος, ο οποίος εμφανίζεται εδώ για μία και μοναδική φορά.⁵⁶⁷ Η προσθήκη του δηλωτικού καταγωγής από το Τσεπέλοβο, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, προκύπτει από την υπόθεση ότι ο Αναστάσιος μετοίκησε κάποια στιγμή στο Τσεπέλοβο, από το Καπέσοβο, και θεωρούσε τον εαυτό του Τσεπελοβίτη. Παρά ταύτα, προσδιορίζει στην επιγραφή ότι κατάγεται από το Καπέσοβο, αναφερόμενος στον πατέρα του, για να διατηρήσει έτσι τη φήμη του οικογενειακού τους εργαστηρίου.⁵⁶⁸

⁵⁶² Το εκκλησιαστικό αξίωμα του αναγνώστη εντάσσεται στον κατώτερο κλήρο και η διακονία του σχετίζεται με την ανάγνωση κειμένων κατά τη θεία λειτουργία, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 42, υπ. 172.

⁵⁶³ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 47-48. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 310-312. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 303, αριθμός 32.

⁵⁶⁴ Σε μονές το αξίωμα του οικονόμου σχετίζεται με τη διαχείριση της περιουσίας τους και της ορθής διαφύλαξής τους. Σε ενοριακούς ναούς είναι αξίωμα εφημέριου, έγγαμου. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 43.

⁵⁶⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 49.

⁵⁶⁶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 147.

⁵⁶⁷ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 315.

⁵⁶⁸ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 310-311, 315. Η Κοντοπανάγου δεν αναφέρεται στο συγκεκριμένο ζήτημα (ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop).

Επιπροσθέτως, ως Τσεπελοβίτης φαίνεται να υπογράφει και στον ναό του Αγίου Γεωργίου, στον Μανασσή (1812), αλλά και στο ναό Αγίας Τριάδος, στο Καβαλάρι (1816).⁵⁶⁹

Η ικανότητα του ζωγράφου Αναστασίου καθώς και το ταλέντο του διαφαίνονται από το γεγονός ότι μπορεί και εργάζεται ταυτόχρονα σε δύο έργα, τα οποία βρίσκονται σε διαφορετικούς οικισμούς, με ελάχιστη χιλιομετρική απόσταση μεταξύ τους. Αποδεχόμενοι την ταύτιση του Μανόπουλου για τον Αναστάσιο, τότε είναι ο ίδιος, που υπογράφει στο Δίκωρφο, στις 28 Νοεμβρίου το 1812, ως Καπεσοβίτης και το ίδιο έτος, στις 12 Νοεμβρίου, στον Μανασσή ως Τσεπελοβίτης.⁵⁷⁰

Να σημειωθεί εδώ, ότι οι χορηγοί της διακόσμησης, Χριστόδουλος και Θεόδωρος, κατάγονται από το Δίκωρφο. Δεν αποκλείεται να είχαν γνώση της δουλειάς και των ικανοτήτων του Αναστασίου στον ναό Αγίου Μηνά έξι χρόνια νωρίτερα και για αυτόν τον λόγο να το κάλεσαν να ιστορήσει και τη Μονή Βισσικού.

ΚΤΙΤΟΡΙΚΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κτιτορικό πορτραίτο, το οποίο βρίσκεται στον νότιο τοίχο και απεικονίζονται δύο μορφές, μια γυναικεία και μια ανδρική (εικ.4). Φέρουν επιγραφές με τα ονόματά τους, **Αικατερίνα Χρίστου** και **Χρίστος Κώνστα[...]**.⁵⁷¹ Κάτω από το όνομα της ανδρικής μορφής διαβάζουμε *από χορ(ίον)* [...]. Δυστυχώς το υπόλοιπο έχει απολεπιστεί, αλλά πιθανότατα θα

Εικόνα 14. Το κτιτορικό πορτραίτο
(<https://izagori.gr/>)

⁵⁶⁹ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 303, αριθμοί 31 και 33.

⁵⁷⁰ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 311, υπ. 44.

⁵⁷¹ ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 68.

ανέφερε το χωριό καταγωγής των κοσμικών.

Η ιδιαιτερότητα του πορτρέτου αφορά στο γεγονός ότι δεν αναγράφονται τα ονόματα, τα οποία συναντάμε στην κτιτορική επιγραφή, αλλά αναφέρονται εδώ για μοναδική φορά μέσα στη Μονή. Ούτε συναντάμε κάποια άλλη μαρτυρία, η οποία μας πληροφορεί για το ποιοι είναι. Πρόκειται σίγουρα για χορηγούς, σύγχρονους της διακόσμησης του ναού.⁵⁷²

Ο Καμαρούλιας θεωρεί ότι είναι ο πατέρας Κωνστα(ντίνος) Χρίστου και η κόρη του, Αικατερίνα, ανακαινιστές της Μονής.⁵⁷³ Το ότι πρόκειται για σχέση πατέρα-κόρης, το εικάζει, κατά την άποψή μας, από την απόδοση των δύο μορφών. Η Αικατερίνη αποδίδεται σε νεαρή ηλικία, με χυτά μαλλιά και δετό φόρεμα, με σχέδια λουλουδιών και πέπλο δεμένο στα μαλλιά. Αντιθέτως, η ανδρική μορφή έχει αποδοθεί σε μεγάλη ηλικία, με χαρακτηριστική λευκή κόμη και γενειάδα.

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το καθολικό είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες του 1818, όπως μας παραδίδεται από την κτιτορική επιγραφή. Το τεταρτοσφαίριο της αψίδας κοσμεί η Θεοτόκος Πλατυτέρα των Ουρανών.⁵⁷⁴ Ο κυρίως ναός διακοσμείται με θέματα χριστολογικού κύκλου, καθώς επίσης και με σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη (εικ.5).⁵⁷⁵ Την κατώτερη ζώνη καταλαμβάνουν μορφές ολόσωμων αγίων,⁵⁷⁶ ενώ ο εξωτερικό τοίχος του νάρθηκα ιστορείται με την παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας (εικ.6).⁵⁷⁷

⁵⁷² ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 68.

⁵⁷³ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 378.

⁵⁷⁴ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, εικ. 409.

⁵⁷⁵ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, εικ. 411.

⁵⁷⁶ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, εικ. 414, 415.

⁵⁷⁷ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, εικ. 410, 412.

Εικόνα 15. Σκηνές
της Παλαιάς
Διαθήκης
(<https://izagori.gr/>)

Εικόνα 16. Αποψη του εξωτερικού τοίχου του νάρθηκα με την παράσταση της Δευτέρας
Παρουσίας (<https://izagori.gr/>)

Η ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ΜΑΚΡΙΝΟ (1792)

Εικόνα 17. Εξωτερική άποψη της Μονής (<https://izagori.gr/>)

Η Μονή του Μακρινού⁵⁷⁸ είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου⁵⁷⁹ και είναι το μοναδικό θρησκευτικό μνημείο του χωριού (**εικ.1**). Το Μακρίνο⁵⁸⁰ παλαιότερα ονομαζόταν Μακρίνη, καθώς σύμφωνα με την παράδοση η ονομασία προέκυψε από τη Μακρίνη, αδερφή του Μεγάλου Βασιλείου.⁵⁸¹ Ήταν ένας μικρός οικισμός, που αναπτύχθηκε λόγω μετοικήσεων από τις περιοχές Θεοδοσίου, Πετρίτσας και Κουκουρούντζου.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Γενικά για τη Μονή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 370-375. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 61, 65, 71, 128, 132, 159, 174, 176, 190, 198, 311. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 40-41. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά I, 85. Ο ΊΔΙΟΣ, Μελέτηματα, Ζαγοριακά, 49. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 302, αρ. 23. ΣΙΟΥΛΗΣ, Ευλόγλυπτος διάκοσμος, 101. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 55-61.

⁵⁷⁹ Λανθασμένα θεωρούταν ότι η Μονή είναι αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου, λόγω της εορτής στις 8 Σεπτεμβρίου, ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ Μοναστήρια, 370. ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 143-144, 145.

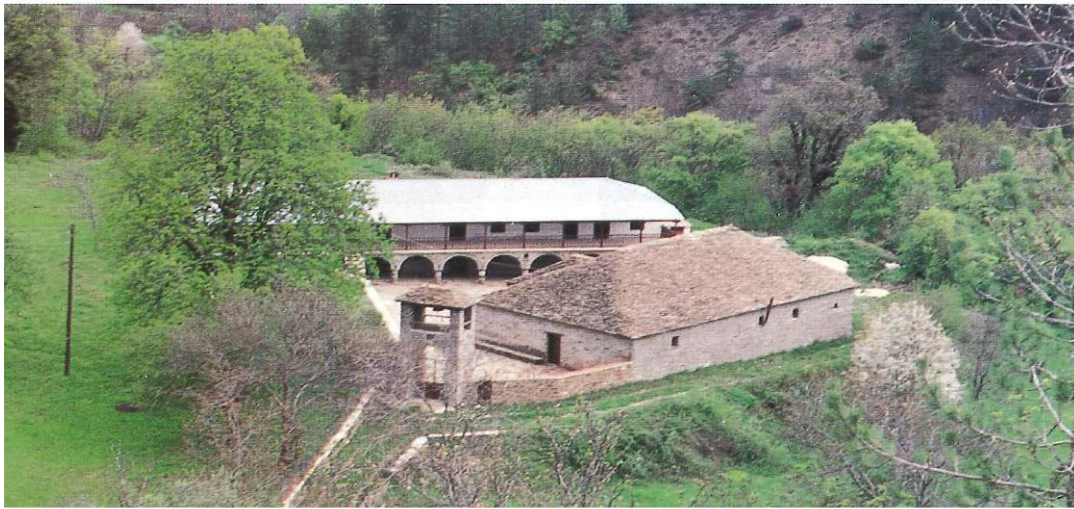
⁵⁸⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά I, 85. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 505.

⁵⁸¹ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 161.

⁵⁸² ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Αγαθοεργήματα, Ζαγοριακά I, 85. ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 161.

Η Μονή, μας παραδίδει ο Λαμπρίδης, ιδρύθηκε περί το 1700, από μια τυφλή γυναίκα, με καταγωγή από τους Νεγάδες,⁵⁸³ λόγω μιας θαυματουργής παρέμβασης της Θεοτόκου.⁵⁸⁴ Η συγκεκριμένη θεωρία δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με επιπλέον ιστορικά ή/και αρχαιολογικά δεδομένα.

Από το συγκρότημα σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό. Ορισμένα προσκτίσματα είναι νεώτερες κατασκευές(εικ.2).⁵⁸⁵ Το καθολικό ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, με υπερυψωμένο νάρθηκα και ιερό βήμα (εικ.3).

Εικόνα 18. Πανοραμική άποψη του μοναστηριακού συγκροτήματος (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ.391)

Παρά το ότι το Μακρίνο πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1943, η Μονή δεν υπέστη ζημιές.⁵⁸⁶ Σήμερα υπάγεται ως μετόχι της Μονής Βουτσάς με το Φ.Ε.Κ. 243 στις 16 Ιουλίου του 1930.⁵⁸⁷

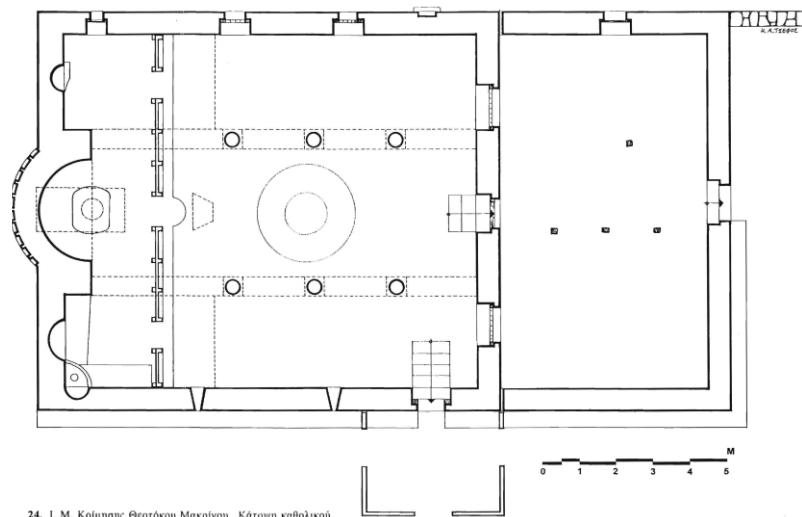
⁵⁸³ Για τους Νεγάδες βλ. ενδεικτικά ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 2-5. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τοπωνυμικό, 340-341.

⁵⁸⁴ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 49. Ο Μακρής γράφει ότι περνώντας από το Μακρίνο, η μητέρα με τη τυφλή κόρη, για να επισκεφθούν κάποιον γιατρό, διανυκτέρευσαν ένα βράδυ στο μοναστήρι – το οποίο προϋπήρχε;- και η κόρη αναφώνησε ξαφνικά ότι το καντήλι έσβησε, καθώς είχε θεραπευτεί, ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 162, υπ. 1. Βλ. και ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 370 και ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 55. Λανθασμένα ο Αραβαντινός γράφει για βυζαντινή Μονή στο Μακρίνο και μάλιστα αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου, ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Περιγραφή, Γ', 145.

⁵⁸⁵ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 375. ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 56.

⁵⁸⁶ ΜΑΚΡΗΣ, Ζαγοροχώρια, 162.

⁵⁸⁷ ΡΑΪΟΣ, Ιερά Μονή, 143-144.

Εικόνα 19. Κάτοψη του καθολικού (Τσέφος, Αρχιτεκτονική, σχέδιο 24).

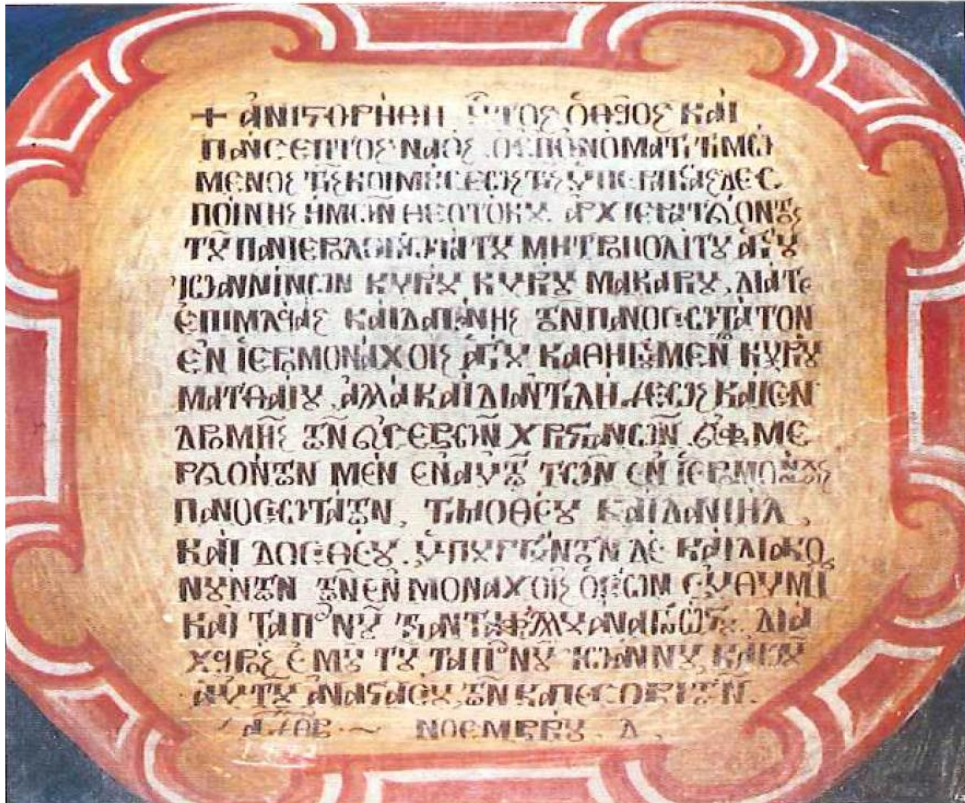
ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Στη Μονή σώζεται κτιτορική επιγραφή στον δυτικό τοίχο (εικ.4). Αποτελείται από 18 στίχους καφέ χρώματος, σε πορτοκαλί-καφέ βάθος, καφαλαιογράμματης γραφής με μερική μικρογράμματη. Εν αντιθέση με τις περισσότερες επιγραφές, που έχουμε μελετήσει έως τώρα, η επιγραφή του Μακρίνου αναπτύσσεται με βάση τον κάθετο άξονα, όχι οριζοντίως. Έχει τοποθετηθεί εντός πίνακα, με διακόσμηση τετραγώνων και ημικυκλίων κοκκινοπού χρώματος. Έχει δημοσιευτεί⁵⁸⁸ και μεταγράφεται ως εξής:

+ *Ανιστορήθη ὁ θεῖος ὁ οὗτος καί // πάνσεπτος ναός ὁ ἐπ' ὀνόματι τιμώ//μενος τῆς
Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Δεσ//ποινης ἡμῶν Θεοτόκου ἀρχιερατεύοντος // τοῦ
πανιερολογιοτάτου Μητροπολίτου Ἀγίου // Ἰωαννίνων κυρίου κυρίου Μακαρίου
διά τε // ἐπιμ(ε)λείας καί δαπάνης τόν πανοσιότατον // ἐν ἱερομονάχοις ἀγίου
καθηγουμένου κυρίου // Ματθαίου ἀλλά καί δι(ά) ἀντιλήψεως καί συν//νδρομῆς
τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ἐφημε//ρευόντων μέν ἐν αὐτῷ τῶν ἐν ἱερομονάχοις //*

⁵⁸⁸ Για την επιγραφή βλ. ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ, Μοναστήρια, 375. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 40-41, ΤΣΕΦΟΣ, Αρχιτεκτονική, 55.

πανοσιοτάτων Τιμοθέου καὶ Δανιήλ // καὶ Δοσιθέου ὑπουργούντων δε καὶ
διακο//νούντων τῶν ἐν μοναχοῖς ὁσίων Εὐθυμίου καὶ ταπεινοῦ Τριανταφύλλου
ἀναγνώστου διὰ // χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννο καὶ υἱοῦ // αὐτοῦ
Ἀναστασίου τῶν Καπεσοβιτῶν // ,αΨΘΒ Νοεμβρίου Δ.

Εικόνα 20. Η κτιτορική επιγραφή (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εκ. 404)

1-4: + Ἀνιστορήθη ὁ θεῖος ο οὔτος καὶ // πάνσεπτος ναός ὁ ἐπ'ὀνόματι τιμώ//μενος τῆς
Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Δεσ//ποινης ἡμῶν Θεοτόκου = Με το πρώτο στίχο της
επιγραφῆς λαμβάνουμε τις πληροφορίες για την αφιέρωσή της, καθώς και για το
γεγονός ὅτι ἡ Μονή τώρα ιστορεῖται.⁵⁸⁹ Ἐχουμε θίξει ἤδη το ζήτημα περὶ ιδρύσεως
τῆς Μονῆς το 1700. Αρχαιολογικά τεκμήρια καὶ ἄλλα δεδομένα δεν μποροῦν να
επιβεβαιώσουν αὐτὴν τὴν υπόθεση. Πιθανότατα ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ να ἔλαβε
χώρα λίγα χρόνια νωρίτερα, πάντως ὅτι πρὶν το 1780, ὁπότε χρονολογεῖται καὶ το
τέμπλο του.⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ Παρόμοια περίπτωση ἀποτελεῖ ὁ ναός Ἀγίου Γεωργίου στα Κούρεντα, ὁ ὁποῖος ἀνεγέρθη το 1774 καὶ ἡ ἱστορήση ἔλαβε χώρα τρία ἔπειτα, το 1773. Εἶναι ἐπίσης ἔργο Καπεσοβιτῶν ζωγράφων. Βλ. ἐνδεικτικά ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Ἅγιος Γεώργιος.

⁵⁹⁰ ΣΙΟΥΛΗΣ, Εὐλόγλυπτος διάκοσμος, 101.

Η πρώτη φράση για τη διακόσμηση είναι σχεδόν στερεοτυπική, τόσο γενικότερα στο πλαίσιο της μεταβυζαντινής επιγραφικής, όσο και ειδικότερα για τους Καπεσοβίτες ζωγράφους.⁵⁹¹

4-6: ἀρχιερατεύοντος // τοῦ πανιερολογιοτάτου Μητροπολίτου Αγίου // Ἰωαννίνων κυρίου κυρίου Μακαρίου = Εδώ ο ζωγράφος έχει συμπτύξει τις λέξεις πανίερος και λόγιος στη λέξη πανιερολογιότατος.⁵⁹² Ο Μακάριος ήταν μητροπολίτης των Ἰωαννίνων από το 1780 έως το 1799.⁵⁹³

6-9: διά τε // ἐπιμ(ε)λείας καί δαπάνης τόν πανοσιότατον // ἐν ἱερομονάχοις αγίου καθηγουμένου κυρίου // Ματθαίου = Κύριος κτίτορας της ιστόρησης του καθολικού είναι ο ηγούμενος της, Ματθαίος. Προφανώς, εκτός από το μεγαλύτερο ποσό, είχε και τη συνολική επιμέλεια του έργου διακόσμησης.

9-15: ἀλλά καί δι(ά) ἀντιλήψεως καί συν//νδρομῆς τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ἐφημε//ρευνόντων μὲν ἐν αὐτῷ τῶν ἐν ἱερομονάχοις // πανοσιοτάτων Τιμοθέου καί Δανιήλ // καί Δοσιθέου ὑπουργούντων δε καί διακο//νούντων τῶν ἐν μοναχοῖς δόσιων Εὐθυμί//ου καί ταπεινοῦ Τριανταφύλλου ἀναγνώστου = στη Μονή, εκτός από τον ηγούμενο Ματθαίο, υπηρετούν επίσης Δανιήλ, Δοσίθεος, Ευθύμιος και Τριαντάφυλλος αναγνώστης.⁵⁹⁴ Επομένως, η ιστόρηση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική χορηγία όλων όσων διαβιούσαν στην υπό εξέταση Μονή.⁵⁹⁵

Η φράση ὑπουργούντων δε καί διακο//νούντων αντικατοπτρίζει το θεολογικό υπόβαθρο τόσο των κτιτόρων, όσο και των ίδιων των ζωγράφων.⁵⁹⁶ Ήδη προς τα

⁵⁹¹ Βλ. ενδεικτικά Ναό Ταξιαρχών, Κάτω Σούδενα (1749), Μονή Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, Λυκοτριχί (1759), Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, Καπέσοβο (1761), Άγιος Χαράλαμπος, Πέραμα (1769), Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Χρυσοβίτσα (1781). Βλ. αντίστοιχα ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 28, 31, 33-34, 36, 39-40.

⁵⁹² ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 40-41.

⁵⁹³ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Εκκλησία, 39-40. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 70.

⁵⁹⁴ Για το ρόλο του αναγνώστη βλ. σελ. 144 και υπ. 561 της παρούσας εργασίας.

⁵⁹⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 41.

⁵⁹⁶ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 309.

τέλη του 18^{ου} αι. οι Καπεσοβίτες αποκτούν ολοένα και λογιότερο ύψος στις επιγραφές των έργων τους.⁵⁹⁷ Η συγκεκριμένη φράση απαντά μοναδικά εδώ.⁵⁹⁸

Οι ίδιοι ζωγράφοι διακοσμούν τρία χρόνια αργότερα τον ναό Αγίου Γεωργίου στους Νεγάδες.⁵⁹⁹ Στην επιγραφή αυτού του ναού απαντά μια ακόμη μοναδική φράση, που σχετίζεται με τον συνολικό εξοπλισμό της Μονής, με απαραίτητα λειτουργικά σκεύη.⁶⁰⁰

15-17: διά // χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννο καί υἱοῦ // αὐτοῦ Ἀναστασίου τῶν Καπεσοβιτῶν = Ζωγράφοι της Μονής Μακρίνου είναι ο Ιωάννης, υιός του μοναχού Αθανασίου, επίσης ζωγράφος, καθώς και ο υιός του Ιωάννη, Αναστάσιος.⁶⁰¹

Ο μοναχός Αθανάσιος είναι ο κατά κόσμον Αναστάσιος, γενάρχης της οικογένειας και “δάσκαλος” της ζωγραφικής στους μετέπειτα καλλιτέχνες.⁶⁰² Είχε δύο γιούς, τον Ιωάννη και τον Γεώργιο.⁶⁰³ Ο Ιωάννης εδώ υπογράφει πρώτη φορά μόνος του, χωρίς την παρουσία του πατέρα του.⁶⁰⁴ Τον συνοδεύει ωστόσο ο γιός του. Ο Κωνσταντίνος σχολιάζει το γεγονός ότι ο Ιωάννης δεν έχει ονομάσει το παιδί του Αθανάσιο, αλλά Αναστάσιο.⁶⁰⁵ Το παράδοξο προκύπτει λόγω του ότι ο Κωνσταντίνος δεν έχει κάνει την ταύτιση του Αναστασίου με τον μοναχό Αθανάσιο. Ακόμη και έτσι, δεν θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε το γεγονός ότι ο Ιωάννης έδωσε στον γιό του το όνομα του πατέρα του, ως είθισται, πριν λάβει το μοναχικό σχήμα και μετονομαστεί.

⁵⁹⁷ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Καπεσοβίτες, 234.

⁵⁹⁸ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Άγιος Γεώργιος, 78. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 41.

⁵⁹⁹ Για τον ναό βλ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop.

⁶⁰⁰ Κ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Κατὰ πάντα ἀπηρτίσθη: Some Comments on the ἀπάρτισις in Donor Inscriptions, στο Inscriptions in the byzantine and post-byzantine history and history of art. Proceedings of the international symposium “Inscriptions: their contribution to the byzantine and post-Byzantine history and history of art (Ioannina, June 26-27 August 2015)” (επιμ. Ch. Stavrakos), Wiesbaden 2016, 177-192.

⁶⁰¹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 41. Διεξοδικά και αναλυτικά για τους δύο ζωγράφους βλ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 300-309, 312-313,

⁶⁰² Έχουμε ήδη αναφερθεί διεξοδικά στον Αναστάσιο/Αθανάσιο. Βλ. σελ. 144 της παρούσας εργασίας.

⁶⁰³ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 302-303.

⁶⁰⁴ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 41.

⁶⁰⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 41.

Μαζί, πατέρας και γιός, υπογράφουν συνολικά, εκτός της υπό εξέτασης Μονής, τον Άγιο Νικόλαο Καπεσόβου (1793), τον Άγιο Γεώργιο Νεγάδων (1795), τον νάρθηκα της Μονής Προφήτη Ηλία Ζίτσας (1797) και τέλος την Κοίμηση Θεοτόκου Αρίστης (1806).⁶⁰⁶

Ο Ιωάννης, από τον Μανόπουλο, ταυτίζεται με τον Ιωάννη Μπόγα, τον οποίο αποκαλεί έτσι ο γιός του Αναστάσιος.⁶⁰⁷ Το μπόγας είναι υποκοριστικό και προκύπτει από τη μπογιά. Αποκαλούνταν έτσι οι Καπεσοβίτες λόγω της μακράς τους παράδοσης στην αγιογράφηση ναών.⁶⁰⁸ Με τον ίδιο συλλογισμό ταυτίζει και τον Αναστάσιο Μπόγα με τον υπό εξέταση Αναστάσιο.⁶⁰⁹

Το επίθετο ταπεινός συναντάται και σε άλλες επιγραφές. Μπορεί να χρησιμοποιείται ακόμη και η λέξη ευτελής. Ακολουθείται το πρότυπο, που έχει ήδη καθιερωθεί στα βυζαντινά χρόνια, αλλά παράλληλα σχετίζεται με τις αισθητικές απαιτήσεις της πελατείας των κτιτόρων.⁶¹⁰

18: ,αΨΘΒ Νοεμβρίου Δ = Τελευταία αναγράφεται η ημερομηνία αποπεράτωσης των εργασιών, στις 4 Νοεμβρίου του 1792. Αν και ο Νοέμβριος ήταν ένας μήνας, κατά τη διάρκεια του οποίου εργάζονταν ακόμη οι ζωγράφοι, παρά τον χειμώνα, για τα δεδομένα των Καπεσοβιτών δεν μας εντυπωσιάζει. Ήταν μια κλειστή ομάδα ζωγράφων, που δούλεψε όλο το χρόνο, εκτελώντας όχι μόνο επιτοίχια έργα, αλλά και φορητά και δεν μπορεί να συγκριθεί με άλλους ζωγράφους, εργαζόμενους περιστασιακά άνοιξη και καλοκαίρι.⁶¹¹

ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Το καθολικό είναι κατάγραφο και ακολουθεί ένα τυπικό σχήμα διακόσμησης, όπως συμβαίνει και στον Άγιο Γεώργιο Νεγάδων. Το ιερό κοσμεύεται πλούσια. Η

⁶⁰⁶ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 312-313.

⁶⁰⁷ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 312-314.

⁶⁰⁸ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 314.

⁶⁰⁹ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επανεξέταση, 313-314.

⁶¹⁰ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Άγιος Γεώργιος, 75-76.

⁶¹¹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Καπεσοβίτες, 234.

αψίδα φέρει παράσταση του Χριστού η Άμπελος, με την Αγία Τριάδα στο άνω μέρος και συλλειτουργούντες ιεράρχες στο κάτω. Ορισμένες μορφές αγίων, παραστάσεις Εωθινών, το Όραμα του Πέτρου (εικ.5) και δύο σκηνές του Ιωσήφ του Ιακώβ στην Αίγυπτο συμπληρώνουν το πρόγραμμα του βήματος.⁶¹²

Τον δυτικό τοίχο κοσμούν η Κοίμηση της Θεοτόκου, τα Εισόδια, εννιά δυσδιάκριτες σκηνές Ακαθίστου Ύμνου και στην κατώτερη ζώνη ολόσωμες μορφές αγίων. Η βορινή και νότια κιονοστοιχία φέρουν παραστάσεις χριστολογικού κύκλου, σκηνές από βίους αγίων, παλαιοδιαθηκικές σκηνές. Τα εσωράχια των τόξων καλύπτουν εξολοκλήρου σκηνές της Παλιάς Διαθήκης και η κατώτερη ζώνη διατρέχεται με ολόσωμους αγίους και αγίες (εικ.6).⁶¹³

Εικόνα 21. Το Όραμα του Πέτρου Αλεξάνδρειας (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 400).

Συναντώνται για μοναδική φορά δύο σκηνές του Βίου του Ιωσήφ, από την Αίγυπτο, άγνωστες στα εικονογραφικά προγράμματα ναών της Ηπείρου κατά τον 16 και 17^ο αι. Πρόκειται για την απόρριψη του Ιωσήφ προς τη γυναίκα του Πετεφρή, όταν του ζήτησε να πλαγιάσει μαζί της και εκείνος την απέρριψε. Εκείνη, νιώθοντας θιγμένη, τον κατηγόρησε άδικα για απόπειρα βιασμού. Ο Η δεύτερη σκηνή απεικονίζει τον Ιωσήφ εντός της φυλακής, καθώς ο Πετεφρής δεν τον πίστεψε, βασίστηκε στα λόγια της συζύγου του και τον φυλάκισε.⁶¹⁴

⁶¹² ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 107-108.

⁶¹³ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 107.

⁶¹⁴ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 108-109. Για τα γεγονότα του Ιωσήφ βλ. Γένεσις 39.

Οι σκηνές εντάσσονται σε πλαίσιο και δεν είναι σε συνεχή διήγηση.⁶¹⁵ Αναπτύσσονται με τα κεντρικά πρόσωπα στο κέντρο της σύνθεσης και τα δευτερεύοντα στοιχεία τους περιβάλλουν.⁶¹⁶ Το βάθος δεν φαίνεται να αποτελεί βασική επιδίωξη των ζωγράφων, ούτε σχηματίζουν πολύπλοκα αρχιτεκτονήματα ή φυτικούς διακόσμους.⁶¹⁷ Οι μορφές (εικ.6) είναι στιβαρές, καλοσχηματισμένες, με επιμήκη σώματα και σωστά αναλογικά πρόσωπα και ρέουσα πτυχολογία στα ενδύματα.⁶¹⁸

Το μεστό εικονογραφικό πρόγραμμα αντικατοπτρίζει το καλλιτεχνικό υπόβαθρο των καλλιτεχνών, αλλά και τις πολυεπίπεδες επιλογές των κτιτόρων, των οποίων η κληρική ιδιότητα σχετίζεται άμεσα με τη διακόσμηση.⁶¹⁹

Σύγχρονα της τοιχογράφησης του καθολικού είναι επίσης το τέμπλο, ο άμβωνας και οι δεσποτικές εικόνες, οι οποίες έχουν φιλοτεχνηθεί επίσης από τον Ιωάννη, σύμφωνα με την υπογραφή του.⁶²⁰ Το τέμπλο φέρει πλουσιότατη διακόσμηση και αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα δείγματα ξυλογλυπτικής στην Ήπειρο του 18^{ου} αι.⁶²¹

Εικόνα 22. Οι Άγιοι Θεόδωρος Στρατηλάτης, Μηνάς ο Αιγύπτιος, Βίκτωρ και Ευστάθιος (Καμαρούλιας, Μοναστήρια, εικ. 396).

⁶¹⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 127.

⁶¹⁶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 126.

⁶¹⁷ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 128-129.

⁶¹⁸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 131, 133.

⁶¹⁹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση, 40.

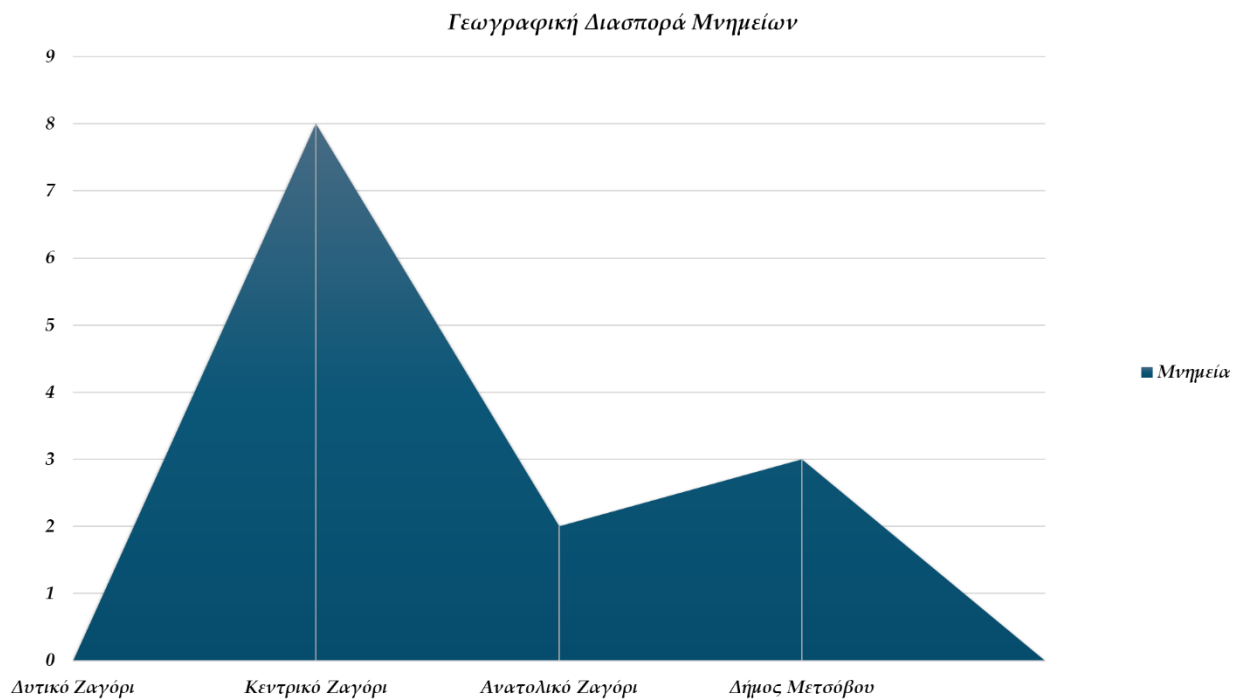
⁶²⁰ Βλ. για αυτό ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 95.

⁶²¹ ΣΙΟΥΛΗΣ, Ξυλόγλυπτος διάκοσμος, 100-101.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Κατόπιν της συνοπτικής παρουσίασης της Μονής Βουτσάς και των δώδεκα μετοχίων της, μπορούμε να προχωρήσουμε στις εξής συμπερασματικές παρατηρήσεις.

Συνολικά από τα δεκατρία μνημεία, τα οποία εξετάσαμε, η Μονή Βουτσάς και ένα ακόμη μετόχι, η Κοίμηση Θεοτόκου στο Μακρίνο βρίσκονται στο **ανατολικό Ζαγόρι**. Οκτώ μετόχια στο **κεντρικό** και μόλις τρία μνημεία στον **δήμο Μετσόβου**. Κανέναν μετόχι δεν απαντά στο **δυτικό** τμήμα του Ζαγορίου (**Πίνακας 1, 2**).

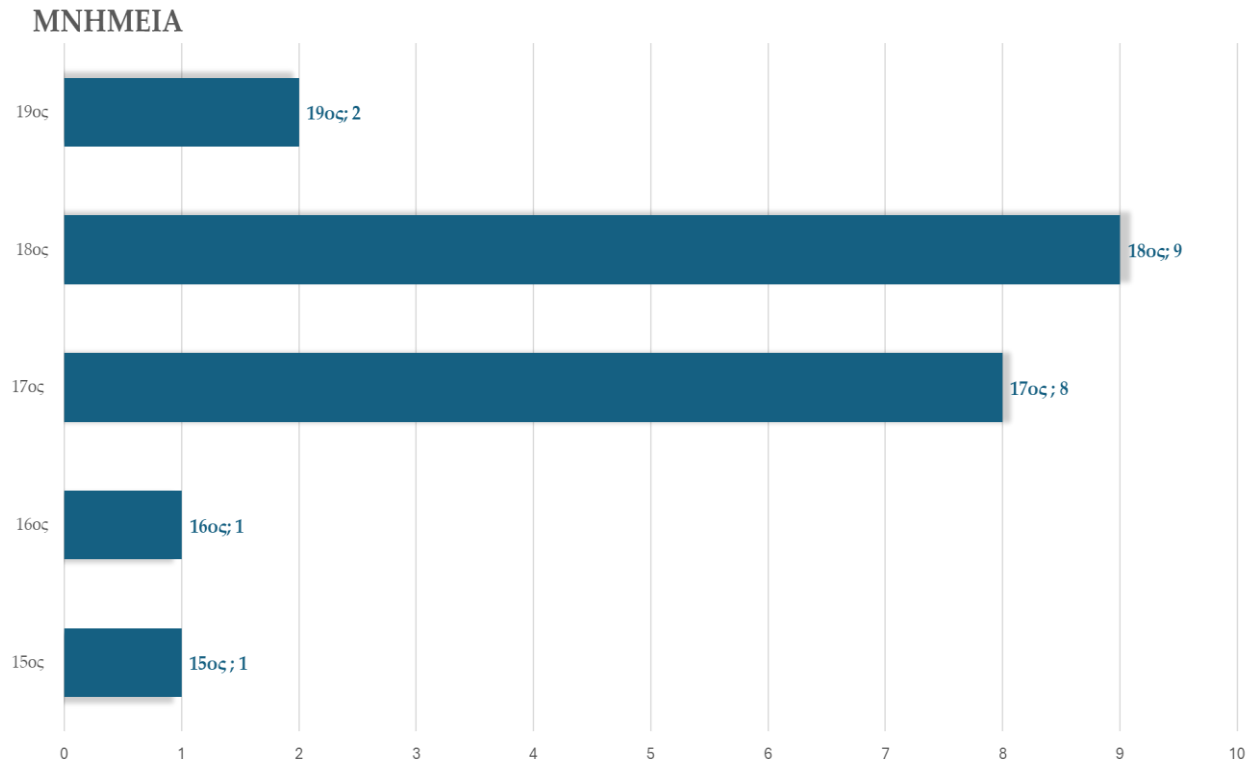
Πίνακας 1.

Προχωρώντας στη χρονική κατάταξη των μνημείων (**Πίνακας 3**), έγινε ήδη λόγος ότι αυτά παρουσιάστηκαν σύμφωνα με τις σωζόμενες **επιγραφές ή επιγραφικές μαρτυρίες** (**Πίνακας 4**). Σε δύο περιπτώσεις, στη Μονή Αγίου Νικολάου Φραγκάδων και στη Μονή Δοβρινόβου Ηλιοχωρίου, δεν έχουν σωθεί αρχαιολογικά ή επιγραφικά τεκμήρια, που να μας οδηγούν σε ασφαλή χρονολόγηση. Σε αυτά τα μνημεία, η χρονολόγηση βασίστηκε ως επί το πλείστον στη συγκριτική εξέταση των μαρτυριών της υπάρχουσας βιβλιογραφίας.

Η Μονή Βουτσάς Γρεβεντίου (1680) και τα μετόχια της

ΜΝΗΜΕΙΟ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΜΟΝΗ ΒΟΥΤΣΑΣ	ΓΡΕΒΕΝΤΙ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΜΟΝΟΔΕΔΝΙ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ	ΒΙΤΣΑ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΣΑΚΜΝΕΛΙ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ	ΒΡΥΣΟΧΩΡΙ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΣΚΑΜΝΕΛΙ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΔΟΒΡΙΝΟΒΟΥ)	ΗΛΙΟΧΩΡΙ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΜΕΤΣΟΒΟ	Δ.Ε. ΜΕΤΣΟΒΟΥ
ΜΟΝΗ ΖΩΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ	ΑΝΘΟΧΩΡΙ	Δ.Ε. ΜΕΤΣΟΒΟΥ
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ	ΜΕΤΣΟΒΟ	Δ.Ε. ΜΕΤΣΟΒΟΥ
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΒΙΣΣΙΚΟΥ)	ΚΑΛΩΤΑΣ	ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ	ΜΑΚΡΙΝΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ

Πίνακας 2.

Πίνακας 3.

Από τα υπόλοιπα έντεκα μνημεία, μόλις τα οκτώ φέρουν **κτιτορική επιγραφή**.⁶²² Πρόκειται για τη Μονή Βουτσάς, τη Μονή Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου, τη Μονή Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου, η Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου, η Μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου, η Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου, η Μονή Βισσικού Καλωτά και η Μονή Κοιμήσεως Μακρίνου.⁶²³

Η **κτιτορική επιγραφή** αποτελεί την ταυτότητα ενός μνημείου, η οποία μας πληροφορεί για το έτος ανέγερσης, τον ή και τους κτίτορες, μας δίνει πληροφορίες για τον ή τους ζωγράφους, ονοματίζει σύγχρονα σημαντικά πολιτικά ή και εκκλησιαστικά πρόσωπα. Για τη μεταβυζαντινή Ήπειρο ήταν σχεδόν κανόνας η ύπαρξη επιγραφής, η οποία ακολουθούσε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο λέξεων, φράσεων, αλλά και ένα εικονογραφικό μοτίβο, καθώς συνήθως οι επιγραφές περικλείονται σε πλαίσιο. Η θέση της επιγραφής σε καίρια για τον ναό ή το μοναστήρι θέση αναδεικνύει τη σπουδαιότητά της. Οι επιγραφές τοποθετούνται συνήθως στις εισόδους των καθολικών, για να είναι εύκολα αντιληπτές από τους πιστούς και τους επισκέπτες.

Τα υπόλοιπα μνημεία φέρουν **επιγραφικές μαρτυρίες ή τεκμήρια** με τη μορφή χαραγμάτων στους εξωτερικούς τοίχους του ναού, όπως επί παραδείγματι η Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσας ή η Αγία Τριάδα Βρυσχωρίου. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα τεκμήρια λήφθηκαν υπόψιν και εξετάστηκε κατά πόσο συνάδουν με τις μαρτυρίες της βιβλιογραφίας ή όχι. Για παράδειγμα, μολονότι οι ο Άγιος Νικόλαος Σκαμνελίου τοποθετείται χρονικά περί το 1683, υπάρχει επιδαπέδια εγχάρακτη επιγραφή του 1731 με τον χορηγό Ευστάθιο. Πρόκειται δηλαδή για μεταγενέστερη ανακαίνιση ή χορηγία στο μοναστήρι.

Τα μοναστήρια και οι ναοί της Ηπείρου κατά τη μεταβυζαντινή εποχή ήταν μάρτυρες της σύγχρονης ζωής των πιστών. Συχνά, η απουσία κτιτορικής επιγραφής δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε ποτέ.⁶²⁴ Σε αρκετές περιπτώσεις οι

⁶²² Βλ. και σελ. 161, το κεφάλαιο με τις συγκεντρωμένες κτιτορικές επιγραφές των μνημείων της εργασίας.

⁶²³ Να σημειωθεί ότι η κτιτορική επιγραφή του Αγίου Νικολάου στο Σκαμνέλι είναι σήμερα πλήρως κατεστραμμένη και δεν έχει ληφθεί υπόψιν.

⁶²⁴ STAVRAKOS, The profile of donors, 41-42.

επιγραφές επικαλύπτονται σε κάποια ανακαίνιση ή ανακατασκευή, ή χάνονται σε κάποια καταστροφή, προκαλούμενη από φυσικά ή ανθρώπινα αίτια.⁶²⁵

Οι επιγραφικές μαρτυρίες

Χωρίς επιγραφικές μαρτυρίες

2

Επιγραφικά τεκμήρια

11

Κτιτορική επιγραφή

8

1 3 5 7 9 11 13

Πίνακας 4.

Συμπερασματικά και σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα (**Πίνακας 3**), μόλις ένα μνημείο (Αγία Παρασκευή Μονοδενδρίου) χρονολογείται στον **15^ο αι.** και μόλις ένα μνημείο (Άγιος Νικόλαος Φραγκάδων) έχει αναφορά στον **16^ο αι.**⁶²⁶ Οκτώ μνημεία χρονολογούνται τον **17^ο αι.**: Μονή Βουτσάς Γρεβενιτίου (1680), μια φάση της Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου (1689), η Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσας (1632), η Μονή Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου (1662), η Μονή Αγίας Τριάδας Βρυσχωρίου (1667), η Μονή Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου (1683) και τέλος οι μονές Αγίου Νικολάου Φραγκάδων και Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ηλιοχωρίου, οι οποίες χρονολογούνται κατά προσέγγιση στον 17^ο αι.

Ο 15^{ος} και ο 16^{ος} αι. αποτελούν μεταβατικές περιόδους για τη τέχνη στην Ήπειρο, αλλά και εν γένει στον ελλαδικό χώρο. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, η

⁶²⁵ Βλ. για παράδειγμα την κατεστραμμένη σήμερα κτιτορική επιγραφή του Αγίου Νικολάου στο Σκαμνέλι ή την αποτοιχισμένη κτιτορική επιγραφή της πρώτης φάσης του Αγίου Νικολάου Μετσόβου.

⁶²⁶ Η αναφορά του Λαμπρίδη για τον Άγιο Νικόλαο Φραγκάδων αφορά το έτος 1578 (ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά Ι, 50). Η πληροφορία δεν επιβεβαιώνεται, ενώ άλλη μελετητές δέχονται τα μέσα 17^{ου} αιώνα, περί το 1660.

Οθωμανική ή Βενετική επικυριαρχία αλλάζουν τα δεδομένα στη τέχνη, η οποία ακολουθεί τη βυζαντινή παράδοση, αλλά πλέον δέχεται επιρροές από τη Δύση, τις οποίες ενσωματώνει πολύ πιο εύκολα.⁶²⁷ Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα του 16^{ου} αι. είναι παράλληλα αποτέλεσμα των συνεχών μετακινήσεων, από μικρούς σε μεγαλύτερους οικισμούς.⁶²⁸

Τα περισσότερα μνημεία τοποθετούνται τον **18^ο αι.** Πρόκειται για τη Μονή Αγίου Νικολάου Μετσόβου (1702), τη Μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου (1707), τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου (1754), τη Μονή Βισσικού Καλωτά (1787) και τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μακρίνου (1792). Εκτός αυτών, αναφορές **18^{ου} αι.** συναντάμε και στις εξής μονές: στις επιγραφές του 1717 και 1743 της Μονής Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου, σε δύο επιγραφές του 1726 και 1773 της Μονής Αγίας Τριάδας Βρυσχωρίου, στην επιδαπέδια επιγραφή του Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου (1731) και στη Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσας (1792).

Ο 18^{ος} αι. αποτελεί έναν αιώνα ακμής για την Ήπειρο.⁶²⁹ Η ύπαρξη νέων μοναστηριών και ναών μαρτυρεί αυτήν την οικονομική άνθηση, που ακολούθησε η συνένωση πολλών οικισμών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ζαγορίου με το Βιλαέτι⁶³⁰ ή η ίδρυση της Πατριαρχικής Εξαρχίας στο Μέτσοβο στα μέσα του προηγούμενου αιώνα (1659)⁶³¹ και συνεπάγεται την αύξηση του πληθυσμού.⁶³² Η μετανάστευση πολλών Ηπειρωτών στα Βαλκάνια και ειδικά τη Βλαχία και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική ευμάρεια της τοπικής κοινωνίας, αφού ενσωμάτωνε μέρος του κεφαλαίου, που αποκτούσαν εκεί.⁶³³ Οι χορηγίες, οι δωρεές και τα κληροδοτήματα ήταν σύνηθες φαινόμενο, κυρίως σε μονές και εκκλησίες, σχολεία και έργα δημοσίου. Είναι αρκετές

⁶²⁷ Α. ΣΕΜΟΓΛΟΥ, Ο καλλιτεχνικός δυϊσμός στην εντοίχια εκκλησιαστική ζωγραφική του 16ου αιώνα στην Ελλάδα. Συμβολή στη μελέτη του γραπτού κοσμήματος, ΔΧΑΕ 22 (2001), 287-296.

⁶²⁸ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Ζωγραφική, 18-19.

⁶²⁹ STAVRAKOS, The profile of donors, 43.

⁶³⁰ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Μελετήματα, Ζαγοριακά, 43.

⁶³¹ ΤΡΙΤΟΣ, Πατριαρχική Εξαρχία, 41.

⁶³² ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Μηχανισμοί, 189-226.

⁶³³ STAVRAKOS, The profile of donors, 47.

περιπτώσεις στο Ζαγόρι, όπου κτίτορες εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ήταν άνθρωποι, που είχαν μεταναστεύσει.⁶³⁴

Στον **19^ο αι.** έχουμε δύο αναφορές, πρόκειται για την κτιτορική επιγραφή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής το 1844, καθώς και για την επιγραφή της Μονής Βισσικού Καλωτά, στην οποία γίνεται λόγος για ανακαίνιση της Μονής το 1787, ενώ η ιστόρηση της έλαβε χώρα το 1818.

Σχεδόν όλα τα καθολικά διασώζουν **διάκοσμο (Πίνακας 5)**. Μόνο οι μονές Αγίας Τριάδας Βρυσχωρίου, Αγίου Νικολάου Φραγκάδων και Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ηλιοχωρίου δεν φέρουν διακόσμηση.

Υπαρξη **ζωγράφου με υπογραφή** έχουν πέντε μνημεία: πρόκειται για τον ζωγράφο μοναχό **Αθανάσιο** της Μονής Βουτσάς, με τους βοηθούς του Νικόδημο, Ανανία και Δανιήλ το 1680. Στον νάρθηκα της Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου υπογράφει ο Καπεσοβίτης **Αναστάσιος** το 1743. Το καθολικό της Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου υπογράφει ο **Ευστάθιος** το 1702. Οι **Αναστάσιος αναγνώστης και ο Γεώργιος** υπογράφουν το 1787 τη Μονή Βισσικού Καλωτά και τέλος το 1792 στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μακρίνου υπογράφουν οι Αναστάσιος αναγνώστης και ο γιός του, Ιωάννης.

Άγνωστοι είναι οι **ζωγράφοι** των μονών Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου (πρώτη φάση του 1414), η πρώτη φάση του καθολικού της Μονής Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου, η Μονή Αγίου Νικολάου στο ίδιο χωριό και Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου.

Τέσσερα μνημεία, η μέχρι τώρα έρευνα **αποδίδει στους εξής ζωγράφους:** τη φάση του 1689 (νότιος τοίχος) της Μονής Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου στον **Ιωάννη**, τη Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσας στον **Λινοτοπίτη Κωνσταντίνο**. Ορισμένες παραστάσεις της Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου αποδίδονται στους Μετσοβίτες **Δημήτριο ή Στέργιο Παπαγιάννη**. Στον τελευταίο αποδίδεται και η Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου.

⁶³⁴ Βλ. ενδεικτικά ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop, 4-5.

Το θέμα της υπογραφής των ζωγράφων στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έργα έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα έως τώρα.⁶³⁵ Είναι γεγονός ότι οι ζωγράφοι στο Βυζάντιο δεν υπέγραφαν σχεδόν ποτέ, ή τουλάχιστον όχι με τη συχνότητα που υπογράφουν οι ζωγράφοι στη μεταβυζαντινή περίοδο. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί εξετάζοντας τη σχέση χορηγού/κτίτορα και ζωγράφου, καθώς οι κτιτορικές επιγραφές αναφέρουν το όνομα του πρώτου, αλλά όχι του δεύτερου.⁶³⁶

Η θέση του ζωγράφου στην κοινωνία φαίνεται να αλλάζει από τον 15^ο αι.⁶³⁷ και έπειτα, όπως μαρτυρεί η αύξηση των υπογραφόμενων έργων, κυρίως φορητών, αλλά ακόμη και η ύπαρξη συμβάσεων μαθητείας ανάμεσα σε ήδη καταξιωμένους καλλιτέχνες και εν δυνάμει ζωγράφους μαθητές.⁶³⁸ Από τον 16^ο αιώνα και εξής η αναφορά του ονόματος του ή των ζωγράφων στις επιγραφές είναι σχεδόν δεδομένο, χωρίς να παρατηρείτε το φαινόμενο συνένωσης ζωγράφων σε συνεργεία.⁶³⁹ Επιπρόσθετα, η παρουσία των ζωγράφων σε οργανωμένα συνεργεία, κυρίως από τον 17^ο αι. και εξής, είναι ένα φαινόμενο, το οποίο έχει ήδη μελετηθεί,⁶⁴⁰ όπως για παράδειγμα οι Λινοτοπίτες ζωγράφοι,⁶⁴¹ οι Γρεβανιτάτοι

⁶³⁵ Για τη βυζαντινή κοινωνία βλ. ενδεικτικά R. CORMACK, Ο καλλιτέχνης στην Κωνσταντινούπολη: αριθμοί, κοινωνική θέση, ζητήματα απόδοσης, στο *ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ*, 66 και εξής. Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΗ-BERTH, Οι ζωγράφοι στην ύστερη βυζαντινή κοινωνία. Η μαρτυρία των επιγραφών, στο *ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ*, 121-159.

⁶³⁶ Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΠΙΔΗ, Το πρόβλημα του ρόλου του χορηγού και του βαθμού ανεξαρτησίας του ζωγράφου στη καλλιτεχνική δημιουργία. Δύο παραδείγματα του 12^{ου} αιώνα, στο *ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ*, 77-105.

⁶³⁷ CHOULIARAS, *Painters' status*, 81.

⁶³⁸ Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, Από τον «ανώνυμο» Βυζαντινό καλλιτέχνη στον «επώνυμο» Κρητικό ζωγράφο του 15^{ου} αιώνα, στο *ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ*, 161-201. Για τους ζωγράφους στη μεταβυζαντινή εποχή βλ. ενδεικτικά τις εξής μελέτες, Κ. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, Κριτική έκδοση επιγραφών συνεργείων από το Λινοτόπι στις περιφέρειες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, *ΔΧΑΕ* 21 (2000), 249-266. Γρ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επιγραφικές και άλλες μαρτυρίες για τα Κατσανοχώρια (1587-1699), *ΗΧ* 35 (2001), 99-196. Ο ΊΔΙΟΣ, Επανεξέταση, 299-317. Α. ΚΑΡΑΜΠΕΡΙΔΗ, Ζωγράφοι από το Γράμμο στην Ήπειρο του 17^{ου} αιώνα, στοιχεία από τις επιγραφές των έργων τους, στο *Μίλτος Γαρίδης. Αφιέρωμα*, τόμος 1, Ιωάννινα 2003, 291-309. Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, Η γραφή των Κονταρήδων, *Τρικαλινά* 28 (2008), 49-78.

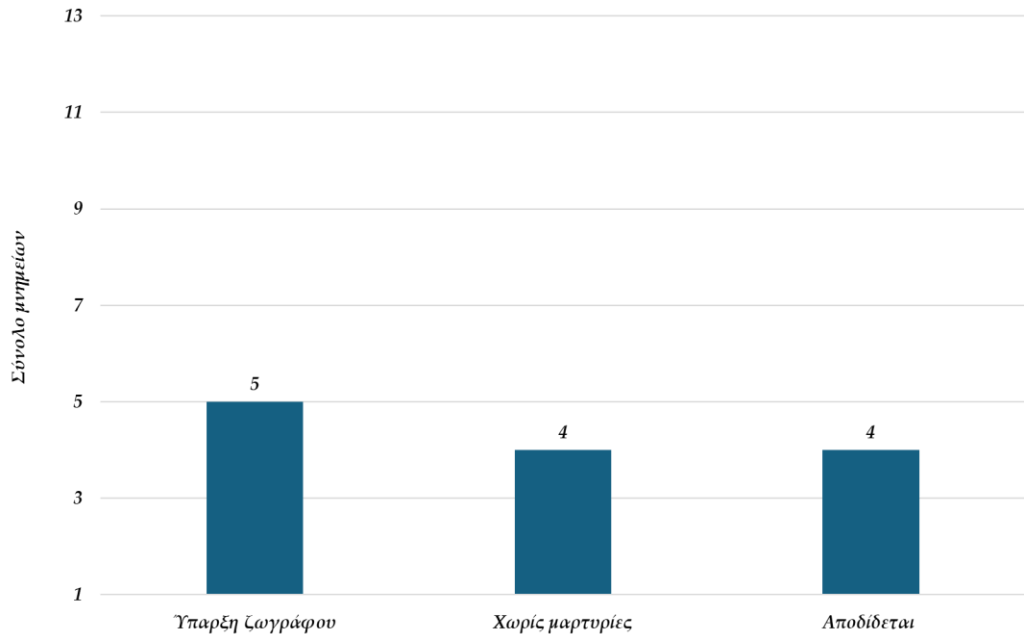
⁶³⁹ Με εξαίρεση τους αδελφούς Κονταρήδες, CHOULIARAS, *Painters' status*, 81. Συγκεκριμένα για τους Κονταρήδες βλ. Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Επισήμανση τοιχογραφιών του εργαστηρίου των Θηβαίων ζωγράφων Γεώργιου και Φράγκου Κονταρή στην περιοχή της γενέτειράς τους, *ΔΧΑΕ* (22) 2001, 191-208.

⁶⁴⁰ ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, *The artistic identity*, 203-204.

⁶⁴¹ ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί. ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ, *Καλλιτεχνικά εργαστήρια*.

ζωγράφοι,⁶⁴² οι Καλλαρυτινοί,⁶⁴³ οι Καπεσοβίτες,⁶⁴⁴ οι ζωγράφοι από τα Κατσανοχώρια,⁶⁴⁵ οι Χιοναδίτες.⁶⁴⁶

Ζωγράφοι

Πίνακας 5.

Αναφορικά με το είδος χορηγίας ή προσφοράς των μονών μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις (Πίνακας 6): σε τρία μνημεία δεν έχουμε **καμία αναφορά** ή μαρτυρία. Πρόκειται για τη Μονή Προφήτη Ηλία Βίτσα, τη Μονή Αγίου Νικολάου Φραγκάδων και τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ηλιοχωρίου.

Έναν μόνο κτίτορα ή χορηγό συναντάμε σε τρία μνημεία: με επιφυλάξεις για την ίδρυση της Μονής Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου (Θεοφάνης;), αλλά και στην επιδαπέδια επιγραφή της ίδιας Μονής (Ευστάθιος) στη Μονή Αγίου Νικολάου

⁶⁴² ΠΕΤΤΑΣ, Άγιος Νικόλαος Όρους.

⁶⁴³ Ι. ΚΩΣΤΗ, Β. ΚΑΣΚΑΝΗΣ, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από τους Καλαρρύτες, στο Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουνμέρκα. Ο Τόπος - Η Κοινωνία - Ο Πολιτισμός. Διάρκειες και Τομές, Ιωάννινα 2008, 237-260.

⁶⁴⁴ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Προσέγγιση. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, The Kapesovite workshop.

⁶⁴⁵ Γρ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ζωγράφοι από τα Κατσανοχώρια. Οι επιγραφές των γνωστών έργων τους (1730-1865), αδημ. διπλωματική εργασία, Ιωάννινα 2004. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Πρώτες παρατηρήσεις.

⁶⁴⁶ ΜΑΚΡΗΣ, Χιοναδίτες ζωγράφοι.

Μετσόβου (Μιχαήλ Στάμος) και στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου (Κυριάκος Αντώνης Μωραΐτης).

Στην περίπτωση της **συλλογικής χορηγίας**, δηλαδή με παραπάνω από δύο κτίτορες, θα κάνουμε έναν μικρό διαχωρισμό. Ξεχωρίζουμε πρώτα μνημεία, στα οποία οι μαρτυρίες είναι σαφείς και καταδεικνύουν **ένα πρόσωπο, ως υπεύθυνο** ή πρωτοστάτη και δεύτερον στα μνημεία, στα οποία η χορηγία είναι συλλογική **χωρίς την πρωτοβουλία** ή επίβλεψη ενός προσώπου.

Στην **πρώτη κατηγορία** εντάσσουμε τέσσερα μνημεία: πρώτη η Μονή Βουτσάς με την πρωτοκαθεδρία του ηγουμένου της, Αθανασίου, και τη βοήθεια άλλων μοναχών. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε την προφορική παράδοση περί ιδρύσεως της Μονής από τον Κωνσταντίνο Δ' Πωγωνάτο. Η Μονή Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου, την οποία κτίζει ο Μιχαήλ Θεριανός, με τη σύμπραξη πάντων τῶν Βεζητσηνῶν. Ακολουθεί η Μονή Βισσικού, που ανακαινίζεται από τον Κωνσταντίνο τον 18^ο αι. και ακολουθεί η ιστόρηση της με την επιμέλεια του μοναχού Άνθιμου και άλλων μοναχών και τέλος η Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μακρίνου, με την πρωτοβουλία του ηγουμένου Ματθαίου.

Στη **δεύτερη κατηγορία** συλλογικής χορηγίας⁶⁴⁷ εντάσσονται τέσσερα μνημεία Πρόκειται για τη Μονή Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου, τη Μονή Αγίας Τριάδας Βρυσχωρίου και τη Μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου. Εδώ θα εντάξουμε και τη δεύτερη φάση της Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου, του 1689, όταν οι μοναχοί Ματθαίος και Κύριλλος συνέπραξαν για τη διακόσμηση του νότιου τοίχου.

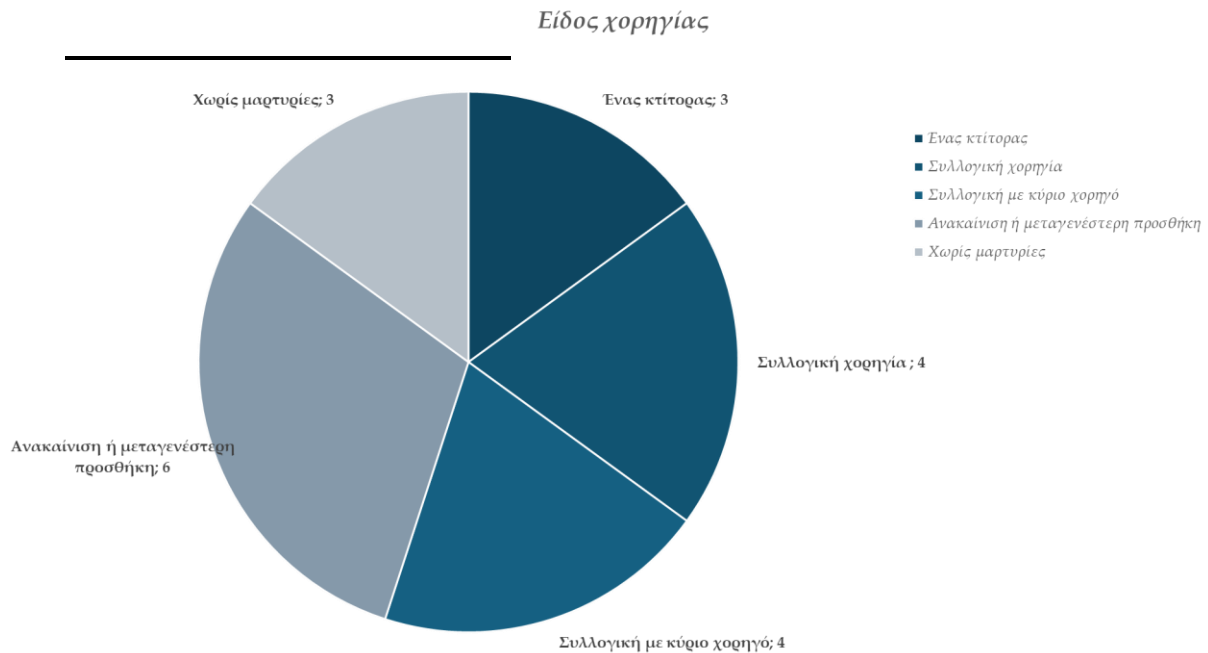
Στη μεταβυζαντινή Ήπειρο παρατηρούνται όλα τα φαινόμενα χορηγίας, ατομικά και συλλογικά,⁶⁴⁸ επώνυμα ή και ανώνυμα.⁶⁴⁹ Ανάλογα παραδείγματα

⁶⁴⁷ Το φαινόμενο παρατηρείται επίσης στα νότια Βαλκάνια και τη Σερβία, KALOPISSI-VERTI, *Church foundations*, 338-339.

⁶⁴⁸ KALOPISSI-VERTI, *Collective patterns*, 134-135. Η ΊΔΙΑ, *Church foundations*, 334-336, 339. Η ΊΔΙΑ, *Donors in the Palaiologan churches of the Mani in the southern Peloponnese: individualities, collectivity and social identities*, στο *Art of the Byzantine world. Individuality in artistic creativity. A collection of essays in honour of Olga Popova*, (επιμ. Α. Zakharova, Ο. Oncharova, Ι. Oretskaia), Μόσχα 2021.

⁶⁴⁹ Για την ανώνυμη συλλογική χορηγία βλ. KONTOPANAGOU-KOUTSOU-TSAKMAKI, *Remarks* 57-75.

συναντώνται και σε άλλες περιοχές υπό βυζαντινή ή λατινική κυριαρχία. Η συλλογική χορηγία στα μνημεία αντικατοπτρίζει μια κοινωνία, της οποίας τα μέλη συνεργάζονται για την ολοκλήρωση ενός έργου, που εξυπηρετεί τις θρησκευτικές τους ανάγκες, μολονότι δεν είναι εύκολο σχεδόν ποτέ να διαχωριστεί ο τρόπος ή το ύψος της συνεισφοράς του κάθε κτίτορα ή χορηγού.⁶⁵⁰

Πίνακας 6.

Αναφορικά με την **ιδιότητα των κτιτόρων**, διαχωρίζουμε μνημεία, στα οποία οι κτίτορες-χορηγοί-ανακαινιστές είναι κληρικοί, λαϊκοί ή ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα (**Πίνακας 7**). Σε δύο μνημεία συναντάμε **χορηγούς ανώτερης τάξης**, στη Μονή Αγίας Παρασκευής Μονοδενδρίου, με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του βοεβόδα Μιχαήλ Θεριανού. Έπειτα, εντάσσουμε την περίπλοκη φυσιογνωμία του Μιχαήλ Στάμου στον Άγιο Νικόλαο Μετσόβου. Μολονότι οι πληροφορίες είναι πενιχρές, το μέγεθος της χορηγίας, το πορτρέτο καθώς και οι ιστορικές πληροφορίες αναδεικνύουν μια περίπτωση χορηγού, που θα ανήκε στην

⁶⁵⁰ KALOPISSI-VERTI, *Collective patterns*, 135. Η ΙΔΙΑ, *Church foundations*, 339.

ανώτερη κοινωνική τάξη του Μετσόβου, πιθανότατα με υψηλά στρατιωτικά αξιώματα.

Επίσης σε δύο μόνο μνημεία συναντάμε **χορηγίες λαϊκών**. Πρόκειται για τη Μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου, όπου συλλογικά οι αγωγιατές συνέδραμαν την κτίση του συγκροτήματος και τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου, όπου ο Κυριάκος Αντώνης Μωραΐτης, όπως φαίνεται από τον κώδικα χώρας Μετσόβου, είχε ανάμιξη στα κοινά του τόπου, χωρίς ιδιαίτερες όμως αξιώσεις ή κάποιον ευγενή ή στρατιωτικό τίτλο.

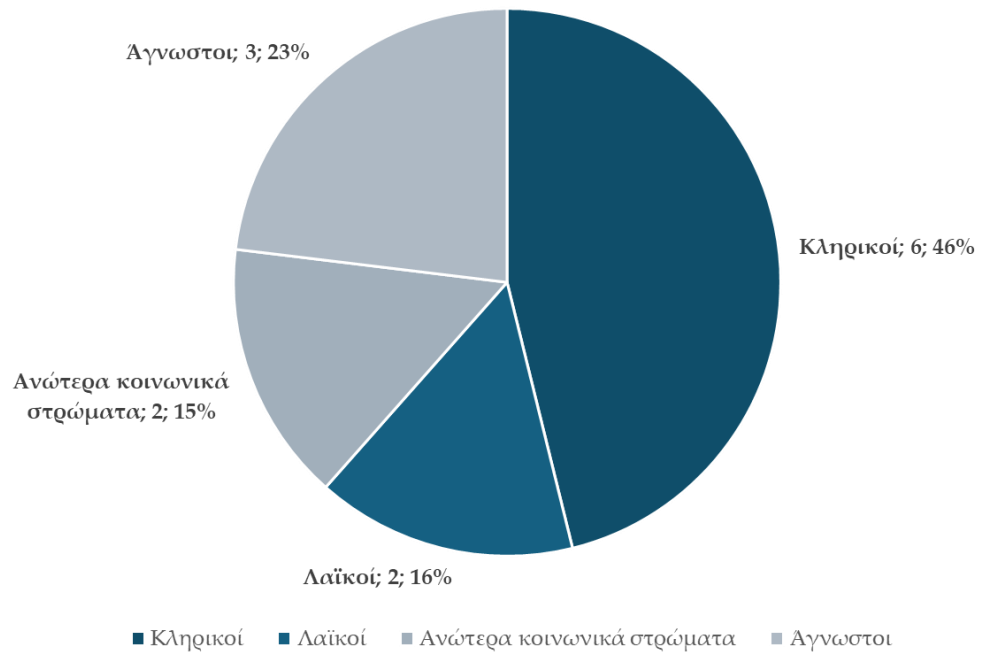
Οι περισσότερες μονές, συνολικά έξι, έχουν κτίτορες ή χορηγούς, που ανήκουν στον **κλήρο**. Πρόκειται για τη Μονή Βουτσάς Γρεβενιτίου, τη Μονή Αγίας Παρασκευής Σκαμελίου, τη Μονή Αγίας Τριάδας Βρυσοχωρίου, τη Μονή Αγίου Νικολάου Σκαμνελίου, τη Μονή Βισσικού Καλωτά και τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μακρίνου.

Στη μελέτη των βυζαντινών και μεταβυζαντινών κτιτορικών επιγραφών, μέσω του προγράμματος Αριστεία II,⁶⁵¹ γίνεται ήδη σαφές ότι στην Ήπειρο, οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν, συνέβαλαν στην διαμόρφωση μια κοινωνίας, της οποίας τα μέλη, ανώτεροι, κληρικοί ή λαϊκοί, μπορούσαν να συμμετέχουν στην ίδρυση ή ανακαίνιση ενός ναού ή μιας μονής.⁶⁵²

⁶⁵¹ Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Κ. ΚΟΝΤΟΠΑΝΑΓΟΥ, Στ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Φ. ΛΥΤΑΡΗ, Χρ. ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ, Ηλ. ΠΙΝΑΚΟΥΛΙΑΣ, Ερευνητικό πρόγραμμα για τις βυζαντινές και μεταβυζαντινές κτιτορικές επιγραφές της Ηπείρου (Αριστεία II), στο *Το Αρχαιολογικό έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου*, πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 2018, 55-58.

⁶⁵² STAVRAKOS, The profile of donors, 46.

Ιδιότητα Κτιτόρων

Πίνακας 7.

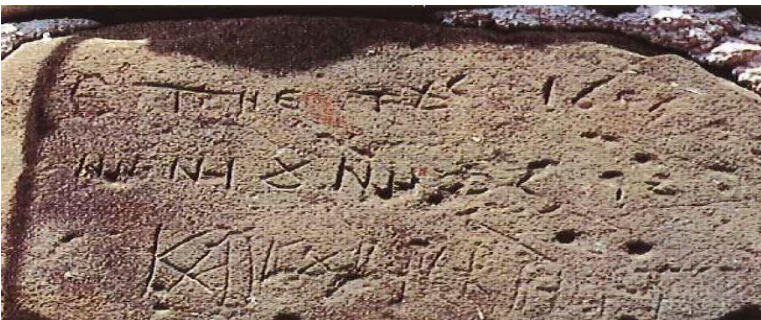
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

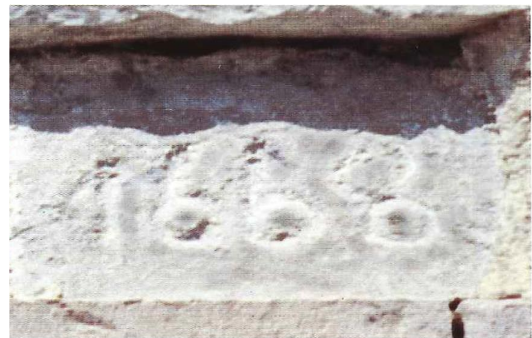
Εικόνα 1. Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Βουτσάς, Γρεβενίτι 1680

Εικόνα 2. Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Αγίας Παρασκευής, Μονοδένδρι 1414

Εικόνα 3. Η δυσανάγνωστη επιγραφή της Μονής Προφήτη
Ηλία, Βίτσα 1632;

Εικόνα 4. Επιγραφή του έτους 1668, Μονή
Προφήτη Ηλία, Βίτσα

Εικόνα 5. Η κτιτορική επιγραφή του 1717 της Μονής Αγίας Παρασκευής, Σκαμνέλι

Εικόνα 6. Η επιγραφή του νάρθηκα της Μονής Αγίας Παρασκευής, Σκαμνέλι, 1743

Εικόνα 7. Δυσανάγνωστη επιγραφή της Μονής Αγίας Τριάδας, Βρυσοχώρι, 1773;

Εικόνα 8. Χαμένη επιγραφή του έτους 1726 της Μονής Αγίας Τριάδας, Βρυσοχώρι

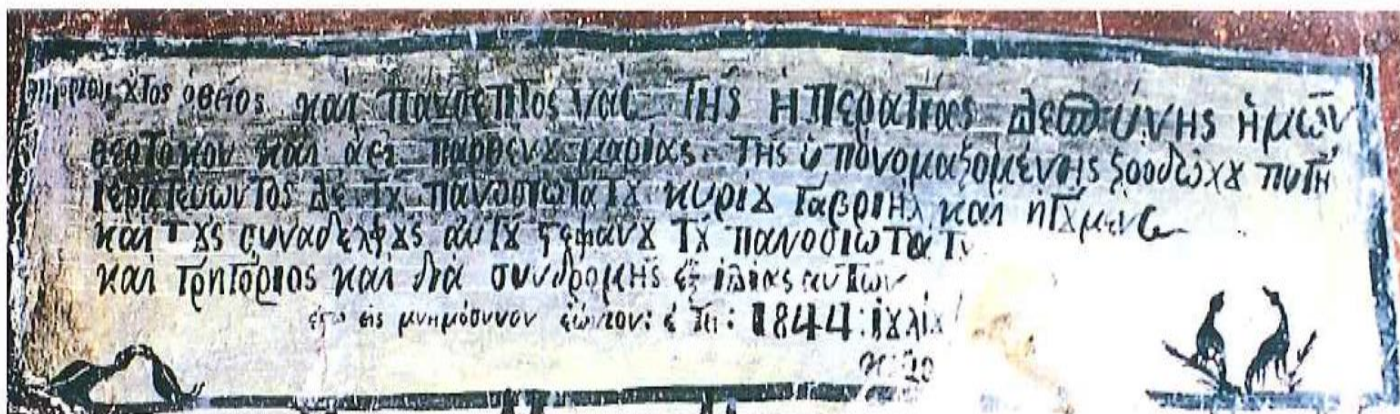
Εικόνα 9. Κατεστραμμένη κτιτορική επιγραφή της Μονής Αγίου Νικολάου, Σκαμνέλι

Εικόνα 10. Επιδαπέδια επιγραφή της Μονής Αγίου Νικολάου, Σκαμνέλι, 1731

Εικόνα 11. Η επιγραφή της Μονής Αγίου Νικολάου, Μέτσοβο 1702

Εικόνα 12. Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Ζωοδόχου Πηγής, Ανθοχώρι, 1844

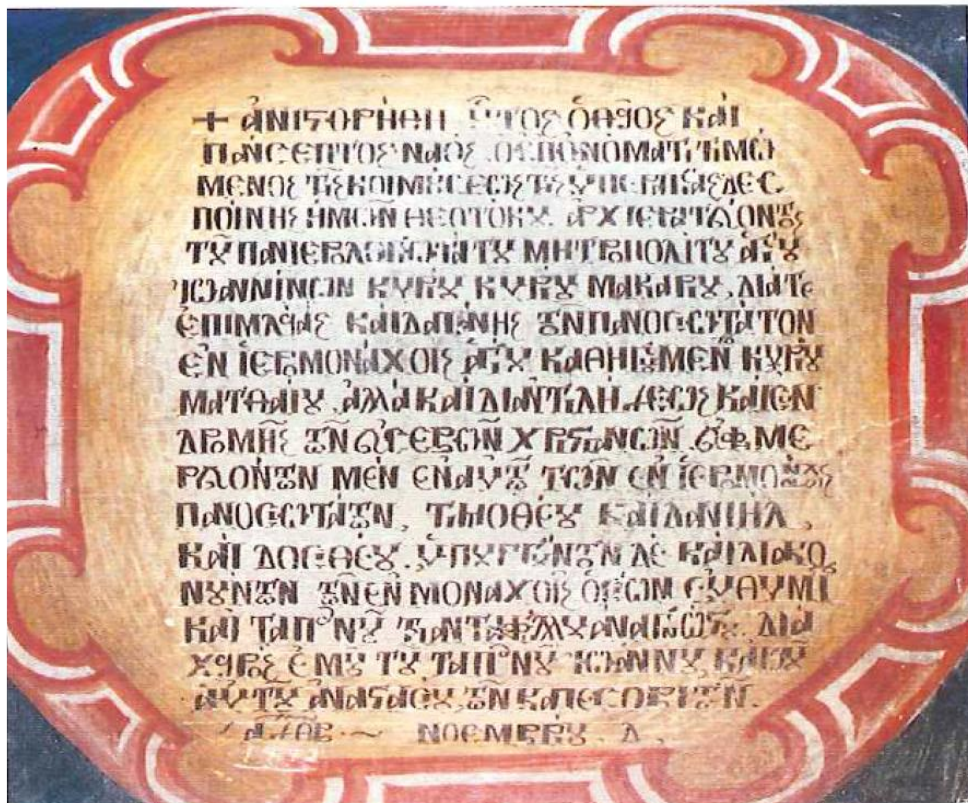
Εικόνα 13. Η επιγραφή του νάρθηκα της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μέτσοβο 1754

Εικόνα 14. Η επιγραφή του κυρίως ναού της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μέτσοβο 1754

Εικόνα 15. Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Βισσικού, Καλωτάς 1787

Εικόνα 16. Η κτιτορική επιγραφή της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μακρίνο 1792

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

	ΜΝΗΜΕΙΟ	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΕΠΙΓΡΑΦΗ	ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ	ΖΩΓΡΑΦΟΙ	ΚΥΠΟΡΕΣ-ΧΟΡΗΓΟΙ
1.	ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΒΟΥΤΣΑΣ)	ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ, ΔΥΤΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ	1680	✓	✓	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ, ΑΝΑΝΙΑΣ, ΔΑΝΙΗΛ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ' ΠΩΓΩΝΑΤΟΣ (ΠΑΡΑΔΟΣΗ) – ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ
2.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΜΟΝΟΔΕΛΝΡΙ, ΖΑΓΟΡΙ	1414, 1689	✓	✓	ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ -1414 - ΦΑΣΗ ΤΟΥ 1689, ΑΠΟΔΙΔΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ	ΜΙΧΑΗΛ ΘΕΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΒΕΖΙΤΣΑΣ
3.	ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ	ΒΙΤΣΑ, ΖΑΓΟΡΙ	1632;	✓	✓	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΝΟΤΟΠΙ (ΑΠΟΔ.)	ΑΓΝΩΣΤΟ
4.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	ΣΑΚΜΝΕΛΙ, ΖΑΓΟΡΙ	1662 / 1717	✓	✓	ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ -ΝΑΡΘΗΚΑΣ: ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΑΠΕΣΟΒΙΤΣ	ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ, ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ, ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΑΤΘΑΙΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ, ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ
5.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ	ΒΡΥΣΟΧΩΡΙ, ΖΑΓΟΡΙ	1667	✓	-	-	ΙΩΑΚΕΙΜ, ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ΣΤΑΣΙΑΝΗ
6.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΣΚΑΜΝΕΛΙ, ΖΑΓΟΡΙ	1683	-	✓	ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ, ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ	ΜΟΝΑΧΟΣ ΘΕΟΦΑΝΗΣ ;
7.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΦΡΑΓΚΑΔΕΣ, ΖΑΓΟΡΙ	17 ^{ος} ΑΙ.	-	-	-	ΑΓΝΩΣΤΟ
8.	ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΔΟΒΡΙΝΟΒΟΥ)	ΗΛΙΟΧΩΡΙ, ΖΑΓΟΡΙ	17 ^{ος} ΑΙ.	-	-	-	ΑΓΝΩΣΤΟ
9.	ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΜΕΤΣΟΒΟ	1702	✓	✓	ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ	ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΜΟΣ
10.	ΜΟΝΗ ΖΩΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ	ΑΝΘΟΧΩΡΙ, ΜΕΤΣΟΒΟ	1707	✓	✓	- ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ - ΑΓΝΩΣΤΟΣ	ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΙΩΓΙΑΤΩΝ
11.	ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ	ΜΕΤΣΟΒΟ	1754	✓	✓	- ΑΠΟΔΙΔΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ	ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ
12.	ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΒΙΣΣΙΚΟΥ)	ΚΑΛΩΤΑΣ, ΖΑΓΟΡΙ	1787	✓	✓	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ – ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑ(...) & ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ ΧΡΙΣΤΟΥ
13.	ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ	ΜΑΚΡΙΝΟ, ΖΑΓΟΡΙ	1792	✓	✓	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ	ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Πίνακας 1. Τα μνημεία με βασικές πληροφορίες

Μνημείο	Αρχιτεκτονικός Τύπος
ΜΟΝΗ ΒΟΥΤΣΑΣ ΓΡΕΒΕΝΙΤΙΟΥ	Μονόχωρος ναός με φουρνικό και πλευρικές κόγχες
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙΟΥ	Μονόχωρος δρομικός ξυλόστεγος
ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΒΙΤΣΑΣ	Μονόχωρος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ ΒΡΥΣΟΧΩΡΙΟΥ	Μονόκλιτος θολωτός με φουρνικά
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΚΑΜΝΕΛΙΟΥ	Μονόκλιτος θολωτός με φουρνικά
ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΣΚΑΜΝΕΛΙΟΥ	Μονόχωρος δρομικός καμαροσκέπαστος
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΦΡΑΓΚΑΔΩΝ	Μονόχωρος δρομικός ξυλόστεγος
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΔΟΒΡΙΝΟΒΟΥ) ΗΛΙΟΧΩΡΙΟΥ	Τρίκλιτη θολωτή βασιλική
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ	Μονόχωρος δρομικός καμαροσκέπαστος
ΜΟΝΗ ΖΩΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΑΝΘΟΧΩΡΙΟΥ	Τρίκογχος αθωνικού τύπου με τρούλο
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ	Μονόχωρος δρομικός ξυλόστεγος
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (ΜΟΝΗ ΒΙΣΣΙΚΟΥ) ΚΑΛΩΤΑ	Μονόχωρος δρομικός ξυλόστεγος
ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΜΑΚΡΙΝΟΥ	Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική

Πίνακας 2. Αρχιτεκτονικός τύπος των μνημείων

ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ – ABSTRACT

The Monastery of Voutsa is found in the eastern part of Zagori (Epirus, Greece), in a village known as Greveniti. The Monastery of Voutsa is a historical monastic complex that is made up of an oral tradition founded by the Byzantine Emperor, Constantine V Pogonatos. The journey of him establishing this monastery is a story made up of deep faith as he returned to Constantinople, after leading a military campaign back in Sicily, Italy. This legend of Emperor Constantine V Pogonatos also intertwines with the other monasteries within the Region of Epirus in Greece.

This legend took place during the time of Ottoman Rule in the region, which restricted Christians from establishing any new monasteries from the ground up. Thus, only leaving them with the ones that had already previously existed. With that, it is concluded that the rise of monasteries from earlier years served as justification for the Christians to take over the new religious buildings.

Its initial assembly cannot be dated back to 7th century. In fact, this could have taken place in the 16th century. The building stands tall with its fine architecture, complimented by its historical and studious mural paintings, which suggest consecutive actions and a continuous way of living.

Today, in the monastery, the dedicatory inscription informs us that it was renovated in 1680, by monks who lived there such as Monk Athanasios who was the official donor. The monastery demonstrates western influenced painting styles that flourished in the second half of the 17th century in Epirus. It was quite a wealthy monastery, with exquisite relics and a fine library, which was burned to the ground by the Germans, during World War II.

The Monastery of Voutsa also has monasteries under its rule, that are known as *metochia* (parish representations). There are a total of twelve, but it's important to note that they were not founded by Voutsa. Rather, they came together in the 1930's with Presidential Acts of the Greek Government. The *metochia* reside generally in the central

and eastern Zagori region and in the Municipality of Metsovo, Greece. Dated from the 15th to 18th century, some of them contain dedicatory inscriptions and mural paintings and they are still active. Unlike other monasteries, which are now completely abandoned.